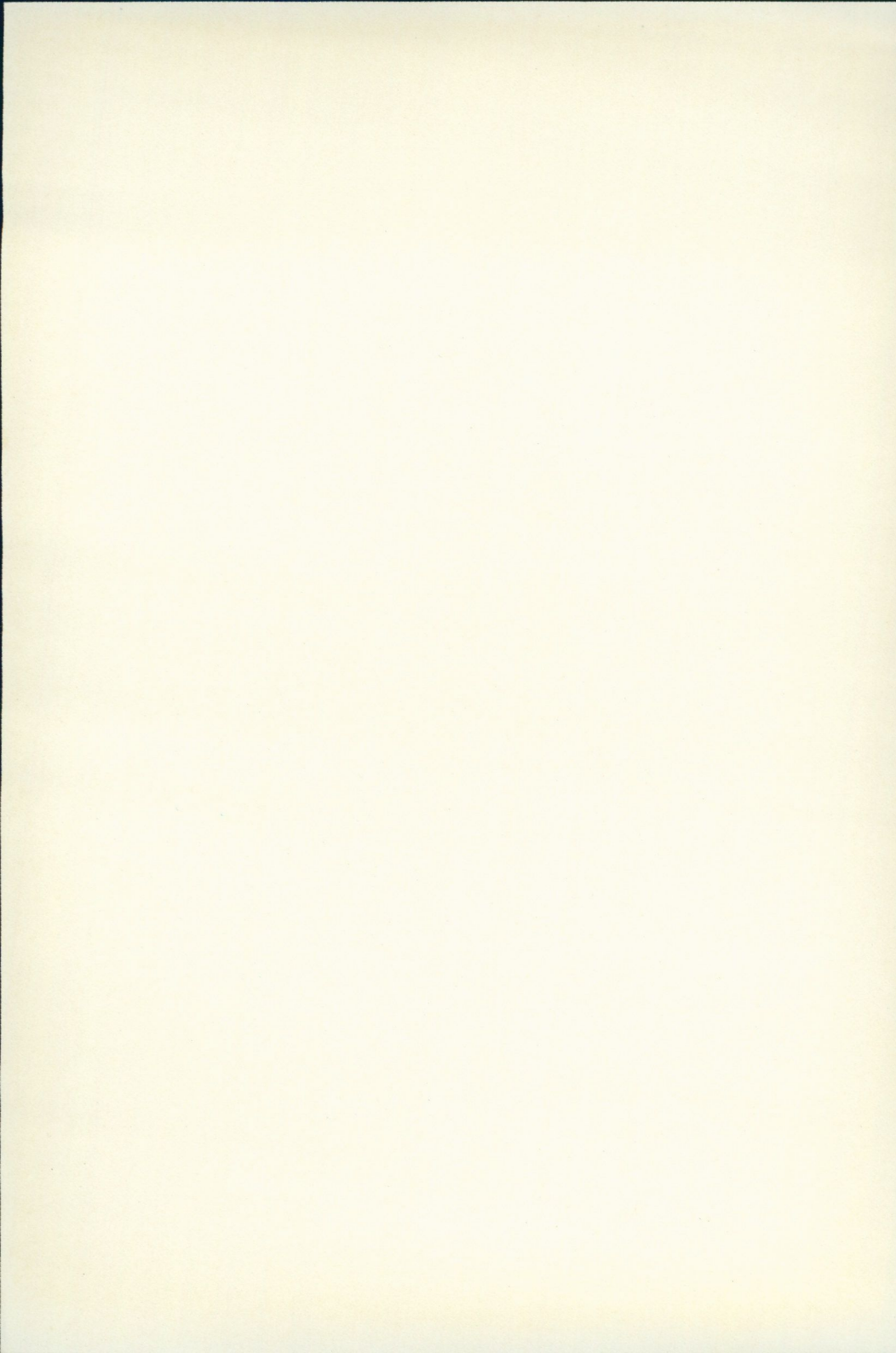

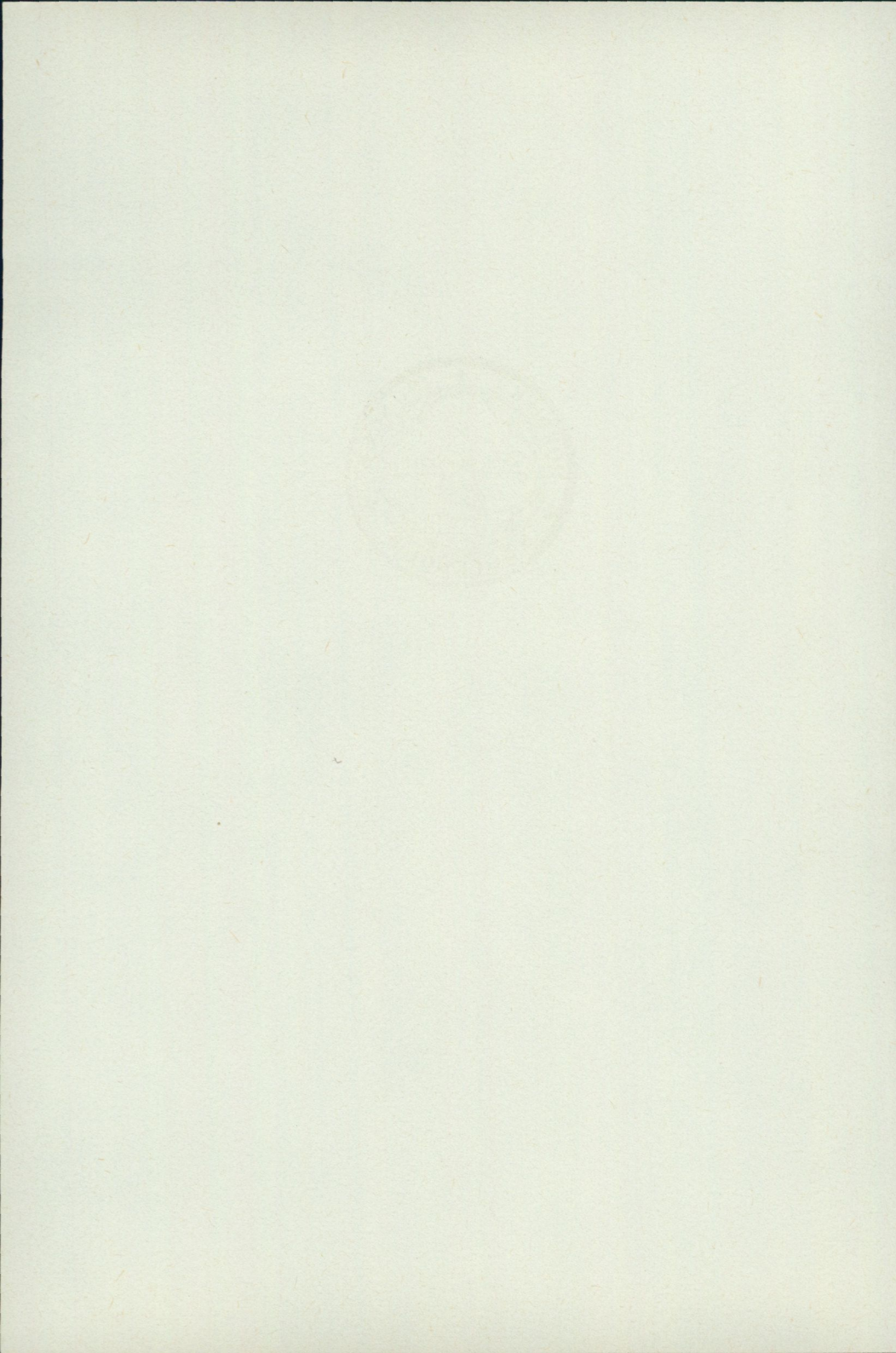

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1966

Redaktion:

GÖSTA BERG · HANS HANSSON

SAM OWEN JANSSON · SKANS TORSTEN NILSSON

Redaktionssekreterare: Ernst-Folke Lindberg

*Omslagets färgplansch återger C. P. Mazers porträtt av
C. J. L. Almqvist. Det är i Nordiska museets ägo.*

Tryckt hos Svenska Reproduktions AB, Stockholm 1967

INNEHÅLL

GÖSTA BERG: Friluftsmuseer och kulturresevat . .	7
JOHN GRANLUND: Industriarbetaren 100 år	23
CARL OLOF CEDERLUND: "Att supa tobak"	41
ARNE BIÖRNSTAD: Tobaksodling på Julita	55
INGEMAR LIMAN—BO SOMMARSTRÖM: Figurris- ningar i Orsa	65
MAJ NODERMANN-HEDQVIST: En dubbelsidig bo- nad från Malung	75
SVANTE SVÄRDSTRÖM: Leksandsmålaren Jufwas Anders Ersson i Västerdalarna	81
MAJ NODERMANN-HEDQVIST: Evangeliekalendern från Siljansnäs	99
STEN RENTZHOG: Från biskopens barnkammare .	101
STEN LUNDWALL: C. J. L. Almqvist i Nordiska museet	111
ANTIKVITETER TILL VARDAGS	127
NORDISKA MUSEETS HANDLINGAR UNDER 1965 . .	139
NORDISKA MUSEET UNDER ÅR 1965	143

Avd. 1 Näringsliv och samfund	144
Avd. 2 Bostadsskick	147
Avd. 3 Textil	149
Föremålsavdelningarnas personal	150
Kulturhistoriska undersökningen	151
Institutet för folklivsforskning	156
Undervisningsavdelningen	159
Bibliotek och arkiv	161
Administrativa och kamerala avd.	165
Nordiska museets gårdar	165
Utställningar	167
Depositioner och utlån	172
Förvaltning m. m.	173
Intressantare nyförvärv till föremålsavd.	176
Förteckning över personer och institutioner som 1965 över- lämnat gåvor till Nordiska museet	178
Utgivna skrifter	182
Offentliga uppdrag och museal rådgivning	184
Befattningshavare vid årets utgång	186
SKANSEN UNDER ÅR 1965	189
Kulturhistoriska avdelningen	189
Naturhistoriska avdelningen	193
Högtider, fester och andra programinslag	204
Klädkammaren	213
Gåvor till Naturhistoriska avdelningen	214
Utgivna skrifter	215
Offentliga uppdrag och museal rådgivning	217
Befattningshavare vid årets utgång	218
Styrelseberättelse för år 1964	219
Revisionsberättelse för år 1964	224

FRILUFTSMUSEER OCH KULTURRESERVAT

av Gösta Berg

(Diskussionsinledning vid ett nordiskt symposium på Skansen den 7 maj 1966 om friluftsmuseernas egenart och framtid, anordnat i anslutning till Skansens 75-årsjubileum.)

Skansens sjuttiofemårsjubileum kan ge anledning till återblickar i skilda riktningar, både när det gäller institutionens historia och dess inverkan på den museala utvecklingen på andra håll i världen. Många av dem som uttalat sig om Skansens tillkomst har särskilt fäst sig vid den kulturella miljö, det andliga klimat som kännetecknade tiden. I de nordiska länderna gjorde sig de nationalromantiska strömningarna kraftigt gällande inom skönlitteraturen, måleriet, skulpturen, sången och musiken och på andra områden av kulturlivet. Inte sällan förlänades de en "fosterländsk" etikett och bidrog att ge våra inhemska aktiviteter ett drag av instängdhet och isolering. Med nationalromantiken var provincialismen förbunden och den blev av särskild betydelse för kulturminnesvården och grundandet av de kulturhistoriska museerna, där man med föremålets hjälp sökte markera skilda provinsers och bygders särart, särskilt på det estetiska området, i folkkonst och folkdräkt.

Det är tydligt att dessa andliga strömningar betydde mycket för Artur Hazelius framgång i hans livsgärning. Men man måste ändå känna sig tveksam om deras avgörande inverkan. De hade relevans främst när det gällde den gamla bondekulturen som vid den tid han började sin gärning syntes stå inför sin upplösning genom industrialismens definitiva seger och successiva framträngande. I Hazelius museala gärning, sådan den kom till synes i Skandinavisk-Etnografiska samlingen, vad som sedermera kom att

kallas Nordiska museet, blev emellertid redan från början också de andra samhällsklasserna föremål för ett allt mera ökat intresse. Man får ibland känslan av att nationalromantiken för våra institutioners skapare mera blev ett redskap än en åsiktsmässig grundval.

Den sociala spännvidden i Hazelius verksamhet och hans klara uppfattning av skiktningen i samhället är ett utslag av hans stora klarsynthet även på detta område. Här på Skansen tog det sig uttryck i att han inte endast uppmärksammade de besuttnas kulturminnen, de burgna bondgårdarna, utan förde hit sådana pauperistiska bostäder som stenstugan från Blekinge och dagakarlens enkla stuga från Hornborga i Västergötland. Endast tid och ekonomiska resurser hindrade honom att utsträcka verksamheten i den andra riktningen, till de högre stånden. Det blev en senare tid förbehållet att hit föra en herrgård och representativa exempel på stadsbebyggelsen.

Över huvud taget är det skäl att betona Hazelius rent museala gärning och vad hans nydaning på detta område innebar. Han var själv väl medveten om sina insatser. Så skriver han till sin gamle vän och medhjälpare Thure Cederström 1892: "Jag har ej gått de gamla museivägarna, utan till en viss grad brutit nya." Det är ovisst om dessa ord enbart har sin syftning på det då ettåriga Skansen eller om han tänkte även på Nordiska museet. Ur en mera renodlat svensk synpunkt kan de gälla med samma rätt i bägge fallen, men det var friluftsmuseiidén som fick en större räckvidd, det enda verkligt originella bidraget från vårt lands sida på det museala området, som Bengt Thordeman har kännetecknat det!

Hazelius gärning kan återföras på hans bildningspatos och hans målmedvetna strävan att ge sitt livsverk en bred pedagogisk inriktning. Redan innan han började sin samlarverksamhet hade han känt en längtan efter vidare arbetsfält på detta område än som skolans värld kunde erbjuda. Men redan då hade spridningen av kunskap och kultur till bredare befolkningslager varit rikt-punkten och tagit sig uttryck i kampen för en rättstavningsreform, i utarbetande och spridning av läroböcker och folkskrifter etc. Det är sådana strävanden som bildar bakgrunden också för hans kulturminnesvårdande insatser och som gav honom styrka

att med sådan intensitet ägna sig åt sina nya självpåtagna upp-
gifter. Han hade den befriande känslan att äntligen ha funnit ett
livsmål att kämpa för, en stor uppgift som ålagts honom att slut-
föra.

Åtskilliga av dem som yttrat sig om Hazelius har liksom jag
själv slagits av sammanhanget och kontinuiteten mellan de båda
institutioner han i tur och ordning grundade, nämligen Nordiska
museet och Skansen. Det gäller framför allt utställningstekniken,
där den vikt han lade på det funktionella ter sig förvånansvärt
modern. Han hade fullt klart för sig att en utställning av ett antal
föremål, i varje fall om dessa inte var för sig var av ett högt
estetiskt värde, inte utan vidare kunde fångla en besökares in-
tresse. För att detta skulle kunna ske måste de utställda före-
målen på ett eller annat sätt infogas i sina naturliga sammanhang.
Den väg han härvid valde var som bekant att ge rekonstruerade
bilder ur folklivet, där möbler, redskap, dräkter etc. utställdes i
tablåer, befolkade av mannekänger. För framställningen av de se-
nare liksom för kulisser och andra arrangemang använde sig Haze-
lius delvis av tidens främsta konstnärliga krafter. Denna utställ-
ningsmetod var ett slags permanentning av de tableaux vivants
som var så älskade i tidens sällskapsliv men som i mera preten-
tiösa former förekom också på de stora teaterscenerna, där de
synes ha varit omåttligt populära (se härom Roderick Rudler,
Levande bilder på scenen i Henrik Ibsens tid, i *Kunst og Kultur*
48, 1965).

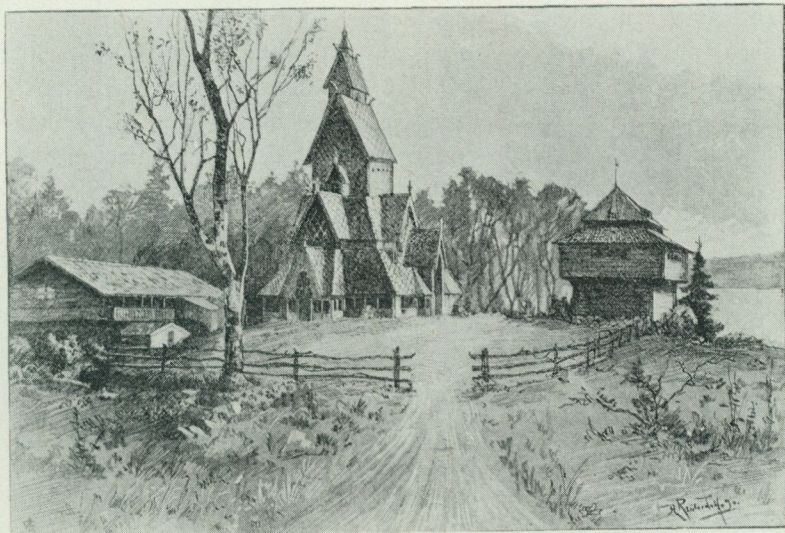
På publiken fick dessa nya grepp en avgörande inverkan och
medförde trots det stundom primitiva utförandet redan på ett
tidigt stadium stora framgångar. Den levande åskådligheten lik-
som det konsekventa särhållandet av de olika sociala miljöerna
kom Hazelius museum att på ett välgörande sätt skilja sig från
samtida motsvarigheter. Särskilt klart framstod skillnaden på det
internationella planet gentemot de vid denna tid tillkomna konst-
slöjdmuseerna, där objekten utställdes i grupper efter materialet
utan hänsyn till härkomsten.

Den stora byggnad Hazelius började uppföra vid Lejonslätten
var avsedd att innehålla ännu flera och ännu mera storslagna inte-
riörer och även exteriörer från olika svenska landskap. Bland an-

1. Morastugan på Skansen. De två mannekängerna till höger representerar den museiteknik Artur Hazelius redan tidigare lancerat i Nordiska museets avdelningar på Drottninggatan, under det att de två levande flickorna på trappan bättre står i överensstämmelse med friluftsmuseets principer.

nat skulle alla valven mot den stora hallen, nu ockuperade av Kungl. Livrustkammaren, innehålla sådana tablåer. Det var denna tanke som kom att övergivas genom tillkomsten av Skansen. Men det är rörande att se hur till en början även här uppe mannekänger föreställande dalfolk flyttades ut varje dag på gräsplanen kring den första byggnaden och hur lappkåtan befolkades med en lappgumma in effigie med kaffekoppen mellan fingrarna. Först

2. En icke infriad framtidsvision av Skansens Framnäsområde. Byggnaderna föreställer Ornässtugan, stavkyrkan från Borgund i Norge och fatburen från Björkvik i Ostergötland, vilka alla skulle uppföras i kopior. Teckning av Henrik Reuter Dahl i Ny Illustrerad Tidning 1890.

så småningom befriade man sig från dessa relikter från den rent museala utställningsmetoden och ersatte dem med levande människor. Även detta var ett nytt grepp, utan förebilder i den tidigare utvecklingen, och det vidgades redan under Hazelius egen tid att omfatta allehanda demonstrationer av arbetslivet och av det folkliga festlivet.

Själva tanken att flytta en gammal byggnad var självfallet inte något nytt, något som Hazelius hittat på. Det ligger nära till hands att i detta sammanhang peka på stavkyrkan från Gol och de andra byggnader som skänktes till Oscar II och som uppfördes på Bygdöy. Bernhard Olsen berättar i ett brev 1897 att han i diskussion med Karlin givit kungen äran av friluftsmuseiidén. Han mötte, inom parentes sagt, invändningar och skriver: "Han (dvs. Karlin) har kun en Maade at deltage i en Diskussion og det er at raabe højere end den han taler med." Många andra föregångare

kan framdragas, men det avgörande nya var Hazelius klara intention att hans byggnader skulle visas för allmänheten, skulle tjäna ett pedagogiskt ändamål. Det var med den avsikten han redan i mitten av 1880-talet planerade sitt friluftsmuseum och förvärvade de första byggnaderna för ändamålet. Och denna målsättning blev avgörande för den fortsatta utvecklingen, både under Hazelius livstid och senare.

Från de första famlande planerna 1885 till en anläggning på Framnäsområdet, där utrymme skulle beredas för kopior av Ornässtugan, Borgunds stavkyrka, fatburen på Björkvik och andra historiskt märkliga nordiska byggnader fann Hazelius snart sin egen väg och var lyckligtvis ute i så god tid att han kunde rädda undan förstörelse flera nu helt unika eller i varje fall nästan unika monument. Skansen har emellertid inte, bland annat på grund av utrymmesskäl, möjlighet att som sin danska motsvarighet, Fri-landsmuseet vid Sorgenfri, systematiskt inrikta sig på att skapa ett museum av byggnader från hela landet. Vi kan endast ge exempel ur den starkt skiftande verkligheten. Så mycket angelägnare är att detta urval sker med omsorg och eftertanke. På senare år har vi lagt oss vinn om att komplettera byggnadsbeståndet främst beträffande den senare utvecklingen på bostadsskickets och livsföringens olika områden. Därför har vi uppfört eller har under uppförande en statarstuga från Södermanland, ett Folkets hus från Värmland och en folkskola från Västergötland. Det gamla posthuset från Småland innehåller bostadsinteriörer från åren före första världskriget. Som Arne Biörnstad framhåller ligger det ett särskilt värde i att besökarna i ett friluftsmuseum jämte allt det som har historiskt intresse finner ett och annat som de känner igen och som kan skapa hos dem ett slags hemkänsla.

Att endast se byggnadernas exteriörer ger emellertid inte alltid besökarna så stort utbyte. Det var därför som Hazelius var så angelägen att även lägga ned stor omsorg på inredning och möblering. Han anordnade också i byggnaderna och deras omgivning demonstrationer av hemsysslor och hantverk. Efter dessa linjer har man — liksom beträffande den folkliga festkalendern, som inte minst genom Skansens insatser torde ha fått förnyat liv i vårt land — gått vidare också i fortsättningen. Särskilt förevisningarna

3. Ljusstöpning i Älvrosgården på Skansen. Ett friluftsmuseum är en naturlig miljö vid demonstration av gamla arbetsmetoder.

av gamla hantverksmetoder har fått en rik utveckling genom uppförandet på Skansen av stadskvarteret med dess många verkstäder.

Redan läget i förhållande till huvudstaden och hänsynen till Djurgårdens gamla traditioner kom emellertid Hazelius att ge sitt friluftsmuseum en ännu vidare syftning, som ger sig till känna

när han 1898 talar om den sociala betydelsen som det nya folkliv vilket utvecklar sig på Skansen, äger för huvudstaden, och som torde få anses sträcka sin verkan även utom dess gränser. Min norske kollega Reidar Kjellberg har nyligen berättat för mig en episod från det besök hans företrädare Hans Aall, skaparen av Norsk Folkemuseum i Oslo, som ung man gjorde hos Hazelius för att inhämta hans erfarenheter på det museala området. Aall hylade liksom sina jämnåriga ett mera asketiskt ideal ifråga om museer, där föremål och byggnader skulle tala för sig själva, utan pekpinnar och extra attraktioner. På sitt stillsamma sätt genmålde Hazelius mot den renlärige unge mannen, att folket som kom hit upp på Skansen dock även hade ett behov av förströelse!

Men är friluftsmuseets idé bärande även i våra dagar? Många kritiska röster har höjts både inom den unga generationen och bland mognade och mera erfarna museimän. Och ändå ser vi nya sådana anläggningar komma till i ganska rask takt både i Europa och Amerika och till och med i de nyvaknade världsdelarna. Det kan måhända löna mödan att göra en kort resumé av förtjänster och nackdelar — en och annan har gjort det före mig men problemet är fortfarande brännande aktuellt!¹

Förda till ett friluftsmuseum får de gamla byggnaderna en kontinuerlig vård och en relativ säkerhet mot förstörelse — även om Gud skall veta att härverk förekommer också inom dessa skyddade områden. Själva flyttningen förtar visserligen en del av det dokumentariska värdet men ger å andra sidan tillfälle till grundliga studier, som kan sträcka sig ända till en arkeologisk utgrävning av själva byggnadsplatsen. Nedtagandet och återuppförandet med dess omsorgsfulla granskning av alla byggnadsdelar och dessas renovering skänker monumentet en ökad livslängd. Inom museet kan en anläggning förses med en inredning och möblering som inte behöver ta hänsyn till det moderna livets krav men som ger den ett ökat pedagogiskt värde. Där ges också möjlighet att demonstrera husliga sysselsättningar och gamla hantverksmetoder och därigenom återskänka den ett visst liv. Slutligen och främst, där får ett större antal människor tillfälle att se en byggnad, en gård eller annan anläggning än vad fallet skulle varit om den blivit liggande på sin gamla plats. Och genom den goda, allmänt

4. Färgningskurs på Skansen 1941. Många gamla hemsysslor från självhushållets dagar har i vår tid fått förnyad aktualitet.

tillämpade principen att också i tryck redovisa de rön som gjorts vid flyttningen och de historiska forskningar som bedrivits i detta sammanhang kommer en ännu vidare krets att få glädje av förvärvet.

Mot detta kan givetvis invändas att en flyttning innebär ett upprivande av monumentet ur dess gamla miljö, varvid man dock observerar att därmed inte tillgår mycket annorlunda än när t. ex. konstverk och andra inventarier avlägsnas ur kyrkor och kloster

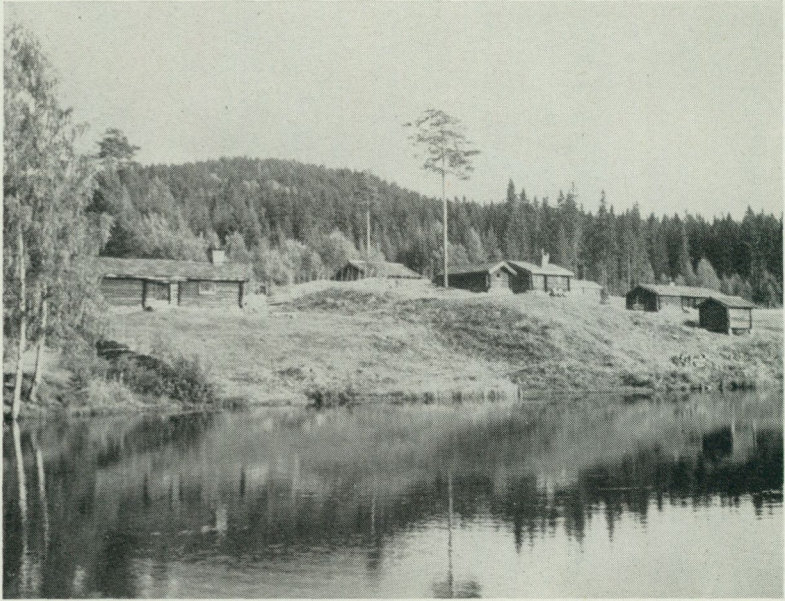
för att i museerna belysa stilhistoriens epoker och enskilda konstnärers insatser. Naturligtvis vore det ett önskemål att något av den gamla miljön finge följa med till den nya platsen, men detta låter sig göra endast i sällsynta undantag. I regel kan man varken i naturmiljön eller kulturmiljön skära ut en sådan kaka som skulle kunna ge någon föreställning om ett monuments ursprungliga hemvist. Artur Hazelius gick bet på att omdana olika delar av Skansen till likhet med landets skilda naturtyper och hans efterföljare har inte haft större framgång. Vi vet emellertid att man på museet vid Sorgenfri lagt ned ännu större möda och sett bättre resultat av ett sådant arbete. Eljest bildar som jag en gång sagt Anders Sandvigs fäbodvall i Lillehammer utan tvivel en höjdpunkt inom den illusionistiska museitekniken.

Även om vi numera strävar efter att i stället för enstaka byggnader flytta gårdar och hela anläggningar blir detta ur miljösynpunkt ändå endast en kompromiss: en gård utan grannar hämtad från en tätbebyggd by blir endast ett utsnitt ur omgivningen. Och så är det allt annat som går förlorat och som bidrar att förändra, i de flesta fall kanske närmast att förgylla verkligheten. Martin A. Hansen som på Sorgenfrimuseet återsåg Peblingegården som han kände sedan barndomen skriver härom: "Skønt alt indvendigt tilsyneladende var der: klinker, lukketøj, bohøve, ildsted, manglede der noget væsentligt: Da jeg efter det triste gensyn på museet kom forbi en blomstrende hyl, igennem dens honnigånde, forstod jeg lidt bedre. Gården lugtede ikke. Duften af grøntfoder, sur mælk, rådnende roer, af creaturene og møddingen, den var borte. Lugt var der nok, men det var af de præparerende vædsker, hvormed man har konserveret det gamle ligs ynder." (Tanker i en skorsten, 1948). Vad Hansen efterlyser erinrar om ett yttrande av en av hans svenska kolleger, en av våra styrelseledamöter här på Skansen, författaren Per Anders Fogelström. Han ifrågasatte om inte även ohyran borde beredas en fristad på ett eller annat ställe här uppe! Jag minns också väl, hur en annan nu sedan länge bortgången styrelseledamot, justitierådet Arthur Lindhagen ansåg, att det var tämligen meningslöst att föra hit en statarstuga, när man ändå inte kunde demonstrera själva eländet som rådde där, så som han mindes det från sin ungdoms herrgårdssomrar.

5. Erik XIV återvänder från en turnering, en bild från vårfesten 1895. Genom historiska tablåer fick Skansenbesökarna inte endast trevlig underhållning utan även undervisning i lättsmält form.

Det kräves ganska ofta inlevelse och fantasi från åskådarnas sida för att få något utbyte av en gammal gård, liksom av varje annat monument. Men detsamma gäller nästan alltid i inte mindre grad, när detta blivit bevarat på platsen. Den restaurering som även där måste ske borttager åtskilligt av det dokumentariska värdet, men viktigare är att själva miljön sällan blir bestående. Gäller det en gård med jordbruk är det svårt att driva det med de gamla byggnaderna och skall detta ske krävs omfattande och störande ombyggnader. Att driva jordbruk på musealt vis, med användande av de gamla metoderna, är en dröm som en och annan fantasirik ande umgås med, men som, särskilt med hänsyn till arbetskraften, måste hänvisas till utopiernas värld. Överges anläggningen och blir stående obebodd är det inte mycket bättre. I

6. Fäbodvallen från Maibaugen i Lillehammer, ett lyckat exempel på en museal anläggnings inpassande i naturlig miljö.

landskapet får den då närmast karaktären av en ruin och förlorar så småningom allt annat berättigande än det museala. Tages den i bruk för rekreationsändamål, som semesterhem etc., en utväg som många gånger är att hälsa med glädje, blir det i huvudsak bostadshusen som blir räddade från förintelse. Men även där kan man få sina betänkligheter. Bjarne Stoklund har erinrat om hur nedbrytande den restaurering ofta blir som utan rådgivning utföres av entusiastiska och småpyssliga semesterfirare (Budstikken 1964). Det allmännas kontroll över landsbygdens bebyggelse är i varje fall i Sverige ännu mycket ofullkomlig.

Bättre går det i allmänhet i städerna, där räddandet av hela kvarter och andra enheter kan ske under sakkunnig kommunal kontroll. Även där är emellertid att märka — ur kulturminnesvårdens synpunkt — att restaureringen för att möjliggöra bygg-

7. En gata i Gamla Linköping. Kulturresevat av detta slag innebär att gamla, centralt belägna rivningshus flyttas till ett område i stadens utkant. Exteriörerna återställs i sitt gamla skick, men det inre moderniseras efter nutida krav och hyres ut.

nadernas praktiska användning ofta går så långt att egentligen endast skalet blir kvar. Är det endast den stadsplanemässiga miljön man vill bevara är väl intet att säga härom. Men den yttersta konsekvensen blir, såsom de mest entusiastiska hembygdsvårdarna också finner fullt tillfredsställande, att även själva gatunätet — med ny bebyggelse — är värt att bevara!

Några ord bör ägnas åt en speciell form av "kulturresevat" som för närvarande åtnjuter stor popularitet bland de svenska kommunalmännen, nämligen den som kan exemplifieras med Gamla Linköping och Wadköping i Örebro. Här bevarar man inte de gamla byggnaderna på sin plats inne i städerna utan för dem till ett område i utkanten av staden, uppför dem där, ger dem en helt modern inredning och uthyr dem till hugade spekulanter. Vederbörande stad, som knappast skulle fått riva bygg-

naderna utan vidare — den allmänna opinionen skulle bl. a. ha lagt hinder i vägen — ser sig genom den vinst man gör på den gamla tomtmarken i stånd att i subventionerande syfte anslå ganska stora belopp för ifrågavarande projekt. Även om på detta sätt en del värdefulla byggnader blir "räddade", kan man känna sig tveksam om det sunda i denna utveckling. När den normala stadsbebyggelsen, såsom redan skett i Linköping, börjar att växa upp kring kulturreseptatet, ter sig detta redan ur estetisk synpunkt ganska bortkommet. Och hur skall dessa kvarter på ett naturligt sätt låta sig inpassas i framtidens samhälle? Hur skall nivån kunna uppehållas, när annan bebyggelse får ännu större bekvämligheter? En av våra stridbara arkitekter har fällt den hårda domen: " 'Gamla X-köping' känns oäkta på gränsen till förfälskning. Just strävan att ge det sken av äkthet och levande funktion i stället för att nöja sig med den enskilda byggnadens individuella, rent dokumentariska värde och därmed erkänna anläggningen i sin helhet som ett museum står i strid med elementära sanningskrav" (Sven A. Söderholm i Svenska stadsförbundets tidskrift 1966).

Men naturligtvis finns det utrymme för många olika vägar. Uppgiften att rädda över åt framtiden något av den gamla bebyggelsen är svår nog ändå för att inte alla möjligheter skulle beaktas. I varje fall i vårt land står vi alldeles givet inför den situation som jag redan för många år sedan skildrade med den unge Verner von Heidenstams ord, när han på 1890-talet återvände till hemlandet och fann att man överallt rev och raserade, byggde om och putsade upp vad vi hade kvar av gamla byggnader, så att "en främling utan kunskaper skulle kunna anse Sverige för ett nytt land utan historia" (Modern barbarism 1894).

Och ändå har vi då inte dragit in det svåra problemkomplexet, hur vi skall göra med räddningen av prov på gårdagens och dagens arkitektur. Skall det bara bli monumentalarkitekturen som kommer att stå kvar som synliga minnen från vår egen tid? Och hur skall det annars gå till att bevara ett eller annat hyreshus från 1800-talets slut och från vårt eget århundrade? Har friluftsmuseerna någon uppgift att fylla i detta sammanhang och vad skall man i annat fall finna för former? Man behöver endast erinra om skyskraparkitekturen för att var och en skall förstå

att redan storleksordningen gör problemen närmast olösliga. Man kan onekligen med Kai Uldall mena att de kulturhistoriska museerna, både de egentliga museerna och friluftsmuseerna, borde avsluta sin insamlingsverksamhet med industrialismens definitiva genombrott. Från den tid som följde därefter menade han, att det fanns över nog av dokumentariskt material i bild och text. Men något bjuder det emot att skära av den gordiska knuten på detta drastiska sätt. Det påminner litet om när man anser sig kunna avskaffa djurparkerna för att man nu kan få se de vilda djuren på film. Det är liksom en omyndighetsförklaring för den som alltid ansett att föremålet, det tredimensionella föremålet, har sitt särskilda höga källvärde och därjämte och framför allt en stor pedagogisk betydelse framför bilder och skrifter.

Kvar står under alla förhållanden friluftsmuseernas, liksom de andra museernas, stora uppgift: att lära människorna att känna och att tänka. Dess byggnader och anläggningar kan ge åskådaren en inblick i en gången tids förhållanden och förmedla kunskap om kulturyttringar som han har svårt att nå på litterär väg. Sådana intryck kan för att anknyta till André Malraux' tankegångar om det imaginära museet, väcka föreställningar hos åskådaren som i hans fantasi skänker liv åt en förgången värld.

Not

¹ I sitt arbete *Bauernhäuser in Schleswig-Holstein* (2:a uppl. 1963, s. 28 f.) framlägger t. ex. Klaus Thiede liknande synpunkter och betonar i detta sammanhang Artur Hazelius banbrytande insats.

SUMMARY

Open-air Museums and Cultural Reservations

(Introduction to a discussion held at a symposium at Skansen on the 7th May 1966)

The celebration of the 75th year since the opening of Skansen prompts retrospection in various directions. Here we shall only emphasize Artur Hazelius' achievements purely in the museum sphere, and what his reorganization in this field implies. It may be traced back to his intensive endeavours to steer his life's work in a broadly educational direction. In his exhibition technique the emphasis he laid on the functional aspects appears to be surprisingly modern. A number of objects cannot straight away arouse a visitor's interest. This occurs only when they are in some way or other linked together in some natural relationship. Even in his very first exhibition he arranged interiors and exteriors from different Swedish provinces, but it was not until the idea of an open-air museum entered his mind that this principle was realized as an inspiration. Not only various aspects of working life but also the popular festivities could be visualized in a living milieu. The mere idea of moving an ancient building was in itself nothing new. What *was* novel lay in the idea that the transplanted buildings were to be put to educational and enlightening purposes.

In our day many critical voices have been raised against the idea of open-air museums, both from the young generation and from more experienced museologists. It has been said that a moved farm building has been broken out of its old environment and that its atmosphere cannot be recaptured on a new site. However, the same also applies in most cases to buildings that are still standing in their original milieu. If it is a question of an agricultural farm, it is in any case difficult to run it on rational lines with the ancient buildings, and an antiquarian farming as part of a museum is a mere dream that must be relegated to a Utopian world. If the establishment is abandoned and remains standing uninhabited it is bound gradually to assume the character of a ruin in the landscape.

One particular form of cultural reserve is at present enjoying great popularity among the Swedish municipal authorities, viz. when, as at Linköping and Örebro, they re-erect old buildings on an estate on the outskirts of the town, give them entirely modern fittings and rent them out to intending speculators. One may feel some doubt as to the soundness of such a development. How are these housing estates to fit naturally into the community of the future?

The task of rescuing for the future some examples of the old habitations is a difficult one, especially if we also include in that category the buildings of yesterday and today. One need only be reminded of the existence of skyscraper architecture to realize that the very dimensions of these buildings make the problem almost insoluble. However, it is obviously undesirable to limit the functions of the open-air museums to the pre-industrial epoch. It would be, as it were, a declaration of incapacity on the part of anyone who has always considered that the three-dimensional object possesses its own high value as a source and, in addition, a considerable educational value above that of illustrations and documents.

INDUSTRIARBETAREN 100 ÅR

Arbetarrörelsen och upplösningen av den gamla arbetarklassen

av John Granlund

(En föreläsning i Nordiska museets serie "Arbetets söner".)

Går vi mer än 100 år tillbaka i tiden kan vi endast i mycket begränsad mening tala om industri i vårt land. De som arbetade med järn och koppar i Bergslagen eller var anställda i manufakturerna kan ej kallas industriarbetare i vår mening, eftersom dessa näringsgrenar då var organiserade annorlunda än efter näringsfrihetens genomförande. Någon *arbetarklass*, om vi därmed menar en social enhet av kroppsarbetare, kan vi ännu mindre tala om vid denna tid. Myndigheterna räknade däremot med en *arbetsklass*. Dit hörde en liten skara rätt godtyckligt valda yrkesrepresentanter men få av dem vi sedermera räknat till arbetarklassen.

För hundra år sedan var Sverige ett agrarland. Jordbruket och vad därtill hörde av mindre hantverk på landet dominerade. Stadsbefolkningen utgjorde endast en tiondel av hela landets invånarantal. Städerna var också farliga att bo i. Hygien var dålig och dödligheten stor. Utan ständig invandring från landsbygden skulle städernas folkmängd stadigt ha gått tillbaka. År 1850 fanns endast fem städer som hade över 10.000 invånare. Ännu 1870 utgjorde stadsbefolkningen endast 13 % av landets befolkning. Hälften av alla städer hade mindre än 2.000 invånare. Mäter vi året 1865 med vår tids mått kan vi tryggt säga, att Sverige var underutvecklat ur social, politisk och ekonomisk synpunkt. Ett system av rättsregler hindrade alla kroppsarbetande såväl inom jordbruket och hantverksskråna som inom bergs- och järnhanteringen att söka nya arbetstillfällen, och även fabriksarbetarnas

anställningstid fick ej understiga sex månader. Idealet var ett statistiskt arbetsliv. Aldrig har vårt land varit så nära en revolution som tiden innan de politiska omvälvningarna äntligen genomfördes genom ståndsriksdagens avskaffande och den fulla näringsfrihetens genomförande.

På 1870-talet kom vårt industriella genombrott. Industrierbetarna uppgick då till 85- à 90.000, sysselsatta i fabriker, järnhantering och sågverk, men hantverkarna hade ännu talmässigt en stark ställning, ca 70.000 personer. Det var mästare och gesäller som dominerade framställningen av färdiga produkter.

Med begreppet industri förbinder vi maskiner och kommunikationer. Maskinerna kom från England eller var uppfunna där av världens skickligaste maskinkonstruktörer. England hade storindustri redan vid 1800-talets ingång, men ännu fram mot 1850—60-talen hade flertalet industrianläggningar mindre än 50 arbetare. Kanske inalles tjugu företag hade mer än 300 arbetare.

I Sverige var det annorlunda. Ännu 1873 slog man officiellt ihop fabriker, manufaktururer och hantverkerier under begreppet industri. Stockholms stad var vår främsta industriort.

Om man vid denna tid talade om industrierbetare, menade man högst olika grupper med olika härkomst. Järnarbetarna kom från gamla bruk och hyttor, där de före uppbrrottet i regel bildade slutna grupper, solidariska med företaget. Fabriksarbetarna kom från de under den gamla hallrätten lydande manufakturerna och var i regel stadsarbetare med livsföring och attityder, som hörde stadslivet till. Sågverksarbetarna och andra kom huvudsakligen från dem som arbetat i jordbruk.

Det intressanta i all denna omgruppering är dels Stockholms och en del andra städers dominerande inflytande, alltså stadskulturens övertag över den provinsiella traditionskulturen, dels den stämning av uppbrrott och tävlan, av förväntningar och besvikelser, som man ständigt möter denna tid. Industrierbetaren hade inte i början, lika litet som en kroppsarbetare, någon del i uppbyggnaden av det samhälle som efterträdde ståndssamhället. Så fåtaliga som industrierbetarna var och därtill så splittrade, var ett politiskt inflytande ej att vänta.

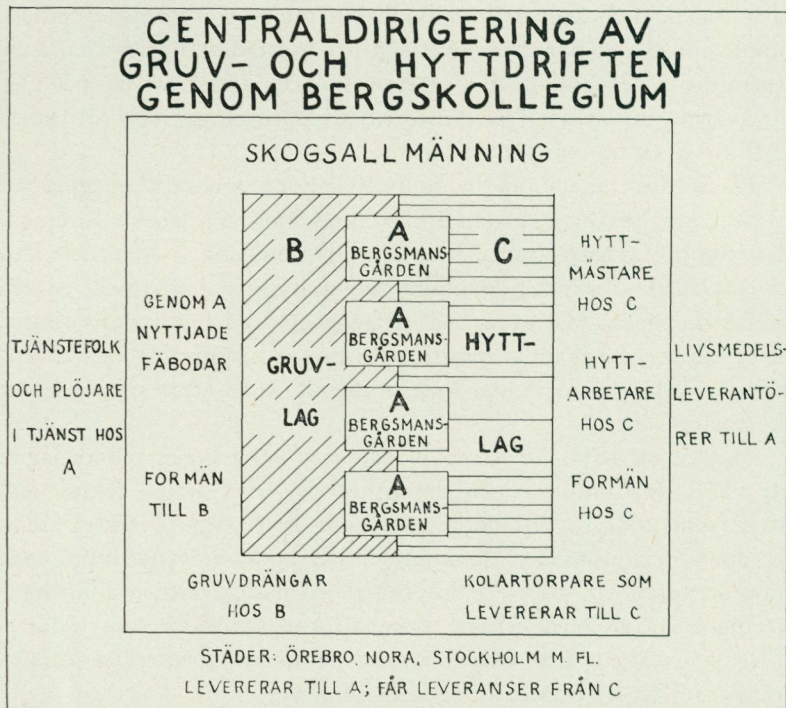
Den viktigaste orsaken till det ringa inflytandet var emellertid

den sociala och kulturella vilsenheten under traditionssamhällets upplösning. Det har ofta visat sig, att vid övergång från en kulturmiljö till en annan, den yttre miljön är lättast att lämna. Det är svårare att skiljas från kultursidans värderingar och attityder. Allra svårast är tvånget att lära om.

De förändringar som ledde fram till en arbetarklass med ny prägel kan ses ur två synvinklar: dels kan vi granska företagsledaren och arbetsgruppen före och efter industrialismen, dels kan vi se på de förändringar som gamla bygder undergick genom industrialismen. Härunder må vi fråga oss vad industrialiseringen betydde för den gamla traditionskulturens upplösning och diskutera, i vilken grad denna kultur lämnat spår efter sig i de nya kulturformerna.

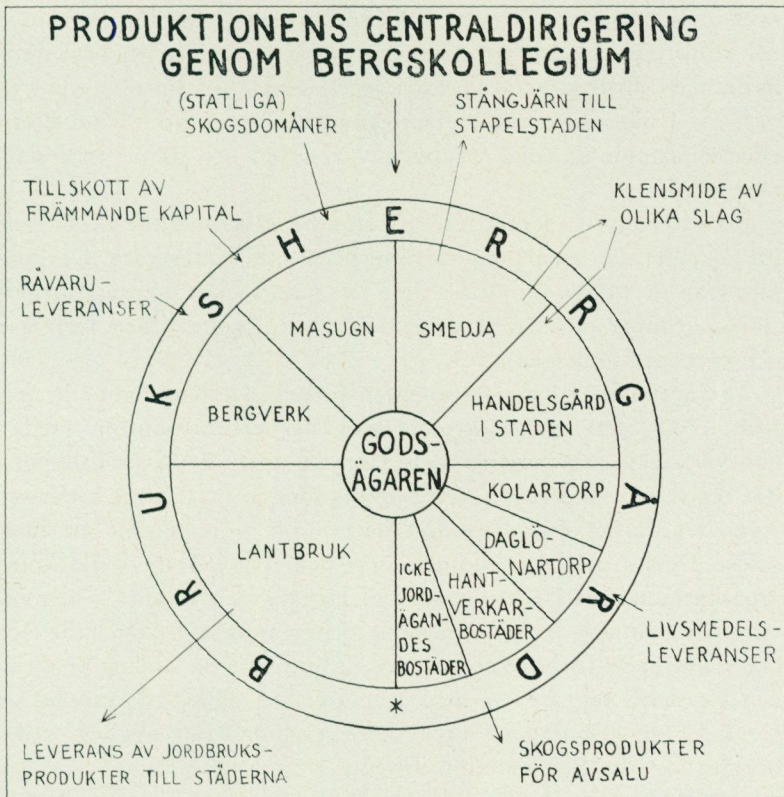
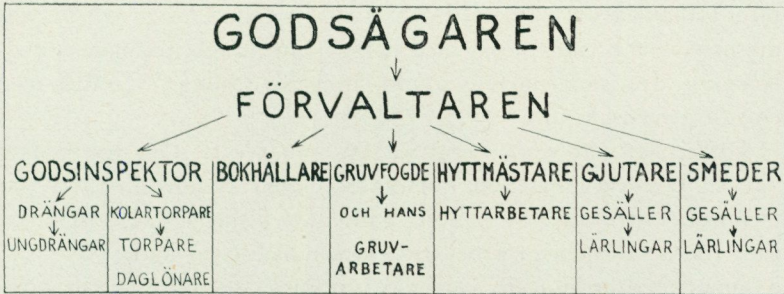
Man säger ofta, att koppar- och järnhanteringen i Bergslagen är vår äldsta industri, och det finns väl vissa drag i teknik och drift som talar för att detta påstående är riktigt. Å andra sidan är denna näringsgren så gammal och har under tidernas lopp, nära nog ett tusen år, varit organiserad på så många sätt, att järnhanteringen endast med många förbehåll kan betraktas som industri före järnverkens tid. Såsom ett av de första järnverken kan vi räkna det på 1870-talet anlagda Domnarvet.

Före storindustrins genombrott fanns inom järnhanteringen två olika organisationstyper: bergsmanshyttan och bruket. Bergsmanshyttan var en gammal kombination av en urgammal bonde- och skråorganisation. Bergsmännen, som ägde hyttan eller rättare hade andelar i en stor gemensam hyttanläggning, fraktade med eget folk malm från gruvan till hyttan under en avsevärd del av året. På hyttbacken sorterades och rostades malmen, så att den vid en lämplig tidpunkt på året var färdig att smältas till tackjärn i masugnen. För det ändamålet kom en masmästare med ett lag arbetare, var och en specialist på sin syssla. Under blåsningen, som smältningsprocessen kallades, fungerade bergsmännen, dvs. hyttans ägare, som handräckning och hjälparlar. Ingen fick vara bergsman utan att vara bonde. Vanligen hade även masmästaren sin gård att sköta, då han icke var sysselsatt vid masugnen. Han och hans folk var starkt medvetna om sin yrkesskicklighet. Meningen var att hyttdrängarna skulle kunna avancera till masmä-

1. Diagram som visar en bergsmansbys verkningssfält. Kärnan är de fyra bergsmansgårdarna, som gått samman i ett hyttlag och ett gruvlag, vilka vardera har en kollektiv egendom, nödvändig för den centrala, kooperativa driften. Utanför byns gränser bor hyttmästaren eller masmästaren och det arbetsfolk som lyder under honom, vidare formän, som tillkallas när det gäller längre transporter, kolartorpare och extra gruvdrängar. Från andra orter utanför Bergslagen kommer tjänstefolk, säsongarbetare och livsmedelsleverantörer. Tackjärn och andra produkter levereras till städer, som stundom ligger utanför Bergslagen.

2. Diagram som visar en bruksherrgårds kommandostruktur och verkningssfält. Herrgården, godsägaren är i centrum. Till herrgården hör inte bara lantbruket utan också gruvdriften, masugnen och smedjan; dessutom en handelsgård i staden. Till bruksherrgården kommer rätt att utnyttja av staten upplåtta skogsdomäner för bränsleförsörjning till järnproduktionen, kapital, råvaror och livsmedelsleveranser. Från bruksherrgården levereras stångjärn, klensmide, vissa jordbruks- och skogsprodukter.

tare, vilket var en välbetald och ansedd syssla. Under arbetet var masmästarlaget nära lierat med bergsmännen, och masugnens nedblåsning, dvs. smältningens upphörande för säsongen, firades med en stor gemensam fest.

Järnbruket var organiserat på ett annat sätt. Om hyttbruket var en bondeorganisation kombinerad med skråordning, så var järnbruket strukturerat som ett gods med inslag av skråorganisation för de förnämsta arbetarna, som måste lyda under den s. k. hammarsmedsordningen. Den gav smederna en respekterad position inom bruket. Alla som tillhörde bruket, från smederna ned till koltorparna och drängarna, hörde på flera sätt till brukshushållningen. Bruksarbetarna var i regel solidariska med sina patroner, även när dessa under depressionstider uppträdde som björn eller lejon mot de sina. Gruppen var sluten och man visste vart man hörde.

Från hyttor och deras gjuterier, från bruk och manufakturmedjor rekryterades efter hand järnverkens industriarbetare. De kom alla från skyddade miljöer, från i viss mån socialt och territoriellt slutna grupper med ett slags yrkeshierarki, inom vilken lärlingar och svenner kunde avancera.

Textilarbetarna hade ett annat ursprung. De härstammade dels från 1700-talets manufakturer, som var ett mellanting mellan hantverk och fabriksdrift, dels från de trakter på landsbygden där textil hemslöjd sedan länge idkats som en betydande binäring. Även textilarbetarnas förindustriella miljö är intressant att fastställa. Dess grundläggande drag var den rent kommersiella kommunikationen mellan företagare-förläggare och tusentals hemvävare och spinnare. Även vänskaps- och grannskapsnätet hade stor betydelse både för tillkomsten av de industriella anläggningarna och för deras rekrytering med arbetare. Det gäller i synnerhet de rörelser som grundades i liten skala av män från bygden, vilka börjat som anställda vid äldre företag.

Sjuhäradsbygdens vävnadsindustri kan tjäna som exempel på den roll de gamla hemslöjds- och hantverksbygderna spelat såväl för den storindustriella som den småindustriella utvecklingen. Här har man kunnat räkna med att gammal handaskicklighet, särskilt på det textila området, direkt inspirerat till anläggning av

industriföretag. Därmed är inte sagt, att inte också andra faktorer skulle vara verksamma vid industrins lokalisering. Det har ju på senare tid visat sig att en tätort med gammal industri och med goda kontakt- och transportmöjligheter för en nyanlagd industri har ett övertag över en bygd, som visserligen tidigare kan ha utmärkt sig för god handaskicklighet men som har ett för nutida kommunikationer olämpligt läge.

De båda häraderna Mark och Kind i Sjuhäradsbygden har sedan 1500-talet varit bekanta för sin textila tillverkning. Hur de kommit att bli detta skall vi inte gå in på i det här sammanhanget. Tidigare sökte man förklara vissa hantverksbygders näringsliv såsom binäringar till jordbruket. Man menade att svagt jordbruk och stor befolkning tvingade fram binäringar, om befolkningen ej skulle svälta ihjäl. All företagsamhet vid sidan av jordbruket blev således en fråga om topografi och demografi. Med en så förenklad frågeställning kan man emellertid aldrig få veta, varför t. ex. vissa orter har arbetsvandringar som binäring, andra möbeltillverkning, såsom Lindome, eller skinnberedning, såsom Malung, eller textilslöjd, som Marks och Kinds härad. Många av dessa frågor är ännu obesvarade. För min del har jag vågat göra en hypotes för Sjuhäradsbygden som möjligen kan komma att visa sig riktig. Jag har tänkt mig att de tidigt kom att lära känna en kontinental vävstol från de gamla industridistrikten i t. ex. Flandern, som lämpade sig att väva vadmal och kläde i.

Övergången från hantverksbygd till industriell bygd kräver ytterligare en faktor. I Kinds och Marks härad tog en eller ett par personer mer eller mindre ensamma språnget över till storindustri. En förutsättning för deras framgång låg på samhällssidan. Det var dessa häraders gamla förläggarorganisation med dess samband mellan det individuella initiativet och den lokala samhällsordningen som möjliggjorde storindustrin. Den produkt som omdanade dessa trakter var bomullen, och den person som mer än andra åstadkom omläggningen från linberedning och linväveri till bomullsväveri var Sven Eriksson, en bekant man, född 1801 i Marks härad. Mark, Kind och Bollebygd låg alla tre tämligen nära Göteborg. Bönder och affärsmän, särskilt i Borås, lämnade ut garn till vävning åt småbönder, torpare, backstugusittare och andra som

ville ha arbetsförtjänst. När väven var färdig lämnades den in till förläggaren, som skötte försäljningen och gav vävaren hans arbetslön. Redan på 1700-talet var Mark och Kind ett centrum för linvävning vid sidan av den gamla vadmalstillverkningen, som då gått tillbaka. När bomullen kom fanns redan en organisation, som var gynnsam för fortsatt verksamhet.

År 1807, alltså när nyssnämnde Sven Eriksson var 6 år, skrev borgmästaren Gustaf Krook följande om linvävningen: "Folkmängden har stigit i mån av 'industrin' och på ett så ringa hemmantal som omkring 500 förmedlade hemman leva nära 18.000 människor, där blotta jordbruket på en bergig och ofruktbar jord icke skulle kunna föda hälften. På hyfsning och seder har detta (dvs. hemslöjden) även haft en lycklig inflytelse. Marks härads allmoge är även till äventyrs bland de mest snygga och upplysta i riket. Även den fattigaste torpare ser man sällan utan rent linne, och varje lördag tvättas golv, tak och väggar i dess stuga. Kvinnkönet är mera noggrant i sin klädsel och prydnad, sprider med en viss smak ordning och flit i hushållet, och som huvudnäringen är vävnad, så spelar det där en betydligare roll än på andra orter. Mannens hela lycka beror merendels på en i spånad och vävnad snäll hustru, och vid äktenskapets ingående ses mycket därpå. För denna dyrbara klenod sparar han ingen möda. Alla utesysslor, t. o. m. ladugårdsskötsel, uträttas av mannen, och andra könet besvärar sig endast med mjölkningen. Av kärlek för det yrke som ger honom allt sätter han sig själv vid spinnrocken, den han från ungdomen lärt sig att hantera. Anblicken av ett större hushåll i Marks härad en vinterafton, där kvinnor, gubbar, män och barn om varandra sitta spinnande, är därför egen och överraskande. Männen hinna också så långt i konsten att de tävla med de snälaste spinnnerskor."

Det är en målning i ljusa färger, man kan nog säga alltför ljusa. Där ligger åtskilligt med hemslöjdsromantik före det industriella genombrottet. Men den är typisk för tiden, och man glömde påpeka, att lungsoten härjade vilt här.

Från denna äldre hemindustri i Sjuhäradsbygden går raka förbindelselinjer fram till 1800-talets fabriksindustri på bomullens grund. Yrkesskickligheten och handelslynnen, den karga naturen

och det geografiska läget har betytt mycket för kontinuiteten genom tiderna. Befolkningsutvecklingen får ses både som en följd av hemindustrins uppblomstring och en stimulans till ökad arbetsflit.

Enstaka exempel på tillverkning av bomullsvävnader i allmogen fanns redan tidigare liksom en viss bomullsimport till Göteborg, men den verkliga omläggningen kom först på 1820-talet, då bomullen fick en verkligt dominerande ställning i dessa häraders produktion, medan linne- och yllevävnadernas andel blev allt blygsammare. Efter Napoleon-krigen trängde bomullen snabbt fram till en ledande ställning bland textilindustrins råvaror och bomull odlades som aldrig förr i Nordamerikas sydstater.

Bomullsspånaden bedrevs i Sverige under hemindustriella former ända in på 1850-talet, men då började en växande del av den stora bomullsimporten gå till mekaniska bomullsspinnerier, som grundades efter hand, särskilt i Göteborg med omnejd och i Älvsborgs län. Bakgrunden till textilindustrins frammarsch är alltså å ena sidan en långsam förändring av bygdetraditionerna, å andra sidan historiska händelser, som med ett slag på ett genomgripande sätt förändrade traditionen, och här kommer Sven Eriksson åter in i bilden. En av hans levnadstecknare skriver: "När Sven Eriksson en dag 1847 befann sig i Stockholm och gick och funderade på hur han skulle kunna få 15.000 väverskor i stället för sina 1.500, träffade han en vän som presenterade honom för en engelsk maskiningjör, och denne engelsman hade fullständiga ritningar till ett bomullsväveri. Sven Eriksson blev så fascinerad att han hemma på Rydboholm grundlade det första mekaniska bomullsväveriet på sin ort. Det hade han inte medel till själv utan bildade ett bolag. Som så många av den tidens företag gick det omkull, men nya bomullsspinnerier grundlades, ett vid Svaneholm och ett vid Viskafors, i så stor skala att de tillsammans hade 1.000 vävstolar, och efter detta kom ytterligare Rydals stora fabrik. När Sven Eriksson dog (1866) hade han grundlagt en verkligt stor fabriksindustri i Marks härad, och huvuddelen av hans arbetare kom från den bygd som tidigare varit bekant för sin hemslöjd."

Vi har många vittnesbörd om att övergången från hantverk till industri var påfrestande kroppsligen och andligen. När t. ex.

tryckluftsborrarna med sitt helvetiska oväsen infördes i gruvorna, försvann friden ur gruvschakten och arbetsången och borrarvisorna tystnade.

I romanen Vägen till Klockrike låter Harry Martinson sin hjälte, f. d. cigarrarbetaren Bolle, uttrycka sin mening om den nya tidens tobaksarbetare. "Han kommer aldrig att bli en tobaksarbetare av den nya stilen, som böjer sig för allt vad industri heter, om bara de själva får bilda fackförening. Numrera sig som proletärer. De räknar inte med att det ändå blir underkastelse. En underkastelse inför maskinarbetet. Utvecklingen kan inte hejdas, säger de. Maskinerna är till välsignelse, bara de kommer i rätta händer. Men har det någonsin funnits en människa på jorden, som inte har ansett sig ha rätta händer? . . . Och så släpper hon fram maskinerna. Släpper fram det tänkesättet. Just där ligger det. Det är ordet. Hon släpper fram det tänkesättet som gör industri av allt. Nej, hellre då söka ett annat yrke. Något friare. Något som de inte uppfinner maskiner till fortare än man hinner leva sitt liv först . . . För naturligtvis kommer de till slut överallt, de fördömda bullerskramlorna."

Dessa mentala och kroppsliga påfrestningar var allvarliga nog. Tänker vi dessutom på den begynnande industrialismens sociala verkningar, erbjöd sig särskilt för sågverksindustrins arbetarskaror problem av annan art.

Sågverken krävde till en början mycket folk. Deras arbetare hade en helt annan utgångspunkt och andra förväntningar än järnindustrins, textilindustrins och det äldre hantverkets folk. Sedan gammalt var det vanligt att vissa bygdens övertaliga ungdom och lediga befolkning gjorde arbetsvandringar till olika delar av vårt land, där deras arbete behövdes säsongvis. Från Ovan- och Nedansiljan i Dalarna vandrade man till Stockholm och tog plats som byggnadsarbetare, murare, trädgårds- och bryggeriarbetare. Från vissa härader i Västergötland, t. ex. Ale härad, gick man till Göteborg för att taga arbete som byggnadssnickare. Från Värmland, särskilt Fryksdalen, for man ut som nyodlare och plöjare. Från Halland och andra landskap vandrade man ut som spannmålströskare. Efter arbetssäsongens slut återvände man hem, förhoppningsvis med en sparad slant.

När Sveriges järnvägar började byggas fick dessa arbetsvandringer både nytt mål och större omfattning. Från nästan alla hörn i Sveriges land rekryterades nu arbetsvilliga skaror som ral-lare, dvs. bergsprängare, grusningsarbetare, rälsläggare m. m. Den ortsbundna befolkningen, där järnvägen drog fram, räckte ej till. De hade andra sysslor att sköta. Städernas grovarbetare och arbetskommenderade soldater kunde ej fylla luckorna. Mitt under denna rush och efter hand i tävlan med Amerikas förenta stater, vilkas emigrationsagenter var både talföra och framgångsrika, konsoliderades sågverksindustrin med ett stort behov av arbetare. Clas Adelsköld, som byggde Gävle-Dalabanan, har i sina memoarer erinrat om svårigheten att skaffa arbetare: "Bolaget sände ut värvare, som erhöilo en krona för varje arbetare, som de på bolagets bekostnad förde upp till Gävle. Men så snart de kommo fram och insattes i arbete, funnos andra 'slavhandlare' från sågverken uppe i Norrland, vilka lågo på lur utmed järnvägslinjen och bjödo dubbelt så mycket som vi rimligtvis kunde betala, och bortförde våra slavar. På detta sätt kommo och gingo arbetarna, så att vi under somrarna, då vädret var lämpligast för terrasseringsarbeten, någon gång kunde hava tusen man men oftast ej över ett par hundra. Och slavhandeln kostade så mycket penningar genom resor m. m. att Murén måste upphöra därmed. Detta tvingade till forcerat arbete under vintrarna, då man kunde hålla en permanent arbetsstyrka." Märk väl att sågverksindustrin omhänderhades av Sveriges på en gång skickligaste och mest hänsynslösa företagsledning.

På 1870-talet gick den svenska sågverkshanteringen in i den stora högkonjunkturen med ett hundratal ångsågar, anlagda under de närmast förflutna årtiondena. Nu utvidgades de äldre verken och flera av de sågverk anlades, som skulle bli störst. Särskilt senare hälften av 1880-talet synes ha varit en markerad nyanläggningsperiod med sågverk på 16 à 20 ramar. Skutskär hade 1886 sammanlagt 21 ramar. Vattensågarna övergavs eller ersattes med ångsågar, som i regel var placerade vid kusten. Eli F. Heckscher har sagt att ångsågarnas tillkomst var den industriella revolutionens största specifika insats i Sveriges industriella liv.

Trots att denna exposé är alltför kort är det lätt att inse hur

industriarbetarna i Sverige kom från många olika miljöer med helt skilda intressen. Det fanns ingen gemenskap mellan arbetare med så olika ursprung och så skilda förväntningar. Utmärkande för alla blev omgrupperingen, även för de arbetare som tillhörde städernas äldre förädlingsindustrier och redan hade tillägnat sig ett urbant levnadssätt, dvs. en mera genomförd penninghushållning med lön och uppskattning efter prestation, ej efter egenskaper, med ett något lösare familjesystem än som var regel på landsbygden samt en vaknare och snabbare reaktion inför tidens idéer och händelser. Även de skickligaste yrkesarbetarna kom på långt avstånd från arbetsgivarna, å ena sidan genom att maskinerna övertog mycket av deras kvalificerade arbete, å andra sidan genom att i de nya driftsformerna även arbetsledare och administratörer var anställda och rörliga i likhet med arbetarna. De nya grupper som arbetarna kom att tillhöra hade en helt annan karaktär än de slutna, mera intima grupper av territoriell och annan art, som de förut känt sig bundna vid.

Ur både psykologisk och social synpunkt var den moderna arbetarrörelsen en nödvändighet. Man har frågat sig både varför den svenska arbetarrörelsen uppkom så sent och varför den sedan blivit en av Europas starkaste. Svaret på den första frågan ligger delvis redan i vad ovan sagts om den ringa förbindelsen mellan de olika arbetargrupperna i stad och på landsbygd. Inte ens inom samma bransch hade arbetarna kontakter. De industriella enheterna låg isolerade från varandra. Arbetarrörelsens förnämsta vapen var strejken. Utan arbetarnas inre förbindelse var detta vapen verkningslöst, eftersom det byggde på arbetarnas solidaritet och understöd.

Det andra hindret låg i att arbetsgivarna rädde över inte bara produktionsmedlen utan också bostäderna. En strejk medförde alltså risk för att arbetarna skulle avhysas från hem och bostad. Därtill kom den inte helt utplånade känslan av samhörighet med företaget, som gav bröd om ock torftigt. Inom järnindustrin levde traditionerna om en viss försörjning på ålderdomen alltjämt kvar.

Bland sågverksarbetarna fanns inte på något sätt denna bundenhet till arbetsgivarna. Sågverken hade från början varit säsongarbetsplatser, varifrån man efter säsongens slut vänt hemåt med

förtjänsten. När sågverken i Norrland sedan drevs året runt med erbarmligt usla bostadsvillkor och andra svåra miljöförhållanden samt med en arbetarstam utan lokaltradition, kommen som den var från Sveriges alla hörn, blev motsättningen mellan arbetsgivare och arbetstagare akut. Inte bara samhällsgrupperingen utan även de yttre och inre kulturförhållandena var så helt annorlunda än järnindustrins med dess ännu alltjämt traditions- och ortsbundna arbetare att vi ej behöver förundra oss över att den första stora strejken i Sveriges historia ägde rum inom sågverksindustrin. Det var 1879 års Sundsvallsstrejk.

Men det stod ännu ingen organisation bakom de strejkande Sundsvalls-arbetarna, och det frireligiösa inslag, som tydligt präglade denna strejk, stack ganska starkt av mot vad som längre fram skulle bli utmärkande för den svenska arbetarrörelsen.

Fackföreningar började komma i gång först på 1880-talet. Vad vi dessförinnan hade av arbetarföreningar och förslag till arbetarassociationer var av ringa betydelse. Men det fanns en direkt linje som ledde över från 1860—70-talens arbetarföreningar till fackföreningarna, vilka till en början var ganska opåverkade av den unga socialistiska rörelsen.

Fackföreningarna trädde fram vid en tid, då arbetaren allenast blev "arbetskraft", då arbetskraftens köpvärde var i farozonen, då arbetarens valfrihet var inskränkt och då han som avtalslutande part befann sig i underläge. Det var ej längre fråga om att arbetarna utifrån en relativt skyddad miljö kunde "avbeta" ett lämpligt arbetsområde och vända hem med förtjänster. Patriarkalismen var varken något att önska eller att räkna med. Genom industrins ryckvisa utvidgande, där högkonjunktur omväxlade med lågkonjunktur, precis som i det gamla jordbrukaresamhället goda år regelmässigt följdes av missväxt och nödår, proletarisades arbetaren och hans familj. Arbetarens sociala betryck blev så stort att man inom flera samhällslager, inte minst de intellektuella, började bli medveten om att det var nödvändigt att få till stånd en ny samhällsordning.

Det var nu fackföreningarna kom till, visserligen mycket förse-
nade i förhållande till andra länder i Europa, men i gengäld med en organisatorisk styrka, som gjort svensk arbetarrörelse bemärkt

och ansedd i hela Europa. Det finns många orsaker härtill. En av de viktigaste var sannolikt de lokala fackföreningarnas sammanslutning i förbund. I Stockholm bildades 1883 fackföreningarnas centralkommitté, som senare fick motsvarigheter i andra städer. Först inom denna centralkommitté uppstod motsättningar mellan de huvudsakligen liberala anhängare, som ville vara politiskt neutrala, och socialdemokraterna, som krävde fackföreningarnas politiska anslutning. De sistnämnda fick, som vi vet, övertaget, ungefär samtidigt som de yrkesutbildade arbetarnas fackföreningar sammanslöts i landsomfattande förbund. Då började även de icke yrkesutbildade arbetarna organisera sig, varvid sådana förbund bildades som grovarbetarförbundet 1891 och transportarbetarförbundet 1897.

Redan 1898 bildades landsorganisationen med uppgift att bistå fackföreningarna och fackförbunden i de fall, då föreningsrätten hotades, då arbetsgivare tillgrep lockout, eller då försök gjordes att pressa ned lönerna. LO blev en sammanslutning av självständiga förbund, och dess understödsskyldighet begränsades till att gälla s. k. försvarsstrider. Sedan dess har LO påtagit sig vida större skyldigheter, vilket stärkt dess prestige i oanad grad.

När fackföreningarna på 1880-talet hade sin första frammarsch, var arbetarnas organisationer i verkligheten betydligt starkare utvecklade än arbetsgivarnas, som på flera områden stod isolerade. En viss balans inträdde efter 1909 års storstrejk, då arbetarna och deras förbund upplevde ett bakslag. Nu anses organisationsväsendet i den svenska arbetarrörelsen såsom mer allmängiltigt och ofrånkomligt än i de flesta andra länder. Det betyder att den fria konkurrensen på arbetsmarknaden är så gott som försvunnen. Denna utveckling har efter hand lett till något så oförutsett som en utjämning av motsatsförhållandet mellan arbetsgivarnas och arbetarnas organisationer, vilket i sin tur verkat utjämnande på de sociala motsättningarna. År 1864 räknade alla med att ståndssamhället ersattes av ett klassamhälle. Nu, 1965, kan sociologer och folklivsforskare upptäcka flera olika grupperingar i vårt samhälle alltefter utbildning, yrke, gemensamma intressen, traditionell eller förvärvat status. Men det finns nu för tiden ingen hållbar vetenskaplig teori för en social stratifiering. Dock finns

en klasskillnad. I sitt stora arbete om "Arbeiderkollektivet" visar Sverre Lysgaard (1961) hur arbetarna i norska företag bildar ett informellt kollektiv, som är någonting annat än både det tekniskt-ekonomiska systemet i företaget, fackföreningen och arbetarklassen. Arbetarkollektivet är en realitet, trots att det inte existerar som en manifest grupp eller har en uttalad ideologi eller ens existerar i många arbetares föreställningsvärld. Lysgaard lyckas också visa att de starkaste latent konflikterna i dagens industriella liv finns på arbetarkollektivets nivå och inte på fackföreningarnas eller de formella relationernas nivå. Arbetarkollektiven i industriföretag kan inte identifieras med arbetarklassen i den betydelse detta begrepp fått i nordisk politisk terminologi, eftersom en del av denna klass de facto har stor makt i dagens samhälle. Vad arbetarna främst vunnit genom sina starka organisationer är självrespekt och självförtroende.

Före den stora arbetslösheten i början av 1930-talet hade staten ganska ringa del i den sociala och ekonomiska utvecklingen. Den gamla lagstiftningen mot lösdriveri kom att överleva sig själv och föll till slut som en mogen frukt utan nämnvärt motstånd från någon. Mot fackföreningarna kom aldrig något egentligt motstånd, om man bortser från att polismakten och vissa konservativa tidningar sökte stämpla arbetarrörelsen som revolutionär.

Pionjärerna inom arbetarrörelsen tillhör redan historien. Namn som August Palm, den idealistiske skräddaren i Malmö, som lärt arbetarpolitik i Danmark, Hjalmar Branting, Sveriges förste socialdemokratiska statsminister redan 1920, och många andra får varje skolbarn lära sig, men lika intressanta om kanske inte lika imponerande är de många olika agitatorerna och sociala apostlarna, som utan att förtröttas reste Sverige runt, talade socialism och bildade arbetarkommuner.

Vi har redan nu ett ganska stort antal memoarer från "den tiden det begav sig". Som historisk litteratur är de något av det intressantaste vi äger från denna epok. Om vi också inte i dag är så väl hemma i de gamla teoretikerna Kautsky, Bebel, Liebknecht d. ä. och andra socialistiska lärofäder, kan vi dock följa agitatorerna på deras resor i alla väder, i medgång och motgång. Deras

insatser må räknas till de omistliga i svenskt folkligt bildningsliv kring sekelskiftet.

En sådan agitator var smålänningen Frans Elof Elmgren. Han har själv skrivit en bok om sitt liv som agitator under 30 år. Riksdagsmannen och folklivsforskaren Fredrik Ström, han som tillsammans med Zäta Höglund och Hannes Sköld en gång gav ut boken "Det befästa fattighuset", karakteriserade Elmgren på följande sätt: "Gubben Elmgren var en svår kritikus. Han sa' oss mitt i synen vad vi gick för. För honom fanns blott Branting och partistyrelsen. Han förargades över ungdomsförbunden, han skrev långa klagovisor över vår och deras framfart. Elmgren betraktade partiet som sitt verk och sin domän. Icke helt utan grund. Han hade grundat flertalet arbetarkommuner . . . Han föraktade alla sköna ord, alla överord, alla sidospår. Patos var hans fasa. Men uthållighet, mod och Marx var hans dygder. Trots olikhet i fråga om taktik och andra ting", skriver Fredrik Ström, "blev vi dock goda vänner och under hans besök och färder i Sörmland och Västmanland kom vi gott överens. 'Bara du inte skäller på mig för mitt smålänningeblood så går det bra', menade Elmgren. En gång var jag med honom vid ett lantarbetarmöte. Inte mer än tre statare hade kommit till hans landsvägsföredrag. Han talade i två timmar i höstrusk för tre statare. Då jag på hemvägen sporde honom om behållningen var mödan värd, svarade han: 'Man kan aldrig veta om det inte kan falla ett korn i god jord. Det kan vara en av naturen utsedd ny Branting som jag talat till. Jag har talat ibland för en enda människa. En eller hundra — det var kanske den ende, som var värd att höra föredraget. Förakta inte det lilla, pojk.'"

SUMMARY

The industrial worker dates but a 100 years back

(A lecture given in the Nordic Museum's series »Sons of Labour»)

Swedish industrialism may be said to be about 100 years old. It had a modest start. In 1870 the urban population represented only 13 % of the country's inhabitants, and half of all the towns had less than 2000 inhabitants. In the main, Sweden was an agricultural country, and even those who were occupied in mining and manufacture differed considerably from the industrial workers of our own day.

In mining there existed prior to the break-through of large-scale industry two important types of organization. At the foundry, in which were the smelting furnaces for the reduction of ore into pig-iron, there prevailed an ancient combination of peasant-farming and craft-guild organization. The owners or occupiers of mining homesteads, who possessed rights to participate in the joint smelting works, were during a considerable part of the year engaged in transporting ore from the mine to the foundry, where it was roasted. The smelting furnace was in operation during only a short period each year, during which a blast-furnace foreman supervised the work aided by a team of workers who were specialists, each in his own job, and were assisted by the peasant-miners. No one could occupy a miner's homestead without at the same time being a peasant, and even the blast-furnace foreman usually had a farm to run as well. The mining operatives could advance to the rank of blasting-furnace foreman, which was a well-paid and much-esteemed occupation.

At the ironworks malleable iron was produced from the pig-iron. Its owner, the ironmaster, carried on his business in the same way as a manorial estate. The smiths were organized into a craft-guild, which gave them a respected position within the manorial organization. From the mining homesteads and the forges the workers were recruited for employment in the big iron-works that were established on an industrial scale after the middle of the 19th century and were a combination of both foundries and forges.

The textile workers were of a different origin. The products manufactured during the 18th century were an intermediate form between handicraft and factory goods. In the districts of Mark, Kind and also Bollebygd in Västergötland, near Gothenburg, there was a domestic industry organized at an early period. Farmers and businessmen provided those who desired it, and who needed to earn a wage with supplies of yarn for weaving and paid the weaver his wages. From this earlier home industry there run links directly to the 19th-century manufacturing industry based on cotton. In the 1820s cotton assumed a predominant position in the production within the said districts, while the part played by linen and woollen fabrics became increasingly modest. It was not until the 1850s that the domestic industry began to be replaced by a manufacturing industry as regards both spinning and weaving.

The sawmill industry made its break-through during the boom period in the 1870s with about a hundred steam sawmills. This industry required a large number of workers, chiefly recruited from those districts in which travelling from one workplace to another and seasonal migrations had of old provided

the population with an extra income. Railway construction also absorbed such labour.

Both the transition from domestic industry to factory production and that from seasonal to permanent labour necessitated a shifting of the population, and this caused a considerable strain. The new groups to which the workers now belonged were of quite a different character than the concentrated, more intimate groups of a territorial and other nature to which they had formerly felt themselves to be closely attached. The question then arises: Why did the Labour Movement come so late to Sweden and why has it nevertheless become one of the strongest in Europe? The answer to the first question is twofold: a) the lack of close ties between the various groups of workers and b) the fact that the employers more or less owned the workers' dwellings. The first strike occurred in 1879 at Sundsvall among the sawmill workers — the category of workers that was least bound by tradition. But there was no organization behind the strikers. The trade union movement did not come into existence until the 1880s. Although late in developing, the Swedish trade union movement acquired an organizational strength that made it known and highly respected throughout Europe. The local trade unions combined to form federations, and in the individual population centres the trade unions set up central committees. In 1898 there was constituted the general Federation of Trade Unions, its object being to aid the trade unions and the local federations in cases in which the right of association was in jeopardy, when an employer declared a lockout or when an attempt was made to force down wages. Nowadays the organizational system in the Swedish labour movement is considered to have become more indispensable than in most countries. This means that free competition on the labour market is practically non-existent — a development that has gradually led up to something so unforeseen as a levelling-out of the antagonism between employers and labour, and this in turn has had a levelling-out effect on contrasting social standpoints.

”ATT SUPA TOBAK”

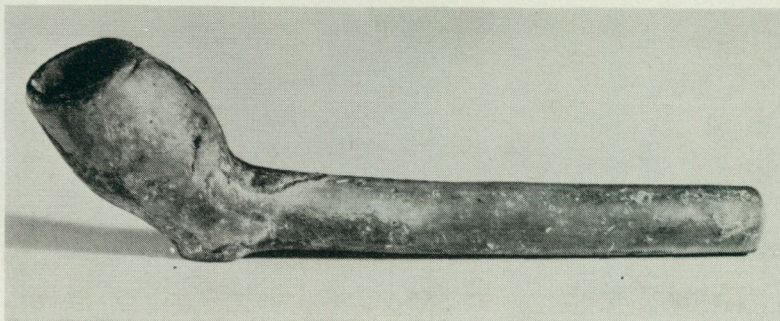
En översikt över tobaksbrukets äldsta historia i Sverige

av Carl Olof Cederlund

Det hittills äldsta kända belägget i vårt land för nyttjandet av tobak kan dateras exakt, närmare bestämt till den 10 augusti 1628. I en av de många packningar, innehållande besättningsmännens personliga tillhörigheter, som togs till vara i regalskeppet Wasas innandöme under den arkeologiska utgrävningen sommaren 1961, anträffades en liten kritpipa med den för 1600-talet karakteristiska utformningen, tjockt skaft och litet huvud (fig. 1).

Förutom en mängd pipor av den långa, smäckra 1700-talstypen, har flera 1600-talspipor påträffats i skeppet. Ingen av dem tillhör emellertid något slutet fynd, och de kan följaktligen inte med säkerhet sägas ha följt med i djupet vid katastrofen. De kan med andra ord härröra från det avfall, som tippats i Strömmen under tidernas lopp.

Tobaksplantan härstammar som bekant från Amerika, där den i för-columbiansk tid växte vild. Redan de första spanska upptäcktsresandena förmedlade uppgifter om indianernas märkliga sedvänja att i berusningssyfte röka de torkade tobaksbladen. Cortez' följeslagare anammade rökningen och demonstrerade sina erfarenheter vid återkomsten till hemlandet. Som den egentliga initiativtagaren till en ökad kännedom om den nya växten står emellertid den franske forskaren och diplomaten Jean Nicot. Han tjänstgjorde 1559—1560 som franskt sändebud i Portugal och gjordes där uppmärksam på en växt, som odlades i Lissabons trädgårdar. Den uppslagsrike forskaren ansåg sig efter ett flertal försök kunna konstatera, att växten besatt märkliga medicinska egenskaper. När han lyckades bota den franska regenten, Katarina

1. En kritpipa med den karakteristiska formen för de äldsta kritpiporna — tjockt skaft och litet huvud — låg i en av packningarna med personlig utrustning i Wasa. Pipan är det hittills äldsta kända belägget för tobaksbruket i Sverige. Skaftet har inte sin ursprungliga längd, men pipan kan mycket väl ha röckts i det tillstånd den bevarats.

av Medici, från en besvärande huvudvärk genom att ordinera snusning av torkade och pulveriserade tobaksblad, var framgången given. Tobaksplantan blev snart en första rangens läkemedelsört i sydvästra Europa. Odlingen koncentrerades till trakten omkring Paris, och en omfattande litteratur rörande dess medicinska användning växte fram. Under 1500-talet utvecklades, huvudsakligen i samhällets övre skikt, vanan eller ovanan att i form av snus nyttja tobak även i stimulerande syfte.

I England fick tobaksbruket från begynnelsen en annorlunda utformning. 1560 förde en Sir John Hawkins tobak med sig från Florida. Man upptog det indianska bruket att röka tobak i pipa. I denna form spred sig nyttjandet av tobaken snabbt till kontinenten. Först till nordsjökusten och senare in i Tyskland, till Norden, Centraleuropa och Östeuropa. De olika sätten att begagna tobak som stimulantia bredde under 1600-talets senare hälft ut sig mer likformigt över Europa. Snusning och tuggning av tobak nådde dock under sitt första sekel i Norden aldrig samma proportioner som piprökningen.

Att "dicka" eller "supa" tobak, dvs. att röka pipa, var inte såsom snusandet förbehållet överklassen, snarare tvärtom. En levande bild av folkets tobaksvanor i början av 1600-talet ger den

2. Den holländske målaren Adriaen Brouwers (1605/1606—1638) skildrade med förkärlek livet på krogar och rökstugor. Det framgår tydligt av hans målningar att tobaken och pipan spelade en stor roll som stimulantia — då som nu.

holländske målaren Adriaen Brouwers realistiska studier av livet på holländska krogar och rökstugor (fig. 2). Dessa skildringar avviker troligen föga från de förhållanden, som rådde inom samma befolkningsskikt i Norden vid denna tid. I dunkla, källarlika lokaler grupperar sig högljudda och gestikulerande eller dästa och halvsovande människor runt grovt tillyxade bord, belamrade med krus och bägare av ler- eller stengods, fat med enkla maträtter, bröd och frukt och ofta en liten panna med glödande kol. På golv, bänkar och pallar runt omkring skönjer man tunnor och

3. Kritpipan var ett bräckligt ting. Ett sätt att bevara den var att bära den under en uppskuren flik i hattbrättet. Målning av Adriaen Brouwers.

husgeråd av olika slag. Gästerna äter, dricker och röker måttlöst av allt att döma utan hänsyn till häftiga efterverkningar. Man invecklar sig under berusningsmedlens inflytande lätt i dispyter och handgemäng. Ofta trakterar någon en fiol eller flöjt i bakgrunden.

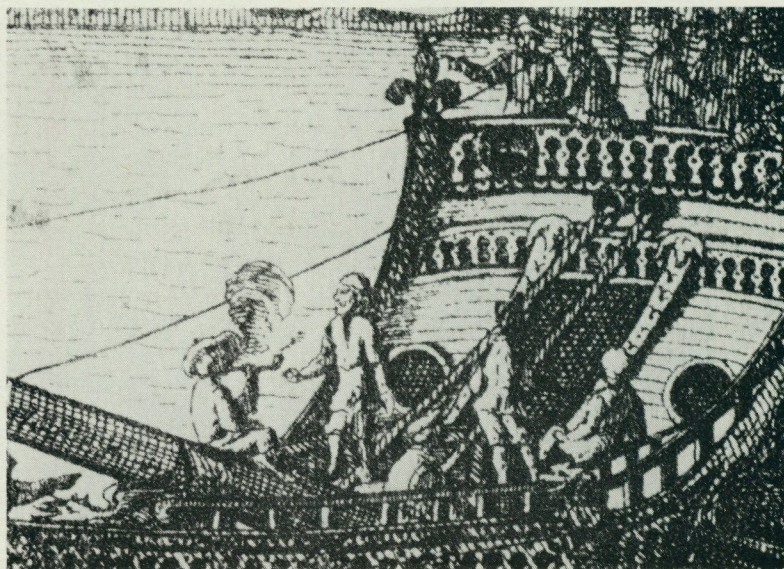
Kritpiporna, som var bräckliga ting, försåldes dussinvis och tillhandahölls inte sällan gratis på krogarna. Man bar gärna sin pipa i hatten, instucken under hattbandet eller under en uppskuren

flik i brättet (fig. 3). Tobaken kunde förvaras i kuvertliknande pappersförpackningar eller karvas direkt från de spunna tobakssträngarna. Den stoppade pipan tändes enklast med en vedbrand, en lunta eller med ett kol från glödpannan på bordet. Man kunde också begagna sig av elddonet, dvs. flinta, svavelkis eller stål samt fnöske — en metod som krävde både tålmod och skicklighet.

Islänningen Jon Olafsson berättar i sina på ålderdomen nedtecknade minnen, hur han 1615 på sin första sjöresa — från Island till England — mötte bruket av tobak: ”Det var en Mand ombord, som hed Ruben, som var den, jag först saa bruge Tobak og nyde den hver Aften; han tilböd at lære mig den Kunst og blev min Læremester deri”¹. Piprökningen var ju tidigt en sjöfolkets sed, och det är troligt att hamnstäderna och kusttrakterna var de första områden att ta emot den nya sedvänjan. Man har även påpekat det trettioåriga krigets betydelse som kulturspridande faktor. Hemvändande soldater och i utlandet värvat krigsfolk torde i avsevärd grad ha bidragit till kännedomen om tobakens stimulerande effekt.

Att någon eller några av Wasas besättningsmän avsåg att fördriva sjöexpeditionens knappt tillmätta fritid med sin pipa, är i någon mån ägnat att förvåna med tanke på det stränga straff mot oförsiktigt användande av eld ombord, som sjöartiklarna föreskrev. Eldfaran var nämligen mycket stor på dåtidens segelskepp, som ofta även hade krut ombord. Det nästa äldsta belägget för tobakens nyttjande är en paragraf i ett förslag till sjöartiklar, tillkommet samma år som Wasa sjönk — 1628: ”skall och förbudhit wardha at dricka eller brwcka tobak innan om skiepethbordh annorstädess ähn widh Cabysen” . . .² På en gravyr daterad 1626, föreställande ett holländskt örlogsskepp, har en av båtsmännen satt sig längst föröver i den friska vinden på bogsprötet med sin pipa, fjärran från krutförråd, tjärat tågvirke och andra eldfängda ting i skeppet³ (fig. 4).

Efter vittnesbörden från det maritima kulturområdet följer en uppgift ur ett konsistorieprotokoll, upprättat vid Uppsala universitet år 1629. Det berättar om misshälligheter, uppkomna bland studenter, med anledning av tobaksrökning. Piprökningen kan med andra ord påvisas vara utbredd i skilda samhällsskikt redan

4. Att röka ombord på 1600-talets skepp var vanskligt med hänsyn till den stora eldfaran. Bilden visar en båtsman som satt sig med sin pipa i fria luften föröver på bogsprötet.

under 1620-talet. Exakt när den famösa lasten når Sverige kommer vi sannolikt aldrig att kunna säga. Troligen började de första piprökarna, nyfiket betittade, dyka upp vid hamnplatserna redan omkring sekelskiftet 1600. De belägg, som härrör från 1620-talet, kan sannolikt med tiden kompletteras av äldre sådana.⁴

1630-talet innebar tobakens genombrott i officiella sammanhang, i lagar och förordningar och andra tryckta källor. Rökningen får en sådan omfattning, att staten börjar ta tillvara de ekonomiska fördelar, som förtullning av importerade tobaksvaror erbjuder. 1637 uppges importen till det egentliga Sverige ha uppgått till 38.430 skålpund. I 1639 års tulltaxa möter vi för första gången importtull av 1 öre silvermynt per skålpund och för tobakspipor av 6 penningar silvermynt per dussin. År 1641 erhöles det s. k. Söderkompaniet privilegium av staten på tobaksimporten till Sverige, Finland och Ingermanland. Sveriges första tobaksmo-

nopol var upprättat. Denna institution bibehölls med korta avbrott och med växlande framgång fram till 1680-talet.

Piprökningen gav också upphov till ett nytt hantverk, pipmakeriet. Det var endast frågan om pipor av vitlera, s. k. kritpipor. Pipor av sjöskum och trä kommer först på 1700- respektive 1800-talet. Den tidigaste tillverkningen av kritpipor uppstod redan på 1570-talet i England. Under Jakob I:s regering överfördes den till Holland, närmare bestämt till staden Gouda, som sedan kom att behärska marknaden i över 200 år. Tillverkningen av kritpipor inom Sverige är känd först på 1650-talet.

Det finns emellertid ytterligare en aspekt på tobaksbrukets äldsta historia i Sverige, nämligen tobaksplantans roll som medicinalört. Man möter här tänkesätt, som står i en egendomlig kontrast till den inställning, som idag råder vad gäller tobakens inflytande på den mänskliga organismen.

Den 6 maj 1633 ventilerades i Uppsala en avhandling med titeln: ”De præclaris herbæ Nicotianæ sive Tabaci virtutibus” eller ”om nikotin- eller tobaksväxtens utmärkta egenskaper”⁵. Den tolv sidor digra avhandlingen är enligt tidens sed författad inte av respondenten, i detta fall Jacobus O. Hernodius, utan av den presiderande professorn, innehavaren av lärostolen i anatomi och botanik, Johannes Franck (1590—1661). Arbetet ger inte bara en glimt av tidens medicinska tänkande utan också inblick i sätten att medicinera och kurera. Författaren har utnyttjat den rika litteratur i ämnet, som kom till på kontinenten under 1500-talets senare del, men stöder sig även på egna erfarenheter.

Skriften inleds med en allmän beskrivning av tobaken. Plantan hade givits många namn av vilka de flesta återspeglade dess supponerade egenskaper: ”Herba Panacea” (den allbotande växten), ”Herba Reginae” (efter Katarina av Medici?), ”Herba S. Crucis, Indiansk Wundkraut” osv. Växten odlades redan vid denna tid i Uppsala i enstaka exemplar. Efter en beskrivning av dess utseende och av tobakens beredning konstaterar författaren att ”bruket (att röka tobak) har utbredd sig över hela världen och även i vårt eget land så att det kan knappast finnas någon som inte är väl förfaren med detta rökandets konst”.

I det av Franck insamlade medicinska och farmakologiska vetandet skymtar ett lärdomssystem, som ännu vid 1600-talets början behärskade den medicinska vetenskapen, nämligen humoralpatologin eller fyrsaftsläran. Denna teori fick först längre fram på 1600-talet ge plats för ett mer modernt tänkande. Den går tillbaka på de läror, vilka skapats av den grekiske läkaren Hippokrates (460—377 f. Kr.), och som vidareutvecklats av bl. a. den i Rom verksamme läkaren Galenos (130— omkr. 200 e. Kr.). Ett citat ur de hippokratiska skrifterna ger en viss uppfattning om dess huvudteser: "Människans kropp innehåller i sig blod, slem, gul galla och svart galla och detta är vad som utgör hennes kroppsliga natur och vad som är grunden till sjukdom och hälsa. Människan är således som friskast, när dessa ämnen med hänsyn till blandning, styrka och mängd stå i ett väl avmätt förhållande till varandra. Hon lider däremot, när något av dessa ämnen förefinnes i för liten eller för stor mängd eller är för sig avsondrat i kroppen och ej blandat med alla de övriga."

Det för hälsan väsentliga var alltså balansen mellan de fyra substanserna i kroppen. Med anknytning till den grekiska naturfilosofin ansågs blodet — haima eller sanguis — varmt och fuktigt till sin karaktär, under det att slemmet — phlegma — var kallt och fuktigt. Den svarta gallan — melancholia — var kall och torr, samt den gula gallan — cholera — varm och torr. Om en substans fått herravälde i kroppen, gällde det att motverka denna med medel, som hade dess motsatta egenskaper. Så ansågs t. ex. peppar vara av en varm karaktär och följaktligen ett gott medel mot den kalla phlegman.

Man hade i detta sammanhang uppenbarligen insett tobakens möjligheter. Hovlivmedikus Andreas Sparrman ser saken på följande sätt i sin 1642 utgivna "Sundhetzens speghel": "Vad dess (tobakens) art och temperament angår, så giver väl den bitande skarphet med, att det är hitsigt, dock mer när det är tillrett än som rått, dess förutan så haver det och en förtorkande kraft" . . .⁶

I enlighet med fyrsaftsläran föreskriver alltså Franck, att tobaksrökning är särskilt nyttigt för "fuktiga naturer (humidis naturis), åldringar, och för dem, som bor på fuktiga platser, likaså sjömän, fiskare som ständigt lever kring vatten. Det är skadligt

DE
PRÆCLARIS HERBÆ
NICOTIANÆ
SIVE
TABACI
VIRTUTIBUS
DISPUTATIO.

Quam

D. T. O. M. A.

SUB PRÆSIDIO

M. Johannis Franck

Anatom. & Botan. Profefs. Pub.

*In Incolta & Regia Academia Ubsaliensi
Publice & placide disquisitioni submittit.*

JACOBUS O. HERNODIUS
ANGERMANNUS.

Ad diem 25. Majj horis à 6. matutinis.

Eccles. 38. v. 4.

Κύριε. ἔλασον ἐν γῆς Φάρμακα, καὶ ἀνήξ Φύμιθ. ἔ
παραχθῆσιν αὐνίς.

UBSALIÆ,

Excudebat Eschillus Matthiæ 1633.

5. Titelbladet till professor Johannes Francks arbete om nikotin- eller tobaksväxtens utmärkta egenskaper.

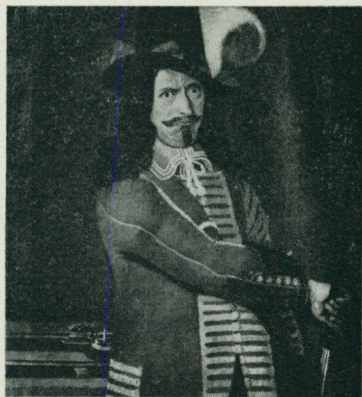
för koleriker (cholericis=personer med överskott av den varma och torra, gula gallan) eller ilskena människor och torra temperament (temperamentis siccis), ty det smittar huvudet, framkallar yrsel och ger huvudvärk." Nikotinsaft, ofta blandat på olika sätt, t. ex. med vin, sockerlösning eller Oxymel, en salva med egyptiskt ursprung, ordineras mot "bröstfel, gammal hosta, astma och liknande skavanker, uppkomna genom kalla, feta, klibbiga och trögflytande vätskor."

Sparrman skaldade på detta tema följande strofer:
 "Vem fuktig är till kropps det bättre kan fördraga
 När som det sker med mått och på en nykter maga
 Vem torr och hitsig är och av naturen svag
 Han med det rökjeverk skall hava mer fördrag
 En båtsman som alltid i fuktig luft måst vara
 därav fast större lust och nytta mon förfara . . ."

Ytterligare styrka som läkemedel erhöll tobaken genom att tillskrivas laxerande eller utdrivande effekt. Kroppen rensades nämligen med fördel, för att undvika de skadliga verkningarna av ett överskott, från den katarrbildande phlegman: "man bör lägga märke till att om blott nikotinblad tuggas och under en kort stund hålles kvar i munnen drivs inte blott slem i stor mängd ur huvudet utan kommer även magsmältning och uppkastning i gång på ett utmärkt sätt."

Denna medicin gör även "rösten behaglig, klar och välljudande, mycket lämplig för dem som lägger ned arbete för sånglärare", och ansågs dessutom verksam mot så skilda saker som hungerkänslor, feber, sterilitet och förgiftningar.

Ytterligare exempel på dess användbarhet kan anföras: "Om gossars huvuden smörjes med tobakssaft försvinner genast löss . . . Kläder rökta med tobaksrök utrotar liksom genom ett under all ohyra, ett värdefullt och välkommet skyddsmedel för soldater och resande. Nikotinsaft uppsamlad i en linneduk och placerad varm på giktbrutna fötter lindrar giktens plågor liksom genom ett mirakel. Detsamma åstadkommer olja pressad ur tobaksfrön. Tobak botar även tandvärk mycket bra . . ., vilket jag själv erfarit, inte en utan flera gånger."

6. De fyra temperamenten: på en serie tavlor i Nordiska museets samlingar illustreras människans fyra temperament av lika många manspersoner utrustade med karakteristiska attribut. Tavlor saknar datering. Av klädedräkten att döma tillhör de 1600-talets senare del. Kolerikern omger sig med vapen — han har lätt att dra sin värja; sangvinikern ägnar sig med glättig min åt musikunderhållning; melankolikerns förtvivlan har tydligen sin orsak i den tomma penningpungen och spelen i bakgrunden. På den tavla som illustrerar flegmatikern syns en man som i största frid röker en kvittpipa — på bordet bakom honom finns tobak karvad på ett fat. Symboliken skall inte tolkas för snävt. Pipan i flegmatikerns hand kan vara ett medel att ange hans lugna och meditativa sinnelag. I så fall är den en motsvarighet till vår egen tids föreställning om piprökaren som en lugn och trygg person. Men den kan också anknyta till humoralpatologiens lävor: den beta och torra tobaksröken var ett medel som ansågs kunna hindra flegman från att få överhanden i kroppens vätskesystem.

En viktig funktion fick nikotinsaften som komponent i salvor att stryka på sår av alla de slag. Ett recept har följande lydelse: "Ett skålpund nikotinblad och ett halvt skålpund ister av ungsvin. Den rivna örten uppblötes i rött vin under en natt, på morgonen får det bubbla över sakta eld för att vinet skall absorberas. Presas genom sil. Lägg till det silade tre uns nikotinsaft, två uns terpenharts, låt det hela koka för att upptaga saften. Lägg därtill mot slutet ett uns pulvriserad hållrot (*Aristolochia*) och så mycket vax att det blir en salva." En sådan salva säges stilla blodflödet i färska sår, likaså näsblod, samt rena, läka och ärra elakartade, inflammerade sår. Den kunde användas på både människor och djur.

Utan att gå in på någon närmare bedömning av den reella inverkan av de olika ordinationerna på dem, som råkade ut för en sådan behandling, kan man antaga att medicinen i flera fall måste ha varit direkt skadlig med bl. a. nikotinförgiftningar som följd. Sparrman säger därom: "Men den vill hava en stark natur som det skall kunna utstå och är än intet utan stor fara till brukandes."

Redan under 1500-talet hade en opposition mot tobaken börjat växa fram. Man förnekade dess medicinska förmåga och fördömde dess stimulerande och vanebildande egenskaper. Jakob I av England kan betecknas som initiativtagaren till historyns första anti-nikotinkampanj. I pamfletter och skrifter, genom tullar och förbud attackerade konungen den populära lasten. En motsvarande inställning demonstrerade Danmarks Christian IV, vilken bl. a. införde förbud mot rökning på danska flottans skepp. Jakob I:s mest kända skrift "A counterblaste to Tobacco" slutar med följande rader: "... detta bruk, som är obehagligt för näsan, skadligt för hjärnan och ödeläggande för lungorna och vars svarta rök-skyar fullkomligt liknar helvetets dunster."

Två skäl mot tobakens nyttjande anfördes inte sällan under 1600-talet, dels brandfaran, som måste ha varit mycket stor i tidens sammangyttrade och eldfängda bebyggelse, dels den försämring av hygien och trivseln för brukaren själv och för hans omgivning som rökning, tuggning eller snusning kunde medföra. I de ordningsstadgar, vilka Olof Rudbeck på 1660-talet uppställde för den av honom inrättade postjakten på sträckan Stockholm-

Uppsala, läser man följande: ”Sedan och såsom hederligt folk kommer på jakten, så måste skepparen hålla en skickelig ordning med gement folk, som sig intränga, att de måste veta vad skeppsrätten är, och sedan inte med tobaksdrickande, fylleri och annat skamligt leverne ställa sig som oskälige djur: utan den, som har lust till tobak, kan sitta på taket i friska luften, så förargar han ingen. Eljest måste skepparen böta, där sådant spörjes och klagat varder.”

Ingenting, vare sig häftiga förföljelser eller stillsamma protester, kunde som vi vet hejda tobaken — stimulantian — i dess seger-tåg över världen. Gästspelet inom den högre farmakologiska och medicinska vetenskapen blev däremot inte av någon längre varaktighet. Tron på de mirakulösa användningsmöjligheterna tonades ned och avlidades så småningom. Dock inte fullständigt. Tankegångarna fick fotfäste inom folkmedicinen, och flera av de anvisningar som Franck meddelar i sin avhandling 1633 levde tillsammans med andra liknande kvar på detta område ännu på 1800-talet.

Noter

¹ Jon Olafssons upplevelser som bösseskytte under Christian IV. Memoirer og breve udg. af Julius Clausen og P. Fr. Rist I, Köpenhamn 1905, s. 10. Uppgiften har lämnats av prof. Gösta Berg, vilket härmed tacksamt erkännes.

² S.-G. Haverling, Ett projekt till sjöartiklar från år 1628, Forum Navale 9, 1948, sid. 177 ff. Projektet är inte närmare daterat än till året 1628. Kabys = det av tegel murade skeppsköket.

³ Navire Royale en Hollande 1626. H. Hondius, Amsterdam. Ur: E. Pâris, Souvenirs de marine 2. Paris 1884.

⁴ I kvarteret Gropen, numera platsen för Sergelstorg i Stockholm, påträffades vid en arkeologisk undersökning ett fragment av en kritpipa i stratigrafiskt samband med ett 1-öres silvermynt, präglat 1615 eller 1617 i hertigdömet Östergötland. Fyndet kan vara äldre än 1628, men kan också ha kommit i jorden betydligt senare. Tyvärr är pipan så pass fragmentarisk att någon identifiering av tillverkningsort (genom stämplar eller liknande) inte är möjlig. Uppgiften har lämnats av fil. dr Hans Hansson, vilket härmed tacksamt erkännes.

⁵ Faksimiltryck utgivet av Edgar Lund, Stockholm 1931.

⁶ Andreas Sparrman, Sundhetzens Speghel, Uthi hvilken man beskodhar Sundhetzens Natur, 1642.

SUMMARY

Tobacco as a drug. A survey of the earliest history of the use of tobacco in Sweden

The first evidence of tobacco smoking in Sweden has been found in the Royal Swedish Warship »Wasa», which was wrecked in 1628 and has been salvaged in recent times. Among one of the crew's personal belongings there is a small clay pipe of a shape that is characteristic of the 17th century, having a thick stem and a small bowl. Following upon the discovery of America the use of tobacco spread in Europe in two forms. From France came the habit of taking snuff, which at that time was most prevalent in the upper social classes. In England the habit began of smoking tobacco in clay pipes. This latter habit spread rapidly among all classes of society, as can be studied especially in the Dutch painter Adriaen Brouwer's studies of life in Dutch inns. Holland was in fact for a long time the predominant country manufacturing clay pipes.

During the 17th century tobacco was regarded not only as a pleasant stimulant but also as a medicinal plant. The first Swede to consider the new plant from this aspect was Johannes Franck, who in his capacity of Professor of Medicine and Botany at Uppsala wrote in 1633 an academic paper on the subject under the title »De praeclaris herbae nicotianae sive tabaci virtutibus». He based his argument on the then prevailing conception that a human being's health depended on the proper harmonious mixture of the four bodily fluids: blood, mucus, yellow bile and black bile. The mucus was cold and moist. Anyone who had too much mucus became phlegmatic. For such people tobacco-smoking was beneficial. Tobacco was characterized as dry and counteracted the moisture of the mucus. Although belief in the medical merits of tobacco was soon abandoned in scientific circles it still maintained a certain foothold in popular medicine right into the 19th century.

TOBAKSODLING PÅ JULITA

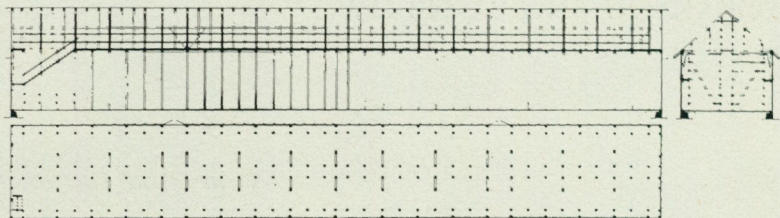
av Arne Björnstad

Julita gård såldes 1877 till grosshandlaren Johan Bäckström i Stockholm, samma år som denne blev ensam ägare till C. A. Wilhelm Hellgrens tobaksfabrik vid Götgatan. Fabriken var då Sveriges största i sitt slag och kom sedermera att bli stommen i Svenska Tobaksmonopolet.

På Bäckströms tid var tobaksodling en vanlig företeelse i Mälardalen och för honom bör det ha tett sig naturligt att utnyttja något av den egna gårdens mark för råvaruproduktion till tobaksfabriken.

Julitas stora gårdsarkiv är välförsett med räkenskaper från den Bäckströmska perioden. Kapitalboken från 1881 är den första som nämner något om tobaksodling. Då byggde torparen Anders Andersson i Björnstugan en "torkinrättning" under taket i gårdens tegellada, alltså ställningar för upphängning av tobaksblad till lufttorkning. Samma år redovisas också på kontot "Skogen" 216 tjug tobakskäppar eller tobaksspett, som levererats av ett flertal personer. Tobaksspett kallas de ca 2 m långa träkäppar på vilka tobaksbladen uppträdde vid torkningen.

Tobaksskörden detta första år blev 3.225 skålpund dvs. 1.370 kg tobak som såldes för 865:51 kronor till Wilhelm Hellgren och Co. År 1885 återfinnes i avräkningsboken "trädgårdsdrängen C. J. Lundqvist", senare kallad tobaksplantören Lundqvist. Han uppehöll denna syssla till och med 1898 och 1899 tillträdde den siste tobaksodlaren W. Hedström, som utövade sitt yrke tills sista tobaksskörden togs på Julita 1913. Hedström dog året därpå och det var förmodligen ingen tanke på att ge honom någon efterträdare. Svenska Tobaksmonopolet bildades 1915 och den Hell-

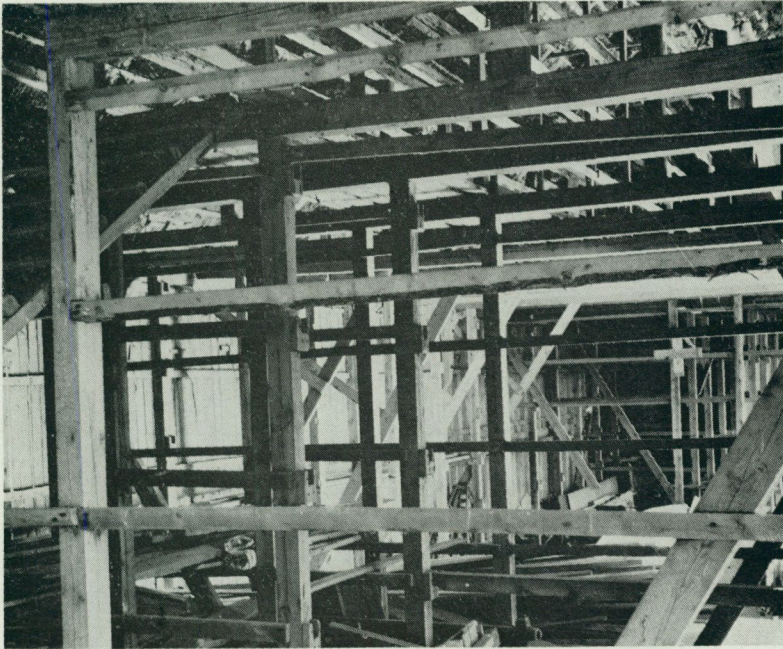
1. Längdsektion, plan och tvärsektion av stora tobaksladan på Julita, uppmätt 1964 av S. Rosén och B. Wetter. Av den ursprungliga torkinredningen kvarstår nu endast en del i den vänstra halvan.

grenska fabrikenes produktion gick upp i det nybildade företaget.

Från tobaksodlandets tid finns nu inte något annat kvar än två tobakslador, av vilka den största ligger i skogsbrynet vid vägen till Örebro, nordost om Julita Skans. Den är med sina nära 60 meters längd ett imponerande prov på denna slags nyttobyggnad. Huset är byggt med en regelstomme och dess syll vilar på glest ställda grundstenar. Ladan har tegeltak på ett isolerande undertak av vass. Den ursprungliga inredningen kvarstår numera endast till en del men måste ha tett sig som en hel skog av stolpar. Mellan de båda innersta av de fyra parallella stolpraderna gick en gångbrygga i höjd med takfoten och mellan väggarna och de yttre stolpraderna löpte halvvägs till taket en annan brygga runt huset. Från den kunde man öppna och stänga luckorna i väggens övre del. "Väggarna" gör knappast skäl för namnet, uppdelade som de är i 100-tals smala luckor i två våningar. Mellan stolpraderna går horisontella regler i husets tvärriktning, sju stycken i höjd. Över dem lades käppar med tobaksblad till torkning.

Denna tobakslada byggdes till halva sin längd år 1886. Nedanstående anbud från byggmästaren And. Andersson i Björklunda finns bevarat som en separat handling i gårdens arkiv.

"Arbetskostnad för uppförandet af tobakslada utaf stolpar o bräder vid Julita Gård 1886. Huset blir 100 fot långt 28 bredt 28 högt.

2. Interiör från stora tobaksladan 1963. Till vänster syns en del av trappan till mellersta gångbryggan. Över de vågräta reglarna lades käpparna med tobaksblad till torkning.

1506 qv. aln ytterväggar af stolpar och bräder med reglar, luckor, portar, komplett à 18 öre	277,08
2 bjelklag 36 st inläggning med stenstöd à 50 öre	18
2 st åsar med 22 stolpstöd à 5 kr.	10
72 stolpar invändigt à 30 öre	31,60
180 reglar med kompl. för 10 öre	18
Yttertak med sparrar läkt och tegel 1.296 qv.aln	77,76
Golf af bräder öfver och under 1400 qv. aln à 3 öre	42
1 trappuppgång uppsattes för	8,00
1 redskapskontor för	2,56
huset rödfärgas	9
Stenbron vid inkörsportarna	7 ”

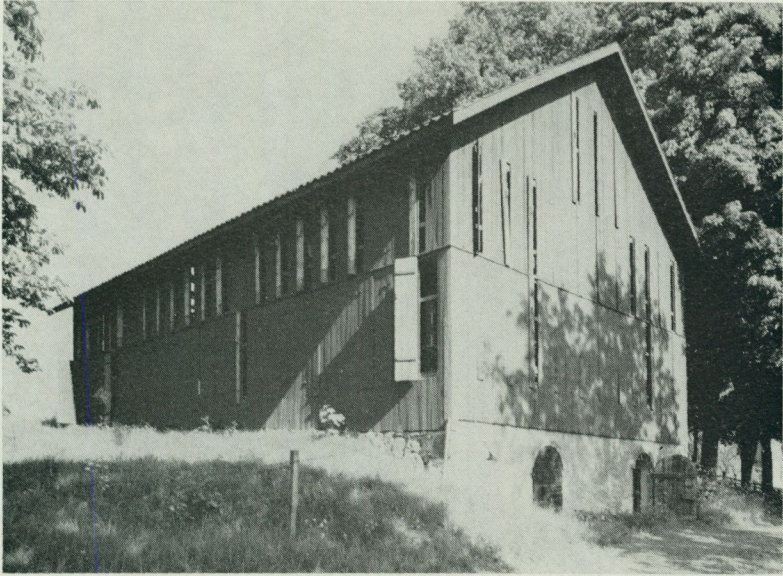
Arbetskostnaden summerades till 485 kronor. På papperets baksida finnes en överkorsad beräkning, som slutar på 682,48 kronor. Gårdsförvaltaren W. E. Oelreich vägrade tydligen att anta det högre anbudet och And. Andersson har fått sänka sina anspråk. En jämförelse mellan anbudets beskrivning och en uppmätning 1963 visar att precis halva det nuvarande huset uppfördes 1886. Den andra halvan tillkom 2 år senare genom samme byggmästares försorg och 1889 utförde han en ombyggnad av komplexet, som torde ha gällt taket. I kapitalboken redovisas nämligen på reparationskonto att ångsågen fått leverera bl. a. 76 takstolar till tobaksladan.

Yttertaket täcktes om 1895 för 271,92 kronor av And. Andersson. Troligen var det då, som det isolerade undertaket av vass lades in. Det är annars svårt att förklara den höga kostnaden jämfört med anbudet från 1886 gällande halva taket med sparrar, läkt och tegel för 77,76.

Vid arrendegården ligger "Nya tobaksladan" av samma typ. Den byggdes 1894 av And. Andersson och har måtten 18×10,8 meter. Ytterligare utrymmen för tobakstorkning har stått till förfogande i tegelladan där torparen And. Andersson i Björnstugan år 1881 byggde en "torkinrättning" och dessutom på vinden till stallet (byggt 1898) vid herrgården.

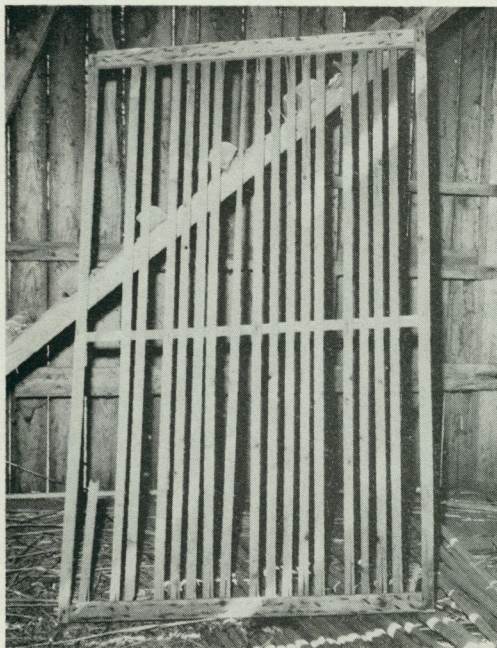
En av de största tobaksskördarna, som verkligen kan ha utnyttjat allt detta torkutrymme, gjordes år 1900, då 3.107 kg "storgods", 339 kg "sandgods" och 117 kg "strögods" redovisas i räkenskaperna till ett sammanlagt värde av 2.211 kronor. För att genomföra skörden erfordrades 1000 dagsverken. Förutsatt att ca 5 tunnland var uppodlade för tobak, vilken siffra nu uppges av sonen till den siste tobaksplantören, ger detta en avkastning per tunnland av drygt 700 kg, vilket är lägre än riksgenomsnittet år 1760, medan moderna odlingar (1960-talet) gett ca 1 000 kg per tunnland (jfr Arne Svensson, Ur den Svenska tobaksodlingens historia, sid. 302, i Svenska Tobaks AB:s jubileumsskrift 1915—1965). Med all reservation för uppgiften om arealen verkar det som om odlingen på Julita ej varit särskilt tekniskt uppdriven.

Anders Hedström, son till den siste tobaksodlaren vid Julita, W. Hedström, berättade 1963 vad han mindes om faderns arbete

3. »Nya tobaksladan» från 1894 vid arrendegården, Julita. Några av torkluckorna här öppnade. Foto 1963.

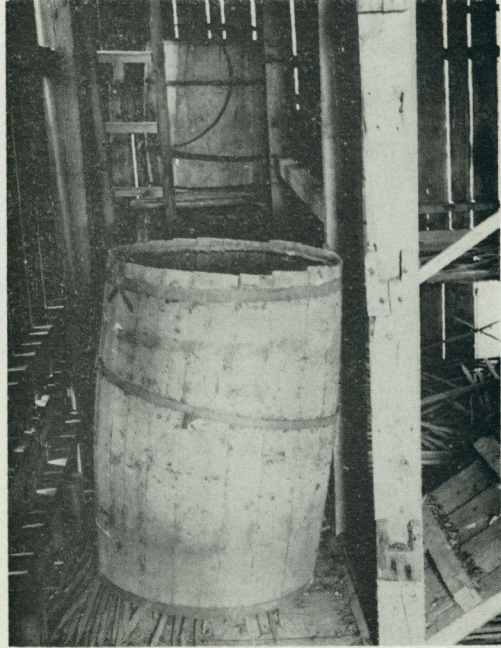
40 år tidigare. (Uppteckning av förf. i Nord.mus. arkiv). I april—maj lades drivbänkar upp mellan gamla tobaksladan och vägen. Stallgödsel togs till bädd och en 10 cm matjord lades över. Där drevs tobaksplantorna upp. I tobakslandet vid Munktäppan, som såges ha varit omkring 5 tunnland stort, myllades gödseln ner med en stor klösharv. Stallgödsel hade körts dit redan på hösten och fick ligga där över vintern. Före planteringen lades drillar upp som i ett potatisland med hjälp av ett grovt årder. Drillarna väl-tades med en stor vält, som gick över två drillar på en gång, och till sist krattades före planteringen. Planteringen brukade troligen ske i maj månad. Två rader plantor sattes i sicksack på var drill. Blommorna skulle sedan knipas av plantorna och likaså alla små-blad som kallas "tjyvar". Plantan skulle bara ha en mittstam — stock — och få stora blad.

4. Skuggram i stora tobaksladan. Använd vid uppdragning av tobaksplanter i drivbänk.

Anders Hedströms berättelse kan beträffande dessa moment kompletteras med en uppteckning av Brita Åkerblad 1943 efter fru Selma Eriksson i Hagtorp, född 1880. Fru Eriksson hade tillsammans med 20—25 andra tonåringar och gamlingar arbetat i tobaksladan. "När plantorna började växa fick vi vattna varannan kväll klockan 10. Det turades vi om med. När de kommit upp en bit, så kupade vi och sen "tjyvade" vi bort småskott på stjälkarna. Så var det uppehåll ett tag tills de första bladen var färdiga att ta. Sen fick vi sitta två och två på långa bänkar."

Plockningen skedde enligt Hedström på höstsidan, troligen i september. Det var mest 17—18 års flickor som plockade, en 8—10 flickor från gården. Man plockade genom att bryta av bladen uppifrån och ned, hela stocken på en gång. Både små och stora blad. De små bladen, som kallades "strögods", kasserades sedan i ladan. Under första världskriget rökte de sådant. Annars rökte

5. Fat för transport av tobak från Julita till Helligrens tobaksfabrik i Stockholm.

de i växthuset med det. De större bladen benämndes i räkenskaperna för "storgods" och "sandgods" kallas de som vuxit längst ned, närmast sanden. Till ladan kördes skörden med häst.

Efter plockningen rycktes stockarna upp och jorden slogs av rötterna, varefter stockarna lades i högar bakom tobaksladan. De kunde ej användas till något. I ladan satte sig alla parvis på långa bänkar. En i varje par skar snitt på längs i bladen genom mittnerven med en speciell sorts liten kniv av plåt med konkav egg. Hedström brukade göra knivarna. Bänkkamraten tog emot bladen och trädde upp dem på en tobakskäpp, ett trettio-tal blad på var käpp. Bladen sattes ihop på mitten av käppen först, alla vända åt samma håll.

Käpparna räcktes upp till Hedström, som satt uppe på reglarna i ladan och lade ut käpparna. Han spred ut bladen jämnt. Båda ladorna brukade bli fulla med tobak. Meddelaren hade inte varit

med om att torka tobak i tegelladan eller stallet. När det var fint väder öppnades alla luckorna. Bladen blev brungröna när de torkade. Det torkade fortast nära luckorna och bladen plockades ner alltefter de blev färdiga. Blev de för torra fick man stänka på litet vatten med en viska.

När tobaken var lagom torkad drog man ut käpparna och knöt ihop bladen hårt vid grovändan i "buntar" med ett grovt snöre. "Vi hade handskar på när vi drog." Buntarna packades i fat så tätt som möjligt. Faten togs till Fiskeboda och gick därifrån med båt till Stockholm.

Meddelaren trodde, att de finaste bladen användes till cigarrer. Fadern fick alltid 2 stora askar cigarrer till jul. Det var bara han som fick det.

Förf. har sökt utröna om några räkenskaper från Wilhelm Hellgrens fabrik möjligen skulle kunna visa vad som gjordes av Julita-tobaken. Vid bildandet av Tobaksmonopolet tillvaratogs nämligen åtskilliga arkivalier från de i bolaget ingående, enskilda fabrikerna. Också från Wilhelm Hellgren finns räkenskaper m. m. kvar i Svenska Tobaks AB:s arkiv, men inte några som berättar om Julitas tobak. Med all sannolikhet har den förädlats till snus, såsom den produkt för vilken svensk tobak i allmänhet ägnat sig bäst.

Från 1892 har inventarieböcker förts på Julita. Där upptas också "inventarier under tobaksodlarens vård". En sammanställning har här gjorts av dessa listor. Av förteckningarna att döma är inventariebeståndet tämligen oförändrat under hela perioden. Diverse verktyg m. m. tillfördes 1899—1900, sannolikt i samband med att Hedström tillträdde som tobaksodlare. Av alla dessa inventarier finns nu inte längre kvar annat än några tobaksfat, en och annan skuggram och ett stort lager tobakskäppar, spillror från en period när en av Sveriges mest välkända tobakssläkter härskade på Julita gård.

”Inventarier under Tobaksodlarens vård.”

Uppgifterna är hämtade ur Julita gårds inventariebok. Inventering har gjorts 1892, 93, 94 (första bandet sid. 12), 1895, 96, 97 (första bandet sid. 80), 1898, 99, 00, 01 (första bandet sid. 117), 1902, 03, 04 (andra bandet sid. 11), 1905, 06, 07 (andra bandet sid. 95), 1908, 09, 10, 12, 16, 18, 23 (tredje bandet sid. 7).

	1892		1900		1912		1916	
	antal	värde	antal	värde	antal	värde	antal	värde
Bänkfönster	47	188	58	232	56	200	20	25
Vattenkannor	8	30	8	30	8	16	2	3
Grävskyfflar	6	15	7	17,50	7	10	2	1
Rens- do	11	2,75	9	2,25	9	2	2	
Krattor	13	7,20	13	7,30	9	5	2	2
Kuphackor	12	3	13	3,25	13	3	5	3
Vältar	2	0,70	2	0,70	2	0,70	1	0,50
Plantlådor	3	0,75	3	0,75	3	0,75		
Bänkluckor	17	8,50	24	12	24	12		
Bärrar	3	2,00	3	1,50	3	1,50		
Tobaksfat	12	26	11	23,50	8	15	8	15
do käpp (5 f)	17258	862,90	19258	962,90	—	500		50
do do (3 f)	8182	245,46	8182	245,46	—	100		25
Diamant ¹	1	10	1	10	1	10	1	5
Vattenkar ⁴	—	—	1	25	1	20		5
Grepar ⁴	—	—	2	3	2	3		
Järnspe ⁴	—	—	1	2	1	2		
Tobakspallar ²	—	—	10	2,50	8	2		
Torvhackor ²	—	—	6	3	6	3	2	1
Bänkmattor ²	—	—	40	10	24	5		
Skuggramar ²	—	—	2	0,50	2	0,50		
Rotfruktsgrepar ²	—	—	2	2	2	2		
Bänklådor ²	—	—	25	6,25	10	3		
Ströpallbräder ²	—	—	18	4,50	—	—		
Gatkvast ²	—	—	1	1	1	1		
Spadar ³	—	—	1	3	1	2		
Plåtskovel ³	—	—	1	2,50	1	2		
		1400,26		1608,86		921,45		137,00

¹ tillkom 1892

² tillkom 1899

³ tillkom 1900

⁴ tillkom 1894

SUMMARY

Tobacco-growing on the Julita Estate

In 1877 the Julita estate in the province of Sörmland, which is now owned by the Nordic Museum, was sold to Johan Bäckström, wholesale merchant, of Stockholm. In that same year he had become the owner of C. A. Wilhelm Hellgren's tobacco factory, which was Sweden's largest enterprise of its kind and was subsequently to become the basis on which the Swedish Tobacco Monopoly was founded in 1915. In Bäckström's day tobacco cultivation was quite common in the Lake Mälars district, and it would have seemed quite natural for him to utilize some of the ground on his own estate for producing the raw material for his tobacco factory. The cultivation of tobacco started as far back as in 1881. In that year a provisional drying plant was built beneath the roof of the estate's brick granary. The last tobacco crop was harvested at Julita in 1913.

There are still surviving two tobacco granaries at Julita, the one having been built in 1886 and the other in 1895. The larger of the two is 60 metres long and in its interior has four rows of pillars. On a level with the base of the roof a foot-bridge ran between the two inner rows of pillars, and between the outer ones and the exterior wall another bridge encircled the building half-way to the roof. In the walls are hundreds of narrow apertures in two rows. Between the pillars are horizontal cross-arms in the building's transverse direction. On these were laid sticks along which tobacco leaves were placed for drying.

The tobacco plants were forced in hotbeds and were planted out on open soil in May. The flowers and also small shoots on the stalks had to be pinched off. In the autumn hand-picking was done by 17—18-year-old girls, about 8—10 girls from the estate. No use whatever was made of the stubble. After the leaves had dried they were made up into bundles, packed in barrels and shipped to Stockholm. The leaves were probably made into snuff.

FIGURRISTNINGAR I ORSA

av Ingemar Liman och Bo Sommarström

I sin beskrivning över Orsa socken i Dalälvsböckerna omnämner Karl-Erik Forsslund bl. a. en mjölkbod från Kväckselns fäbod med en dörr med "de kanske märkligaste ristningarna i Orsa". Han säger vidare: "Den dörren är en klenod, som skulle noga vårdas och bevaras, och först och främst avbildas".¹

Något större intresse tycks dock inte byggnaden ha rönt i bygden fram till år 1960, då en privatperson inköpte mjölkboden för att överlämna den till Nordiska museet med förhoppning om att få den placerad på Skansen. Då köpet gjordes var boden illa medfaren och rivningsrisken stor. En mycket stark opinion mot att huset skulle bortföras vaknade emellertid i socknen, varför museet i samråd med donator enades om att låta nedmontera boden och tills vidare lagra den på Matsgården i Rättvik. Detta för att det nyvaknade intresset för att bevara byggnaden i Orsa skulle kunna ta form och ett praktiskt förslag framkomma. En livlig skriftväxling förekom under de närmast följande åren för att från den lokala hembygdsföreningens sida få fram ett förslag, som kunde antas av Nordiska museet. Problemet har syntts svårslöst då inget av de alternativ, som presenterats, har kunnat anses så i detalj övertänt, att museet kunnat återbörda mjölkboden till Orsa och samtidigt få garantier för dess bevarande?²

Mjölkbodarna på de dalska fäbodarna är traditionellt av ganska enkelt utförande — så också den aktuella från Kväcksel. Den är uppförd av svagt bilat timmer och försedd med vedtak. Byggnaden bär flera inristade årtal från slutet av 1600-talet och inget talar direkt emot att den skulle vara uppförd vid denna tid. I stort skulle mjölkboden kunna betraktas som typisk, utan några större avvikelser från traditionellt mönster. Den 86 × 46 cm stora

dörren däremot är med sina ristningar av stort specialintresse. Som framgår av fig. 2 förekommer åtskilliga stilerade figurer — särskilt dominerande är ryttarfigurerna. Vidare finner man årtalet 1661 samt initialer och bokstavskombinationer.

Bruket att rista figurer på eller i träbyggnader är väl spritt över hela Europa med större koncentrationer i Österrike, Syd-Tyskland och de skandinaviska länderna. Beträffande det svenska materialet intar det från övre Dalarna en klar särställning på grund av sin rikedom och sina variationer.³ Motiven kan växla oerhört från praktfulla jakt- eller stridsscener till enstaka häst- eller människofigurer. Vid enstaka tillfällen kan man peka på att förebilden varit en speciell händelse med klar förankring i verkligheten, men annars torde de många krigarbilderna, hästfigurerna, kyrkorna och båtarna, för att ta några exempel, kräva en annan ursprungsförklaring. Det torde vara ganska klart, att ett stort antal av dessa figurer ristats i magiskt syfte för att skydda byggnaden mot mänskligt eller övermänskligt intrång. Ofta är dessa figurristningar kombinerade med rent magiska symboler.

Vad ristningen på mjölkboden från Kväcksel beträffar får man emellertid förmodligen hänföra den till den förra gruppen, där ristaren velat illustrera en speciell händelse eller speciella föremål. Det är ytterst svårt att utröna om hela figurframställningen tillkommit samtidigt och om en eller flera ristare varit verksamma. I fråga om tidsbestämningen intar årtalet 1661 en så pass central plats, att man får förmoda att åtminstone någon del av ristningen tillkommit vid denna tid. Det finns också på andra håll i övre Dalarna relativt många ristningar från slutet av 1600-talet.

Beträffande den eller dem, som utfört ristningen vet man heller inget. Initialerna på dörren är svåra att placera i tiden, möjligen kan man säga att utformningen av bokstaven O i EOS kan tyda på 1600-talet. Bland övriga inskriptioner märks den egendomsliga bokstavskombinationen på dörrens nedre vänstra del. Forsslund finner den helt omöjlig att tolka och gissningar har förekommit, att det är en magisk formel. Läser man emellertid baklänges, kan man få fram orden E I S I SKATVN (i Skattungbyn).⁴

I stort överensstämmer ristningen på Kväckselboden med flertalet andra dalska figurristningar på träbyggnader. Där finns

1. Mjölkboden intill stugans södra gavel.

ryttarfigurer, där finns hästbilder — det kanske mest spridda motivet av alla — där finns djur, människor och växter, alla ofta förekommande inom figurristningarnas motivkrets.

Det är emellertid flera detaljer i denna ristning, som avviker från vad man kan kalla traditionellt bruk. Djurfigurerna på dörrens högra halva är i sin utformning helt enastående inom det dalska ristningsområdet. Visserligen förekommer hornprydda djur på andra byggnader inom landskapet, bl. a. i en lada på Ärteråsens fäbod i Ore sn, men där står det ganska klart, att det rör sig om en älgfigur. I detta fall är hornkronorna av helt annan utformning. — Hästfigurerna med ryttare som tycks stå på hästens rygg skiljer sig också från gängse ristningsbruk. I så gott som alla andra fall är det klart att ryttaren sitter ned. — Kanske mest svårplacerad och svårtolkad är ryttarfiguren på det båt-

2. Övre delen av mjölkbodens dörr med ristningarna.

formiga underredet överst på vänstra dörrhalvan. Av rent tekniska skäl är det svårt att skilja de olika figurerna i denna grupp åt. De tycks vara ristade samtidigt och utgöra en enhet av flera detaljfigurer. Man kan knappast bortse från det båtliknande utseendet på de två halvmånformiga figurerna. Läger man därtill den ristning, som starkt påminner om ett ankare, längst ned till höger i gruppen ligger det nära till hands att tolka enheten som en överskeppning av häst och ryttare över ett vattendrag. Formen på båtarna är dock så starkt stiliserad att det är omöjligt att klart avgöra om de utgör en i denna del av Dalarna förekommande typ. Ristaren kan ha påverkats av en annan förlaga såsom fallet varit beträffande även andra båtristningar i landskapet.³

De två djurfigurerna med hornkronor kan utan större tvekan identifieras som renar, sammanlänkade som de är med var sin

människofigur. Särskilt klart är detta ifråga om djuret som drar en människa i en släde, ett motiv som inte gärna kan uppfattas som något annat än en renskjuts. Då en sådan är en karakteristisk lapsk företeelse⁵ finns det anledning att undersöka i vilka avseenden dessa renmotiv avbildar lapska förhållanden och om ristningarna har lapska stildrag.

Först bör framhållas, att renmotivets mycket väl kan ha utförts på grundval av direkta observationer. Renskötande samer i Dalarna förekommer visserligen numera endast i landskapets nordvästra del, i Idre socken, men tidigare — särskilt under 1600- och 1700-talen — uppehöll sig en del samefamiljer med sina renar ända nere kring Siljan.⁶ Det är t. o. m. möjligt, att samer vistats i trakterna kring Kväcksel t. ex. vid mitten av 1600-talet, ehuru vi inte kunnat finna belägg för ett så nära samband. Det kan i varje fall inte betraktas som särskilt märkvärdigt att finna lapska motiv bland ristningar av denna folkliga typ, eftersom det finns en hel del ungefär samtida uppgifter om dalallmogens relativt stora intresse för dessa samer⁷ — det är närmast förvånande att lapska motiv tycks vara unika för Kväckselns ristningar.

Vid följande beskrivningar av renmotivets innehåll gör vi samtidigt några jämförelser med konkreta lapska motsvarigheter. Utöver att jämförelserna kan vara av visst allmänt intresse, kan de också ge en bakgrund till avsnittet rörande lapska stildrag.

I likhet med de andra figurerna är renskjutsen starkt stilerad, och följande synpunkter ges självfallet med all vederbörlig reservation. Av seldonen är endast dragremmen tydligt iakttagbar: denna *vuottá-rai'pe*⁸ knöts till ändarna på en *gæses*, luden skinnloka lagd på renens nacke och förd nedåt mellan frambenen; det är svårt att urskilja om lokan representeras på bilden av ett par parallella linjer tvärs över renens hals, då linjerna också kan vara naturliga sprickor i träet. Att dragremmen börjar strax bakom renens framben är verklighetstroget — att den sedan liksom släden stretar iväg långt under renen kanske framtvings av närheten till kanten eller på att renen skuttar uppför en backe. Strax framför släden är ett kort streck tvärs över dragremslinjen, så tydligt utfört att det säkerligen markerar en dragremsfästare, *juk'kö-boallo*; det är en ofta förekommande liten tvärslå av

trä eller renhorn, som sticks in i en remögla, vilken är fäst vid ett hål i en ackjas främre del.⁹ Om vår tolkning är riktig, skulle denna lilla bilddetalj vittna om att ristaren sett renkördon på nära håll. Emellertid blir man litet tveksam, när man därefter betraktar utformningen av släden och dess passagerare. Den mänskliga figuren är nämligen placerad för långt fram, i synnerhet om den båtliknande släden skall föreställa en lapsk åkackja, *vuoggjem-geris*, där den åkande sitter på botten med bakstycket som ryggstöd.

Den andra figurgruppen med renliknande djur, som ses till vänster om renskjutsen, ger väl inte lika starka associationer till lapska förhållanden, i varje fall om den skulle betraktas oberoende av det nyssnämnda slädmotivet. Ovanför ett par träd eller buskar syns en människofigur i koltliknande dräkt, så kort att den i sydlapska sammanhang klart skulle kunna karakterisera en man. Denna figur håller i en rem, som leder fram till djurets nos; remmen kan vara en töm, *law'ze*, fäst vid en grimma, *bag'ge* (ej utritad), eller helt enkelt en kastlina, *suoppån*, använd på motsvarande sätt. Det finns flera olika möjligheter att tolka bilden, som vore naturliga i samband med renskötsel, men troligast är att den framställer en sommarfärd med ren utan klövjebörda, som en kontrast till vinterfärden med släde.¹⁰

Det är säkerligen rimligt att uppfatta de två renmotiven tillsammans som en symbol för samerna som ett nomadiserande folk.

Är det möjligt att avgöra, om en same kan ha ristat dessa och kanske även andra figurer på Kväcksel-dörren? Ifråga om renmotiven som helheter finns det knappast tillräckligt med material från 1600- och 1700-talen att utnyttja för stiljämförelser, men vårt intryck har blivit, att Kväckselmotiven inte skiljer sig nämnvärt ur stilsynpunkt från de dokumenterade lapska motsvarigheterna (exempelvis fig. 3 a och b).¹¹

Håller vi oss däremot endast till hur renfigurerna utformats föreligger betydligt större jämförelsematerial från och med 1600-talet.¹² Efter vår genomgång av framförallt trumbilderna finner vi det svårt att tro, att en same skulle ha kunnat avbilda renar på det sätt som gjorts på Kväcksel-dörren. Att dragrenens bakropp blivit avsmalnande och dess bakben felvända kan naturligt-

3 a—d. Figurer målade på lapska trumskinn. Efter kalkeringar gjorda av Ernst Manker.

vis vara en tillfällig valhänthet. Och man bör också räkna med att Kväckselrenarnas hornkronor kan vara variantformer, eftersom nu renhorn är så ytterst olika växta, att många varianter används som en del av kännetecknen inom samernas rikt utvecklade system av benämningar på renar.¹³ Det är dock mindre sannolikt, att en renskötare *dessutom* skulle ha gjort de båda hornkronorna så stela och risiga som de verkar, jämförda med de vanligen mera båglinjiga hornen både i verkligheten och i lapska avbildningar. Med rätt få undantag har samerna till och med tecknat hornkronan schablonmässigt från sidan med en eller två stamgrenar riktad bakåt-uppåt-framåt i en väldig båge, ofta med en s. k. ögontagg riktad framåt längs nosen (se t. ex. fig. 3 c) — det är

en typ av *čoar've*, som karakteriserar tjuar och oxar, och det är mest oxarna som används som drag- och klövjedjur. Denna renhornskliché finner man i skiftande material och teknik från olika tider och sameområden, från de många trumskinnsfigurerna¹⁴ fram till Nils Nilsson Skums bågornade renar.¹⁵ Här avbildar vi endast en ristning på ett dörrstycke, som Gustaf Hallström år 1908 förvärvade hos ryska samer på Kolahalvön (fig. 4).¹⁶

De övriga figurgrupperna på vår dörr, mest hästar med eller utan ryttare, skulle kunna uppfattas som symboler för den bofasta dalaallmogen i klar kontrast till nyssnämnda bilder av renomaderna — om vi kunde räkna med en komposition för hela bilytan eller åtminstone för dess övre del. Märkligt nog kan man också bland dessa "svenska" motiv finna en viss anledning till jämförelser med samekulturen: de tre ryttarna har som ovan nämnts utförts så, att de förefaller stå på hästryggen, ett stildrag som inte återfinnes hos andra motsvarande ristningar i Dalarna men som däremot förekommer hos lapska trummålningar. De jämförbara trumfigurerna, med ryttare eller kors stående på hästryggen, föreställer många gånger bönder och andra bofasta, men ofta också sjukdoms- och döds gudomligheten *Rota* (som t. ex. i fig. 3 d).¹⁷

Samerna som konstnärer och samerna i konsten är ämnen, som länge ingått i Nordiska museets verksamhet rörande samekulturen. Tyvärr har ännu ingen grundlig etnologisk och konsthistorisk forskning ägnats detta material, en brist, som utgjort en av svårigheterna vid bedömningen av Kväckselristningarna.

Noter

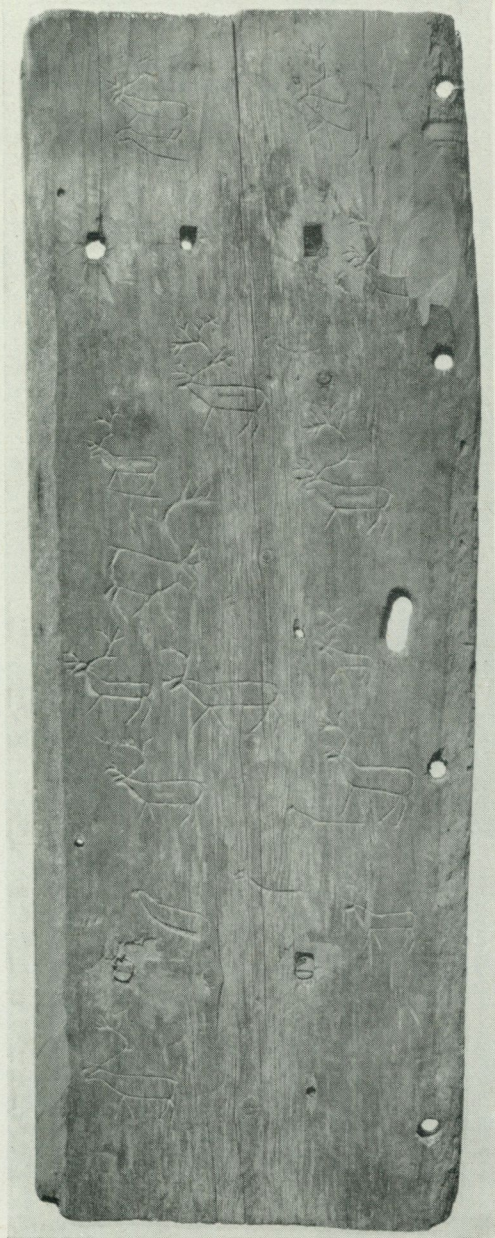
¹ Karl-Erik Forsslund, *Med Dalälven från källorna till havet*, Del I, bok IV, Stockholm 1921, s. 12—13.

² Emellertid tycks vid sammanställningen av denna artikel i juni 1966 en lösning vara för handen i och med att Orsa Skattunge Hembygdsförening garanterat byggnadens återuppförande och säkerhet inom reservatet på Skräddar—Djurberga fåbodrar.

³ Ingemar Liman, *Figurristningar på träbyggnader i Dalarna*, Dalarnas Hembygdsbok 1964, "Timmerhus", s. 107—126.

⁴ Inskriptionen uttydd av antikvarie Elisabeth Svärdröm.

⁵ Renskjuts med ackja har ibland och på vissa orter använts även av icke-lapska bönder, köpmän, etc., som också avbildats av flera konstnärer,

4. Del av dörr med ristningar. Från samer i Notoserska byn, Kola-halvön. (N.M. 112. 729 a.)

t. ex. David Klöcker Ehrenstrahl, vilken år 1670 målade industrimannen Abraham Momma-Reenstierna åkande i en renanspänd ackja (se sid. 25 i Årstadagboken, II, 1949).

⁶ Se t. ex. Axel Boëthius: Några anteckningar om lapparna i Dalarna, deras slöjd och skadliga djurfångst (Dalarnas Hembygdsförbunds Tidskrift, Årg. III, 1923, Häft. 1 och 2, sid. 20—26). Professor Boëthius har också framhållit behovet av ytterligare undersökningar, bl. a. en inventering av boplatser och andra lämningar efter dessa ”gälappar” eller ”stryklappar”, som samerna ofta kallades i Dalarna.

⁷ Boëthius, a. a., bl. a. sid. 22.

⁸ Transkriptionen av lapska termer är i enlighet med Konrad Nielsen: Lappisk Ordbok (nordlapska). Varianter har inte medtagits.

⁹ Dragremmen kan också fästas direkt vid hålet i ackjans framdel. På både lapska och icke-lapska renskjutsbilder förekommer dragremsfästare sällan.

¹⁰ Jämför t. ex med de ledda renarna på Hedemorabladet i Eric Dahlbergs Suecia Antiqua et Hodierna (1667—1716).

¹¹ Fig. 3 a—d är en av oss gjord sammanställning av följande figurer i Ernst Manker: Die lappische Zaubertrommel, II (Acta Lapponica, Vol. VI, 1950): a = Abb. 28/44:56, b = Abb. 124/43:31, c = Abb. 23/44:5, d = Abb. 52/1:30. — För flera exempel på renskjutsmotiv se Manker, a. a., Abb. 28, 29.

¹² Renfigurer förekommer sålunda på alla utom två av de 71 bevarade lapska trummorna, och ofta i stort antal (Manker, a. a., sid. 33).

¹³ Se Carl Gösta Widstrand: Lapp Reindeer Terminology. 1. A Collection of Horn Terms from Karasjok, Norway, i Lapponica. Essays presented to Israel Ruong, May 26, 1963 (Studia Ethnographica Upsaliensia, vol. XXI, 1964).

¹⁴ Manker har i sitt a. a. sammanställt några av de sydliga trumrenarna (Abb. 20), och även nordligare exemplar (Abb. 21).

¹⁵ Se exempelvis Skum: Same-sita — lappbyn, och Valla renar (Acta Lapponica, Vol. II, 1938, och X, 1955).

¹⁶ N.M. inv.nr 112,729.a (en av fyra brädor med ristade renar, alla från samma by).

¹⁷ Se Mankers sammanställning, a. a., Abb. 52, med en analys av *Rota*-motivet sid. 98 ff. Jämför även med Dag Strömbäck: The Realm of the Dead on the Lappish Magic Drums, i Arctica (Studia Ethnographica Upsaliensia, Vol. XI, 1956).

SUMMARY

Figural carvings from Orsa

In the year 1921 the well-known author and regional historian Karl Erik Forslund described some carvings on a hut-door (on which was also carved the date 1661) to a shieling known as Kväcksel, in the parish of Orsa in Dalarna. In connection with the fact that the shieling is now to be removed and set up in a cultural reserve within the district, the authors publish here a study of the carvings that are unique on buildings in Dalarna in one particular respect: the inclusion of reindeer in addition to the more common horse-and-rider motifs, which also occur in this case. The article contains a summary of the Dala and Lappish stylistic features in the carvings.

EN DUBBELSIDIG BONAD FRÅN MALUNG

av Maj Nodermann-Hedqvist

När Karl-Erik Forsslund på 1920-talet beskrev Malungs socken och därvid besökte Jommogården, redogjorde han för de där befintliga väggmålningarna: »Slutligen en stor Leksandsmålning Drottningen af rika Arabien 1812, *men på andra sidan bär duken ett märkligt äldre konstverk tydligen av norsk hand, avklippt och delvis utplånat: det är Josef och hans bröder . . .*» (Forsslund, Med Dalälven, II: 3, 1925 s. 12). En del av denna bonad — avsnittet med Josef och Potifars hustru — publicerades av Svante Svärdström 1944 (Dalmålningar s. 21). Bonaden var alltså väl känd, när den 1965 förvärvades till institutionen med hjälp av Nordiska museets Vänner.

Bonaden, som är 244 cm lång och 147 cm bred, utgör endast en del av en hel svit med motiv ur Josefs historia. Vi ser hur Josef flyr från Potifars hustrus närmanden, vi ser hur han tyder faraos drömmar och hur farao slumrar i sin paulun bakom sängdraperierna, medan de magra och de feta nöten betar vid Nilens stränder. Den avklippta scenen längst till höger visar oss endast ryggen av en man i en utsirad stol under en baldakin. Bakgrunden utgöres av palatsarkitektur av renässanstyp med kraftiga gesimser och kolonner med förkroppade kapitäl. De olika scenerna markeras av halvt upplösta balustrar, vars kapitäl övergår i bladverk.

Upptill och nertill begränsas bildfälten av textbårder där vi kan läsa om Josefs »Gudfrüchtighet» och hur »Gud hialp hannem til Herre Naffn, hans venner til stor aere och Gaffn». Texten tyder på norskt ursprung. Norska målningar synes ha förekommit i Malung på 1700-talet, då Abraham Hülphers besökte trakten. Han skriver härom: »Helgdags-stugorna woro särdeles granna. Taket war öfwerdragit med lakan, och wäggarne prydde med Norska målningar.» (Hülphers, A., Dagbok öfwer en resa ige-

nom... Stora Kopparbergs höfdingedöme, 1757, utg. 1763, s. 281.)

Kännedom om norska väggmålningar i Malungstrakten gjorde det naturligt att söka efter förlagor i danska bibelupplagor. Det visade sig också att scenen med Josef och Potifars hustru uppenbarligen är inspirerad av framställningen i Fredrik II: s bibel 1589 (1 Mosebok: 39).

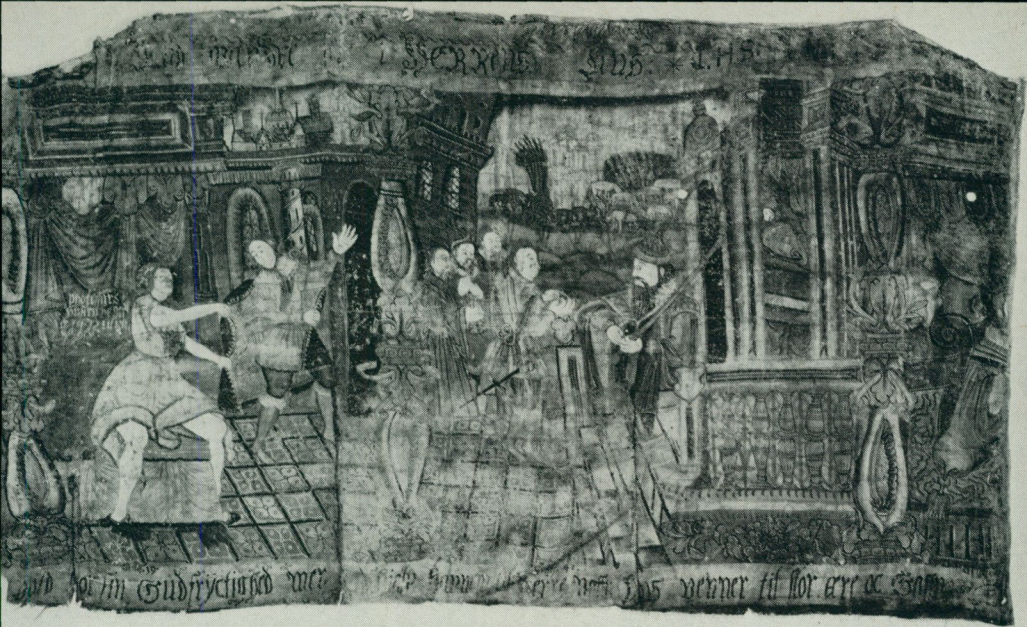
I bonadens yttersta högra kant skymtar vi en man på en tronstol, där ryggstycket avslutas med stora voluter. Han har en tofsförsedd kudde med stöd under armbågen. Exakt denna tronstol kan man in i minsta detalj iakttaga på en illustration i samma bibelutgåva föreställande hur farao tar emot Josefs släkt (1 Mosebok: 42). Man bringas härigenom att tro att bonadsmålaren använt 1589 års bibelillustrationer som förlaga för alla episoderna i Josefsviten. Till bonadens mittparti med drömtydaren Josef (1 Mosebok: 41) finner man emellertid ingen motsvarighet där. Det är möjligt att konstnären komponerat mittbilden efter olika inspirationskällor. Bildkompositionen är här osäkrare, rörelseschemat mera begränsat; mest anmärkningsvärt är att den sittande farao tecknas helt utan underkropp.

Hur gammal är nu Malungbonaden? Vi ser hur bonadens figurer försetts med en annan klädedräkt än förlagans. Bibelns Josef har renässanssens livklädnad med axelklaffar, åtsittande hosor och höga stövlar med nedvikt kant. Bonadens Josef har vida kortbyxor med spetskant vid knäna, brett skärp och hög spetskrage, påminnande om 1630-talets modedräkt. Med tanke på den stilretardering som vanligen utmärker bonadsmåleri ger dräkt-detaljerna ingen hållbar tidsbestämning.

En god hållhake hade man haft om man lyckats identifiera den norska texten. På Norsk Folkemuseum kunde museilektor Reidar Sevåg hänföra raden om Josefs gudfruktighet till en vers som i sin helhet låter så:

»Josef blev till Aegypten solgt
og der i Faengsel sat med Vold
for sin Gudfruktighed
men Gud hialp ham til Herrenaffn
hans Venner til stor Aere og Gaffn.»

Versen är publicerad av Arne Garborg i *Bondestudentar*, 1934, s.

1. Bonad från Malungs sn, Dalarna, inv nr 267.982. Foto före konserveringen.

114, där han omtalar hur man i hans ungdom sjöng sånger av Kingo (Thomas Kingo, 1634—1703, biskop på Fyn). Det låg nära till hands att Josefvisan skulle ingått i t. ex. Aandeligt sjuungechor, 1674. Jag har emellertid ej kunnat återfinna versen bland Kingos verk. Ej heller har en genomgång av Petter Dass' samlade arbeten givit utslag, (norsk präst och psalmdiktare 1647—1708). Det gick alltså ej att med hjälp av texten närmare datera bonaden utan man får tills vidare föra den till 1600-talets senare hälft.

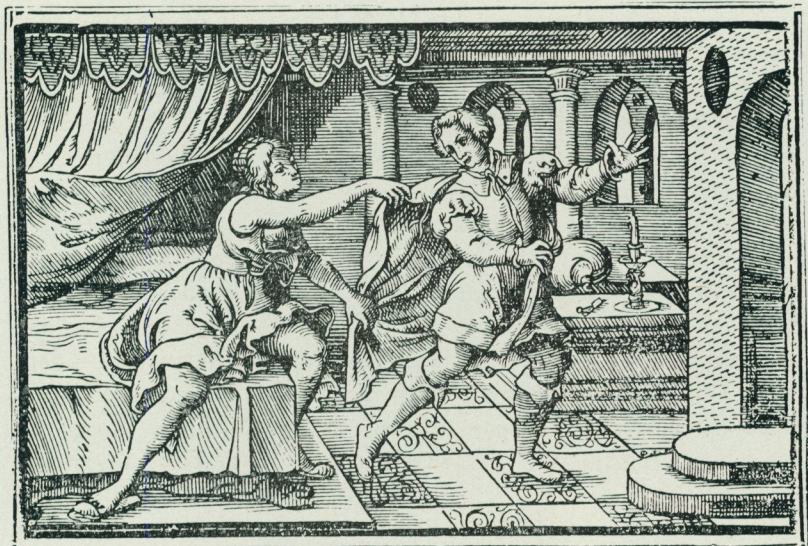
Bonaden utgör i sitt nuvarande skick endast en del av den ursprungliga sviten. De bevarade partierna visar oss Josefs frestelse och Josef som drömydare. Därefter bör ha följt hur Josef presenterar sin fader Jakob för Farao. Vi vet att den fragmentariska texten innehållit versrader med uppgift om att »Josef blev til Aegypten solgt». Man kan då vänta sig en framställning av hur bröderna säljer Josef. Denna bör rimligen ha varit placerad ovanför den försvunna versraden och till vänster om frestelse-scenen. Bonaden skulle då ha varit dubbelt så lång som i nuvarande skick, uppskattningsvis 5 meter.

I Norge finner man ingen motsvarighet till det svenska bonadsmåleriet, så som detta senare kom till uttryck i Dalarna och i Sydsverige. Norrmännen skapade ett annat uttrycksmedel för folklig, religiös framställning i sina billedvever. De bonader vi finner i Norge är ett begränsat antal 1500- och 1600-tals bonader, spridda över hela landet, behandlade av Henrik Grevenor (Norsk Malerkunst under Renessanse og Barokk, 1927) och Thor B. Kielland, som avbildar flera av dem i Norsk billedvev 1550—1800, 1955, del II s. 32 ff.

Det norska 1600-tals-materialet är, i likhet med det samtida svenska, utgången ur traditionen från kyrkornas muralmålari och beroende av bibelillustrationerna som förlagor. I Norge synes mycket få av dessa bonader varit avsedda för privathem och vi återfinner dem i kyrkorna (Heddal kirke, Den rike mannen och Lazarus, daterad 1623; Ranes kirke, De visa och de fåvitska jungfruarna, daterad 1617; Stavsjö kyrka, Gideons kamp daterad 1685 för att nämna några). Undantaget härifrån är den märkliga samlingen av 1500- och 1600-tals måleri i det s. k. Rygnestadsloftet i Setesdal (numera hembygdsmuseum). Samlingen är av skiftande karaktär, större delen utländskt importgods, holländskt och engelskt; endast en ringa del har folklig karaktär och synes utförd av inhemska bygdekonstnärer (jfr Kielland, s. 33, fig. 28). Rygnestadssamlingen visar just i den heterogena sammansätt-

4. Tecknad detalj av bonadens högra ytterkant.

2. Potifars hustru försöker locka Josef. Illustration ur 1589 års danska bibelutgåva, Fredrik II:s bibel.

3. Josef föreställer sin fader och sina söner för Farao. Illustration ur 1589 års danska bibelutgåva. Jfr bonadens högra ytterkant.

ningen stor överensstämmelse med 1964 års stora svenska bonadsfynd i Hälsingland (Nodermann, *De nyfunna bonaderna i Alfsta, Fataburen* 1965). Josefbonaden från Malung är f. ö. till sin karaktär och uppbyggnad, med palatsarkitektur och de olika scenerna åtskilda av fristående balustrer icke olik Ester-bonaden från Alfsta (Nodermann s. 54). En norsk bonad avsedd för ett boningshus är alltså relativt sett en sällsynthet.

Sammanfattningsvis kan sägas att Hülphers uppgift om norska bonader i Malung styrkts genom detta fynd. Bonaden är norsk, därför talar såväl förlagan ur en dansk bibel som texten, även om den senare tyvärr ej gått att återfinna hos någon av 1600-talets stora psalmdiktare, Thomas Kingo och Petter Dass. Att hänföra Malungsbonaden till någon speciell målartradition i Norge är svårt med hänsyn till det fåtaliga och geografiskt utspridda materialet.

Bonadens andra sida behandlas av Svante Svärdström i hans uppsats om Jufwas Anders Ersson på annat ställe i denna årsbok.

SUMMARY

A double-faced wallhanging recently purchased by the Nordic Museum originates from the parish of Malung in Dalarna.

The wallhanging is painted on both sides, the difference in dates covering a period of about 200 years. The earliest painting relates the story of Joseph, but only two of the scenes are still in a state of preservation, viz. — one in which Joseph interprets Pharaoh's dreams (Genesis chap. 41) and the other in which Potiphar's wife attempts to seduce Joseph (Genesis chap. 39). The other scenes, which have now completely faded, probably depicted the stories of how Joseph was sold by his brothers and of Joseph's brothers and their father Jacob being brought before Pharaoh.

The painter has used as his models the illustrations printed in Frederick II's edition of the Bible issued in 1589. The fragmentary text has been identified as a verse out of a song about Joseph probably quoted from a 17th century Danish-Norwegian religious poem. However, research among the works of Bishop Thomas Kingo's and the Norwegian priest Petter Dass's works have not brought to light the information required. The painting must be dated within the second half of the 17th century.

Both the origin of the model and the text afford evidence that the hanging is Norwegian, and we also find evidence in earlier topographical literature that Norwegian wallhangings were at one time to be found in this very parish of Malung.

The other side of the tapestry was painted in 1812 by the Dala artist Jufwas Anders Ersson, about whose work Svante Svärdström writes a separate article in this Annual.

LEKSANDSMÅLAREN JUFWAS ANDERS ERSSON I VÄSTERDALARNA

av Svante Svärström

När Jufwas Anders Ersson, leksandsmålaren från Ullvi, tidigast framträder är det som kyrkmålare i Västerdalarna. År 1792 har han på en enkel trätavla i Yttermalungs kapell vid älven lämnat efter sig följande minnesrader.

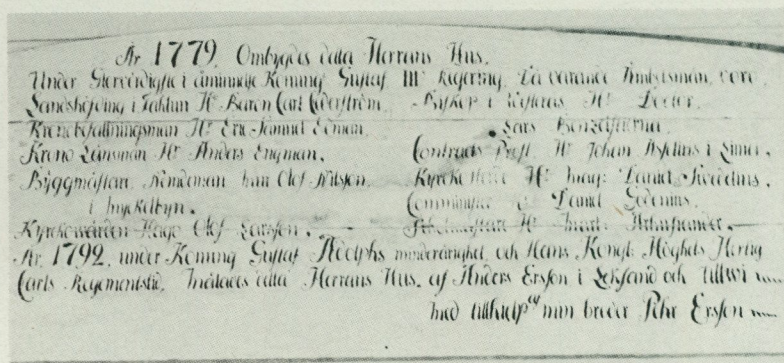
*År 1779. Ombygdes detta Herrans Hus.
Under Glorvördigste i åminnelse Konung Gustaf. IIIs Regering.
Då varande Ämbetsmän voro.*

*Landshöfding i Fablun Hr Baron Carl Cederström.
Kronobefallningsman Hr Eric Samuel Edman.
Krono Länsman Hr Anders Engman.
Byggmästare Nemdeman Mur Olof Nilsson i Myckelbyn.
Kyrkowärden Hago Olof Larsson.*

*Biskop i Westerås. Hr Doctor Lars Benzelstierna.
Contracts Prost. Hr Johan Ashelius i Lima.
Kyrcko Herde Hr Mag: Daniel Swedelius.
Comminister Hr Daniel Godenius.
Scholmästare Hr Mart: Arhusiander.*

År 1792, under Konung Gustaf Adolphs minderårighet, och Hans Kongl: Höghets Hertig Carls Regementstid, målades detta Herrans Hus, af Anders Ersson i Leksand och ullwi x med tillhielp af min broder Pehr Ersson x. (Bild 1).

Texten som hugfäster kapellets ombyggnad 1779 med namnen på det världsliga och andliga herraväldets representanter i skilda kolumner har sannolikt ställts till målarens förfogande av prästen. De avslutande raderna från 1792, då hela inskriften tillkommit, knyter vid med uppgiften att kapellet detta år målats »af Anders

1. Minnestavla av Jufwas Anders Ersson i Yttermalungs kapell, daterad 1792.

Ersson i Leksand och ullwi med tillhielp af min broder Pehr Ersson», och någon tvekan kan inte råda att det här är fråga om leksandsmålaren Jufwas Anders Ersson (1757—1834) och hans yngre bror Per.

I april 1965 gjordes under restaureringen av Yttermalungs kapell en upptäckt som var något av en sensation.¹ Den gamla altartavlan, som haft en undangömd plats i kapellet uppe på orgelläktaren, befanns även vara målad av leksandsmålaren. På baksidan av tavlan med sin framställning av Förklaringen på Tabors berg (Matt. 17: 3, Mark. 9: 4, Luk. 9: 30) hade han med sirliga bokstäver noterat: *Denna Tafla är. Snickad (!) af Haltnis IPS. i Biuråker. Målat af AES. ifrån Leksand och ullwi by år 1792* (bild 2 och 3).

För att börja med ramen (278×130 cm) är den ett redbart snickeriarbete med blåmarmorerade ramstycken och vita, grönådrade fyllningar, upptill försedd med applicerade, dubbla strålkranisar kring en uppgående solskiva med Jahvetecknet. De fyra voluterna utmed ramen har musselliknande kantstycken, som understryker den allmogemässiga stilblandningen av barock och rokoko. Motivet ur Nya testamentet är målat på väv (165×100 cm), som spänts på träunderlaget och under tidernas lopp spruckit på mitten i brädernas längdriktning och fått långa vertikala rader av blåsor. Figurscenen är framställd på ett stelt och konstlöst

2. Altartavla i Yttermalungs kapell med motivet Kristi förklaring på Tabors berg, målad 1792 av Jufwas Anders Ersson.

sätt, men med sinne för det dramatiskt verkningfulla: Guds närvaro markeras upptill av bolmande skyar och fem änglaflykter kring ett fladdrande språkband med orden *Denna är min käre Son honom hörer*. Radiärt från detta utgår ljusstrålar över den centrala mittscenen, och två av de tre lärjungarna på marken skyggar med handen inför det celesta ljusfenomenet. Mittgruppen på tavlan utgöres av Jesus omgiven av Moses med lagens tavlor

samt profeten Elias. Det ögonblickliga i händelseförloppet står i närmaste överensstämmelse med bibelordet Matt. 17: 5. Målningen är på det hela taget en konventionell bild, där man lätteligen konstaterar upphovsmannens oförmåga att återge perspektiv och invecklade rörelser. Men i det frontala, symmetriska arrangemanget avslöjar sig dalmålaren och, än mera, i sättet att med avtonande penseldrag åstadkomma ett markparti av speciell djupverkan, därtill livat med inplock av enkelt sammansatta bladknippen. Manéret hör allmänt hemma i det som hantverk övade möbelmåleriet och de tidigaste dalmålningarna på 1780—90-talen, innan detta dekorationssätt vidareutvecklats med kurbitsen som karakteristisk slutprodukt.

Jufwas Anders Ersson i Ullvi blev en av dalmåleriets främsta företrädare, och hans korta levnadsdata enligt kyrkböckerna har länge varit kända. För uppfattningen av hans utveckling från hantverksmålare till stilmedveten och färgsäker allmogekonstnär är den tidiga verksamheten i Västerdalarna av särskilt intresse. Då man det angivna året 1792 finner den tre år yngre brodern i hans följe, även han angiven som målare, frestas man att räkna med en hel målarfamilj. Något belägg att brodern i fortsättningen utvecklat sig till dalmålare, känner jag dock ej. En sammanställning av data för familjemedlemmarna ur Leksands kyrkoarkiv kan emellertid vara motiverad.

Fadern: Gop Erik Andersson född 1725, död 2/7 1808 i Hälla 16.

Modern: Brita Persdotter född 1728, död 7/4 1811 i Hälla 16.

Barn: 1. Kerstin Ersdotter född 11/7 1753 i Hälla 16, död där 13/7 1790.

2. Anders Ersson född 2/2 1757 i Hälla 16, gift 1787, död i Ullvi 44 19/9 1834. Gift med Brita Hansdotter född 1762, död i Ullvi 44 29/9 1848.

3. Per Ersson född 19/7 1760 i Hälla 16, gift 1787, död i Hälla 16 30/10 1823. Skolmästare.

4. Erik Ersson född 29/11 1763 i Hälla 16, död där 1792.

5. Brita Ersdotter född 29/3 1767 i Hälla 16, gift 1790, död i Romma 7. Gift med Olof Matsson född 1769, död i Falun 6/6 1827.

3. Baksidan av altartavlan i Yttermalungs kapell med Jufwas Anders Erssons signatur 1792.

Båda bröderna Anders och Per har varit verksamma som bönder, bygdemålare och skollärare — en ingalunda unik konstellation. I personalieboken får den äldre av dem, dalmålaren, vitsordet att under 18 år »til allas nöje» ha ryktat detta sitt värv.

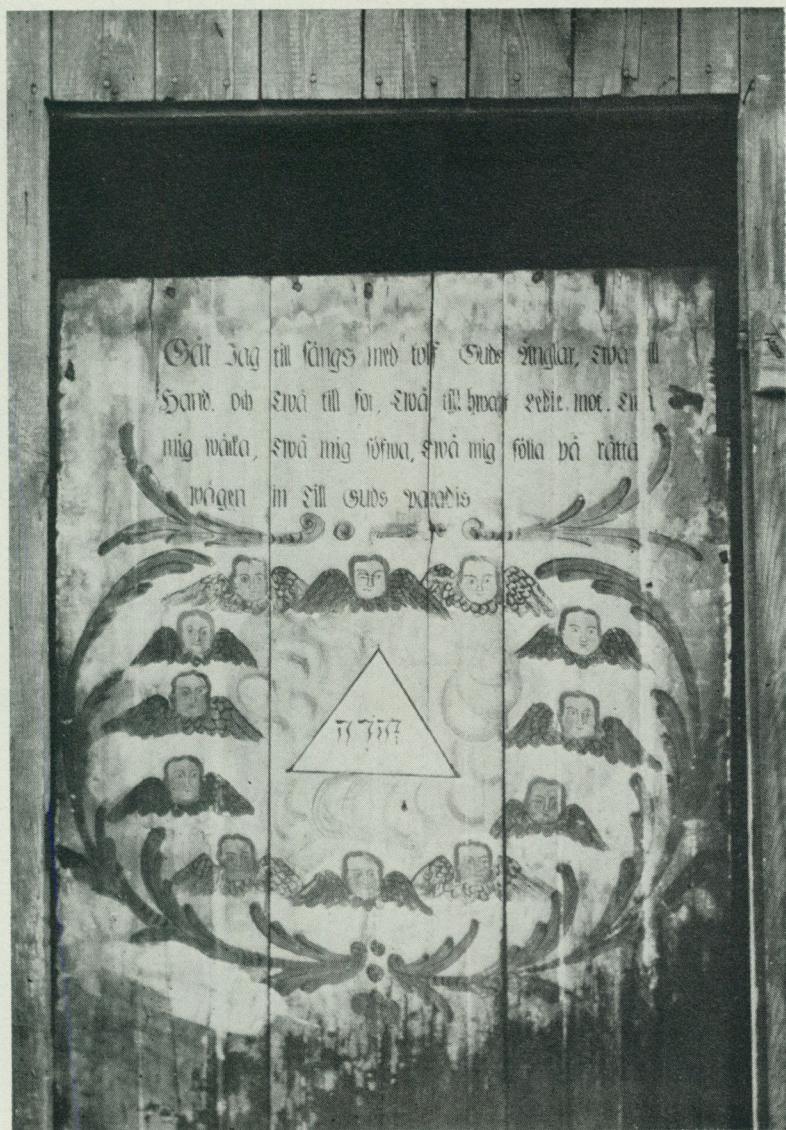
Under en resa i Västerdalarna 1926 för Nordiska museets Etnologiska undersökning anträffades och fotograferades i Nordibyn,

Äppelbo socken, av dåv. amanuensen Sigfrid Svensson ett sängskåp med originell målning och text (bild 4). Sängen med sitt ståndskåp har utnyttjat ett hörn i stugan för att med listverk och bädd kunna framstå som fullständig sängmöbel. På baksidan av skåpet, den del som utgjort ena kortsidan mot bädden och ej skymts av denna, är mot vit grund målat 12 änglaflykter kring ett Jehovatecken. Tecknet med sin centrala placering är inskrivet i en liksidig triangel, och ovanför änglakören läses en inskription som anknyter till bildframställningen. Bild och text är var för sig omgivna och sammanförda medelst enkla, svajiga bladslingor. Det så dekorerade sängstycket nere vid fotändan har den liggande kunnat vila blicken på. Inskriptionen har lydelsen:

*Går Jag till sängs med tolf Guds Änglar,
 Twå till / Hand. och Twå till fot,
 Twå till hwart Ledie. mot.
 Twå / mig wäcka, Twå mig söfwa,
 Twå mig fölia på rätta wägen
 in Till Guds paradis.*

Textningen med de lodräta bokstavstyperna, det kraftigt tilltagna men jämna avståndet mellan orden samt den lätta teckningen med spetsig pensel av ögon, näsa och mun på änglarnas nästan fyrkantiga ansikten — alla i enface — är här säkra karakteristika. Det är Jufwas Anders Erssons handlag på 1790-talet, hans lätt igenkännliga stil, lika vittnesgill som en signatur.²

Strofen som i en mångfald varianter varit spridd över hela landet, där den lästs eller sjungits ända in i vår tid, är till sin karaktär en signelse eller besvärjelseartad bönesång med anor från svensk medeltid.³ I egenskap av aftonbön och ålderdomligt versifierad invokation till en änglarnas skyddsvakt kring bädden, har den ägnats särskild uppmärksamhet av Nils Ahnlund, som understrukt änglabönens forna allmänlighet och tagit fasta på dess folkliga benämning »Gamla Fader vår». Samme forskare anser att den haft en föregångare eller prototyp i en medeltida färdebön och påvisar hur den i andanom svarar till en strof i den omkr. 1220 nedskrivna isländska Færeyingasagan:

4. Sängskåp med änglabön målad av Jufwas Anders Ersson, 1790-talet.
 Foto Sigfrid Svensson 1926.

5. Väggfält i Hansgården, Uppsälje, Järna sn, Dalarna, målat av Jufwas Anders Ersson 1828. T. h. motivet med änglabönen, t. v. syns märket efter sängskåpet.

*Gangat ek einn út,
fjórir mér fylgja
fim Guðs englar . . .*

(Ej går jag ensam ut, mig följa fyra, fem Guds änglar). »Änglabönen har vandrat från trakt till trakt, upprepad i en mångtusentstämig kör, stundom ändrad eller tillökad. Icke sällan brukade den läsas eller sjungas av den samlade familjen, varvid man gärna till inledning valde någon berättande from visa».⁴

När Jufwas Anders Ersson på 1790-talet målade sina 12 änglaflykter till de gamla textorden, valde han med säker instinkt plat-

sen på sängskåpet för sin framställning. I Järna socken, ett stycke längre ner utmed älven, åstadkom han sin kanske vackraste interiör i Västerdalarna, den i Uppsälje 1828. Det är en ännu bevarad fullständig rumsmålning på träpanel med både takros och väggfält, vilka tillsammans företräder ett rikt och omväxlande bildinnehåll. I vårt sammanhang kommer dock endast ett av de mindre fälten i fråga som åskådning.

I motsats till sin äldre änglavakt i grannsocknen Äppelbo med dess placering på innersidan av ett sängskåp, har han i Järninteriören markerat plats för en stådsäng, för vilken även denna yngre tolkning av motivet varit avsedd, genom att direkt på innerväggen måla upp sin dekoration för den inre kortsidan av sängen, som på i princip samma sätt utnyttjat stughörnet för sin konstruktion.

Men av de tolv änglarna återstår nu endast två, ett par svävande fram i sida kläder, tecknade i helfigur över den avsedda viloplatsen i rummet (bild 5). På solskivan som tittar fram mellan dem och texten på den rektangulära överskriften, läser man orden *Guds öga ser alt*. Det är samma exklamatoriska arrangemang som på altartavlan från 1792 (bild 2). Inskriptionen till denna änglabön är en annan, mjukare och mera frikyrkligt kruslig, än den förra:

*Sätt du en Ängla wakt, Kring hwilostaden min,
Lätt satan i mit Hus ei nånsin slippa in!
Gör hierta Siäl och sinne rent,
och slut Himmelen i mit sinn.*

Men under sina båda änglar har leksandsmålaren denna gång att bjuda en hel korg av sin frodigaste stilskapelse, kurbitsen, som i kraftig färgsättning i blått, grönt, gult och tegel skänker ut av sitt överflöd med glödande mittrosor, snipade svällblad och skruvax som synes liksom av egen mätnad och tyngd buga sig långt ut över den flätade korgkanten. Det är resultatet av flera decenniers stilutveckling som här plötsligt lyser emot oss i denna formsäkra och originella sammanställning av blommor och blad, visserligen inte längre av denna jorden, utan odlade på fantasiens ängder. På ett utmärkt sätt kan man stilmässigt studera vad som

hant på det närmaste väggfältet, som svarat till den inre långsidan av ståndsängen i Järninteriören (bild 5).⁵ I rokokostil omfattning med fladdrande fåglar kring ett rundbukigt, blomsterfyllt sirapskrus visar dalmålaren på detta väggfält, hur hans kurbits kommit till. Den utgör krönet på ett hantverksmässigt odlat möbelmåleri, hans personliga inlägg i ett dekorativt sammanflöde av konststilar från skilda tider, sådana som vi vanligen benämner renässans, barock, régence och rokoko. Det hela är gjort med brio och spritter av liv. Ändå är den en strängt personlig stil, denna 1820-talets kurbitsmålning, där ingen mästare är den andre lik. För förståelsen av Jufwas Anders Ersson som konstnär har det sin betydelse att jämföra den stela, av konventionellt kyrkomåleri influerade altartavlan från 1792, så obetydlig som konstprodukt, och den formsäkra, efter egna förutsättningar åstadkomna Järninteriören av år 1828.

I en uppsats 1948 har jag sammanställt uppgifter om inredningar i Västerdalarna av Jufwas Anders Ersson under tiden 1817—1828.⁶ Denna lista är ingalunda fullständig. Den kan här kompletteras med en numera skingrad målningssvit på papper och väv från 1812, även den uppmärksammas från Nordiska museet 1926, då den förvarades på Jommogården i Östra Fors, Malungs socken. Målningarna hade då redan länge varit nertagna från de väggar på samma gård, som de ursprungligen prytt.⁷ Förutom ett dörr- eller fönsteröverstycke med årtal 1812 (bild 6) ingick fyra väggfält med dalmålningar i sviten, som sannolikt vid nedtagandet »tappat» sin signatur. De fyra motiven skildrar *Betlehem*, *Bröllopet i Kana*, *Ungdomskvarnen*⁸ samt *Drottningen av Saba*. Den sistnämnda målningen erhöll förnyad aktualitet, då den 1965 införlivades med Nordiska museets samlingar. I sitt numera konserverade skick är den ett vävstycke om 147 cm höjd och 244 cm längd — det enda av de fyra väggfälten från Jommogården som har målningen utförd på väv. Förklaringen härtill torde vara att Jufwas Anders Ersson vid sitt besök på gården 1812 för sin *Drottningen av Saba* fått sig tilldelat ett vid tiden kasserat vävstycke med en mer än 200 år äldre målning, som nu är baksidan till hans målning. Här kan man alltså på de båda sidorna av samma väv taga del av såväl en märklig norsk

6. Överstycke med årtalet 1812, målat av Juswas Anders Ersson och ursprungligen ingående i en hel rumsinredning i Jommogården, Malungsn, Dalarna.

7. Betlehem, dalmålning på papper av Juswas Anders Ersson 1812. Höjd 91, längd 135 cm. Privat ägo.

bonadsmålning från förra hälften av 1600-talet som en i stilavseende fullgängen dalmålning från 1812. Användningen på samma sätt av äldre målningar för nymodigare dekorationer förekommer icke så sällan i dalmåleriet och vittnar om den sparsamhet man måste ålägga sig även med det enklaste textila material.⁹

För den äldre bonadsmålningen redogör Maj Nordermann-Hedqvist i denna årsbok sid. 75—80.

Bilden av *Betlehem* och ängelns budskap, (bild 7), har texten efter julpsalmen nr 127 i den gamla Svedbergska psalmboken av 1695, vers 2:

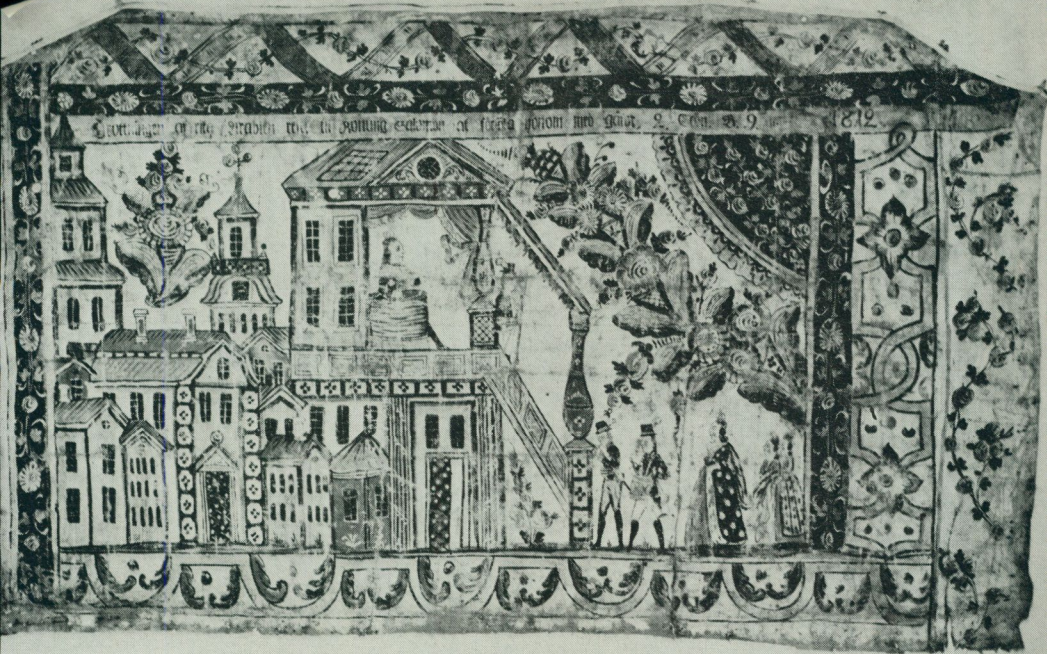
De Herdar waktade Theras Hiord.
i markene ther the Lågo.
The fingo höra Ängelens ord.

Den vänstra delen av målningen visar »Bethlehem»; namnet har för säkerhets skull återgivits mellan ett kurbitsknippe och några av hustaken. Att det är en kristenhetens centralplats som åsyftas, framgår av de båda dominerande kyrktornen, av vilka det ena äger en viss likhet med det allbekanta i Leksand. I en skorsten på ett av hustaken har den folkliga realismen krävt närvaron av en sotare som saluterar med viskan, tydligen lika häpen han som de båda dalkarlsklädda herdarna i figurscenen på målningens högra del. Dessa slår ut sina båda händer i förskräckelse inför den plötsliga synen av ängeln, som stiger ner ur skyn och med sina ord söker lugna dem: »warer icke förfärade». Liksom på några dalmålningar från 1790, båda målade på papper i det sällsynta rektangulära bonadsformatet, saknas den sedermera obligatoriska stjärnan över Betlehem, men i stället är Gud fader själv närvarande, tecknad som en strålande sol med mänskliga drag och röda rosor på kinderna. På marken under honom och i skydd av ett fantasiträd betar i sin backslutning herdarnas fårahjord, där man bland tackorna urskiljer en gumse med sina krumma horn.

För framställningen av *Bröllopet i Kana* (bild 8) har målaren använt sig av en mindre vanlig kompositionsmetod, då han återgivit det i och för sig ofta förekommande motivet i en rundel. Brudparet sitter vid bröllopsbordet med Jesus och hans moder vid sin sida. Det är en präktigt dukad bordsskiva de har framför

9—10. Drottningen av Saba kommer till konung Salomo. Ur Figurbibeln 1777 samt efter avdrag av originalträsnittet.

11. Drottningen av Saba, dalmålning på väv av Juswas Anders Ersson, daterad 1812. Höjd 147, längd 244 cm. Nordiska museet inv. 267982.

En liknelse om Brölloppet i Cana i Galileen
der JESUS wände watn i win.

När man sysslar med dalmåleriet och förlagorna och lär känna hur de små enkelt tryckta svartvitt-bilderna på 1700-talet, dessförinnan nerslitna under århundradens användande, har betydelse för konsten i hela Siljansdalarna under 1800-talet, stannar man ofta häpen inför kraften i den konstutveckling som ägt rum, grundad på dem. Det är här fråga om både attrahering och repellering: det främmande bildstoffets direkta upptagande, lätt att påvisa, och bortstötandet under utvecklingsförloppet av detaljer som allmogemålaren icke ansett sig ha haft användning för.

I den form som bildskatten i regel nått fram — genom figurbiblarna — är boktrycket ofta så föga distinkt, att även väsentliga partier för ett klarseende öga ter sig suddiga eller rent av sugits upp så grundligt av det luckra papperet, att detaljerna försvunnit (bild 9—10). Fall där misstag i bildavläsningen ägt

rum är också många och lätt påvisbara. Stundom har målaren tvingats arbeta med egna funderingar, ehuru han bevisligen haft förlagan tillgänglig. Det urval av motiv som småningom utkristalliserats utgör ett fångslände studium, liksom orsakerna härtill. Konstnärlig äganderätt är ett okänt begrepp. Blir ett motiv populärt, finner man det snart upptaget och tolkat av mästare och skolor, som annars inte har mycket gemensamt.

För den avslutande lilla granskningen av motivet *Drottningen av Saba* i Jufwas Anders Erssons tolkning 1812 (bild 11) kan följande först förtjäna att framhållas. Ett 70-tal sådana tolkningar är för närvarande kända, fördelade på samtliga målarsocknar kring Siljan, dock med stark övervikt för Leksand. En av de äldsta är den ståtliga, ehuru fragmentariskt bevarade av Back Olof Andersson (1767—1820) i Ullvi, även den målad på baksidan av en äldre målning. De båda namngivna mästarna lånar ofta av varandra, och Jufwas Anders' beroende av den andre är här tämligen uppenbart. I komposition och i vissa detaljer finns emellertid bevarat inflytande från den gemensamma förlagan, jämför bild 9—10, där drottningen med sina båda tärnor återfinns i nedre högra hörnet och — för Jufwas Anders vidkommande — placeringen av konungen på sin tron låter oss se detta sammanhang. Hos den andre Ullvi-målaren framträder under 1790-talet och några år in på sekelskiftet ett påfallande starkt intresse för soldater, trumslagare och ryttare, vilka ofta förekommer inblandade i de sedvanliga bibliska sammanhangen (*Drottningen av Saba*, Salomos kröning m. fl. motiv). Dessa målningar är vanligen utförda på papper i ett avlångt format, som visar att den till uppkomsten vida äldre sydsvenska bonadsmålningen inte helt saknar motsvarighet i dalmåleriet. Piparen och trumslagaren som marscherar framför drottningen på Jufwas Anders Erssons målning, liksom vaktposten på översta trappsteget framför konungen, kan betecknas som lån från Back Olof Andersson.

Den samlande och jämnt och vackert textade rubriken på Jufwas Anders Erssons målning lyder: »Drottningen af rika Arabien reser til Konung Salomon at försöka honom med gåtor. 2 Crön.B.9. x 1812». Årtalet är även insatt i trekanten över en av portarna nedtill på målningen. Med obetydlig ändring är tex-

ten lånad från förlagans karakteristiska kommentar i figurbiblarna 1739 och 1777.

De mera framstående dalmålarna tillgodogör sig som regel den bibliska förlagans bildinnehåll på ett fritt och självständigt sätt, men sambandet står ändå klart, i synnerhet om man underkastar hela motivgruppen en detaljerad granskning. Jufwas Anders Erssons tolkning av *Drottningen av Saba* på det stora väggfältet från Jommogården i Malung utmärker sig genom sin säkra linjeföring och dekorativa élan, och fördelningen av de olika prydnadselementen på väven är gjord med verklig elegans. I sin musliga färgskala av mörkbrunt, blått, gult, svart och tegel är den ett typiskt verk av sin mästare, just i början av den period, då denne funnit sitt eget personliga uttrycksätt.

Noter

¹ Signaturen *Rohn* (Rune Ohlén), Altartavla i Yttermalung visade sig vara raritet från 1700-talet. Nya Wermlands-Tidningen den 23/4 1965. I kapellet restaurering ingick även översyn av den gamla altartavlan från 1792, som återfick sin ursprungliga plats i koret. Återinvigningen skedde den 14/5 1965.
² Sängskåpet inropades i nov. 1959 på auktion i Falun och befinner sig numera i Leksands hembygdegemenskaps ägo. Av auktionskatalogen inhämtas att även dörrens insida är försedd med målning, återgivande dryckeskärl, samt att det ursprungligen varit grundare, men utökats innan Jufwas Anders Ersson målade det.

³ Emil Liedgren, Svensk psalm och andlig visa. Uppsala 1926.

⁴ Nils Ahnlund, »Gamla Fader vår». Saga och sed. Festskrift till Edwin Berger den 13/5 1956, Uppsala s.ä., s. 5 f. Se härtill Emanuel Linderholm, Signelser och besvärjelser från medeltid och nytid. Svenska landsmål 41, s. 101 f.

⁵ Väggfältet återges ss färgplansch 7 i Svärdström, Dalmålningar, Stockholm 1944.

⁶ Svärdström, Jufwas Anders Ersson och Winter Carl Hansson — två dalmålare från Leksand. Rig 1948, s. 7 f.

⁷ Karl-Erik Forsslund, som tidigast uppmärksammat målningarna i Jommogården, har i korthet omnämnt dem i Med Dalälven . . . II: 3 (Malung), Stockholm 1925, s. 11 f. Av ett där återgivet foto framgår att målningarna 1919 ej haft sin ursprungliga plats utan redan då brukats som lösa prydnader på gården.

⁸ Väggfältet återges i restaurerat skick ss färgplansch 6 i Svärdström a.a., Stockholm 1944. Det ingår numera i Dalarnas museums samlingar ss inv.nr 10.611. Papper (vid restaureringen uppklistrad på väv), h 130, l 150 cm.

⁹ Svärdström, Bibel på väv och mur. Fataburen 1953, s. 28.

¹⁰ Väggfältet återges ss bild 13 i Svärdströms a.a. Stockholm 1944.

SUMMARY

The Leksand painter Jufwas Anders Ersson in West Dalarna (Dalecarlia)

Jufwas Anders Ersson (1757—1834) was a peasant painter from Leksand, in the province of Dalarna, who in the course of his professional work frequently visited West Dalarna. As far back as in 1948 the writer discussed him in an article published (with a summary in English) in the periodical RIG. A number of recently discovered works by his hand have brought him into the limelight. In April 1965, while the chapel at Yttermalung was being restored, it was found that he had painted the church's old altar-piece in 1792. The painting is more or less a conventional picture which clearly demonstrates the artist's inability to reproduce perspective and intricate movement. Generally speaking, the style belongs to that of the furniture-painting practised in the arts and crafts industry, and the picture is one of the earliest Dala peasant paintings dating from the 1780's and 1790's, before this decorative style was further developed by adopting the »kurbits» (a stylized floral painting, the name being derived from the Latin »*Cucurbita*», a gourd) as a characteristic final product.

Jufwas Anders Ersson became one of the foremost representatives of Dala peasant painting. To gain some idea of his development from a handicraft painter to a peasant artist conscious of differences of style and aware of the vital importance of distinguishing colour values, the earlier works produced in West Dalarna are of special interest. Another of his paintings dating from the 1790's derives from the parish of Äppelbo, where he illustrated on a box-bed an old, widely known prayer to the guardian angels.

From a farm in the parish of Malung there are still preserved some paintings done by Jufwas Anders Ersson in 1812. One of them, which portrays the visit of the Queen of Sheba to King Solomon, was acquired by the Nordic Museum last year. It is painted on canvas, on the back of which there is an earlier Norwegian painting, which is discussed elsewhere in this book.

As a common motif the Queen of Sheba is known from about 70 Dala paintings distributed among all the »painter parishes» around Lake Siljan, though predominantly in Leksand. As a rule, the designs are quite freely conceived if compared with the illustrated bibles which were the sources that inspired the Dala painters' religious motifs.

EVANGELIEKALENDERN FRÅN SILJANSNÄS

av Maj Nodermann-Hedqvist

I maj 1965 förvärvades ett märkligt föremål från hemmansägare Lassar Anders Eriksson i Siljansnäs i Dalarna. Han hade tidigare till Nordiska museet låtit lämna in »en underlig bräda» med förfrågan om vad denna använts till. »Brädan» var på bägge sidor försedd med enkelt ristade små figurer i delvis avgränsade fält, där centralfiguren framställdes med utsträckta armar och gloria. Föremålet är en *evangeliekalender*. Bildfälten skall, om de placerats i korrekt följd visa den aktuella högmässotexten vecka för vecka och ge stöd för minnet hos en icke läskunnig gudstjänstbesökare. Svårigheten blir att infoga de rörliga högtiderna, och på denna kalender är de också blandade med de fasta högtiderna, eller saknas helt; kyrkoårets första text om Jesu intåg i Jerusalem har pressats in på ena sidans mitt, andra texter har utelämnats och kalendern är därigenom delvis svårtolkad.

Evangeliekalendrar av detta slag är ytterst sällsynta. Denna är, så vitt jag kan se den hittills enda i Sverige. Kalendern är av björkträ (enligt utlåtande från Träforskningslaboratoriet i Stockholm), har en längd av 68 cm, tjocklek 1,2 cm och bredd av 8,5 cm (inv. nr. 267.185). Bildfälten löper motställda på bägge sidorna och skär delvis in i varandra. Träet är starkt förslitet vid kortsidorna och något brandskadat. Ena kortändan är försedd med Kristusmonogrammet IHS, den andra med ett fragmentariskt årtal, där endast siffrorna 164 är urskiljbara. Även siffran 4 är osäker.

Kalendern har en motsvarighet i Finland i kalendern från Paattinen (publicerad av Uno Harva i *Folkliv* 1937 s. 77 ff och av Kustaa Vilku i *Finnisch-ugrische Forschungen* 36, 1965) där ristningarna och framställningsättet uppenbart överensstämmer

Detalj av evangeliekalender med Kristusmonogrammet I(esus) H(ominum) S(alvator). Ristningarna visar i översta raden från vänster:

- 1. 8 sönd. efter Trefaldighet, Matt. 7: 15—21. Jesus talar till lärjungarna. Framställningen defekt.*
- 2. Kristi förklarings dag, Matt. 17: 1—8. Jesus på förklaringsberget. »wilt Du, så wilje wi här göra tre hyddor.»*
- 3. 6 sönd. efter Trefaldighet, Mark. 5: 20—26 »så lägg der dina gåfwo ned för altaret».*
- 4. 5 sönd. efter Trefaldighet, Luk. 5: 1—11. Petri fiskafänge.*

med det svenska exemplaret. Det finns även en liknande kalender i Norge, där symboliken i bildfälten emellertid ersatts med kortfattad, ristad text (inv. nr. L 77 330 Norsk Folkemuseum Oslo).

SUMMARY

The Evangelical Calendar from Siljansnäs

Calendars made of wood with engraved figures quoting the year's High-Mass texts are extremely rare. One is known in Finland and another in Norway. A Swedish Evangelical Calendar dating from the 17th century has recently been acquired by the Nordic Museum from Siljansnäs in Dalarna.

FRÅN BISKOPENS BARNKAMMARE

av Sten Rentzhog

I Nordiska museets leksaksavdelning finns bl. a. en stor samling tennsoldater och tennfigurer. Vid sidan av rader av krigare och soldater från olika tider och länder finns där talrika tennfigurer av mera fredligt slag.

Man finner trädgårdar med spatserande herrar och damer, häckar och fontäner, vidare utvårdshus där konverserande grupper av ätande och drickande gäster passas upp av förbiilande kypare under det att gästernas barn leker runt omkring. Musikanter underhåller publiken och i en annan samling finner man en cirkustrupp med akrobater, som utför de mest häpnadsväckande konsterna på hästryggen. Alla figurerna är gjutna av tenn, flata, med målning på båda sidorna.

Dessa fredliga grupper härstammar till största delen från tiden före den svenska tennsoldatstillverkningen, som torde ha kommit igång vid 1800-talets mitt. Figurerna är säkert alla av tysk tillverkning, och de flesta ligger ännu i sina för de tyska leksaksfabrikanterna typiska ovala svepaskar.

I andra askar finner man grupper av träd och djur, jaktsällskap, zoologiska trädgårdar och lantgårdar. Menageriets utklädda hundar och apor underhåller publiken med skämtsamma konsterna. Hönsgårdarnas brokiga hönor och kalkoner utfodras av frodiga kvinnor i tyrolerdräkter.

Hela detta galleri av figurer är mycket typiskt för den tyska leksaksfabrikationen, så som den utbildades vid slutet av 1700-talet. Som grundläggare av masstillverkningen av tennsoldater och andra leksaker av tenn brukar man räkna tenngjutaren Johann Hilpert i Nürnberg, mästare 1760. I hans verkstad utbildades en teknik och ett motivförråd som snabbt togs upp av ett växande

antal andra tillverkare. Huvudorter för tillverkningen var Nürnberg och grannstaden Fürth. Bland många andra tillverkare hade släkterna Ammon i Nürnberg och Allgeyer i Fürth i flera generationer en ledande ställning. Från dem härstammar också huvuddelen av Nordiska museets tennleksaker från tiden före 1800-talets slut.

Som förlagor till tennfigurerna använde man alla lämpliga bilder man kom över, flygblad, kistebrev, illustrerade tidskrifter och vetenskapliga planschverk. Om tillverkningens omfattning får man ett gott begrepp genom en bevarad prislista från Hilperts efterlämnade firma år 1805. Förteckningen omfattar militärer, såväl kejsrerliga soldater som preussiska, franska, ryska och turkiska m. fl., tillsammans 39 olika sorter, jaktsällskap, 8 olika sorter, och 22 nummer "allehanda lantliga framställningar", däribland lantgods, lustträdgård, herdegrupper, eremithyddor, skördegrupp, folkdans och liten by. Vidare fanns 22 slags "framställningar av olika slag", med bland annat de fyra årstiderna, de fyra elementen, "förlustelser på isen", riddartornering, holländska figurer, judar, nationaldräkter, Kristi födelse, Kristi flykt och tio stycken "lustiga figurer". Nästa avdelning med 20 nummer omfattade "olika enstaka figurer och djur", däribland "den store konungen" (dvs. Fredrik II av Preussen), Voltaire, renar, älgar och "18 olika sorters apor efter Schrebers Natursystem". Sist i förteckningen följer allehanda vagnar och husgeråd samt porträtt och medaljonger, de sista givetvis liksom en del av det övriga knappast att räkna som leksaker.

I februari förra året mottog Nordiska museet en gåva, som utgör en mycket värdefull komplettering av museets samling av tennfigurer. Gåvan omfattade 108 stycken djurfigurer, varav hälften däggdjur, återstoden fåglar, fiskar och ett fåtal människofigurer. Tennfigurerna var ovanligt stora, intill 8 cm höga och 9 cm långa. De var modellerade och målade med stor omsorg. Dessutom åtföljdes de av härkomstuppgifter, som bidrar till att sätta in dem i den miljö och det sammanhang där de hör hemma.

Figurerna låg i den sedvanliga ovala svepasken, och på askens lock fanns antecknat med bläck "Från biskopshemmet". Givaren var en ättling till biskop Anders Carlsson af Kullberg (1771—

1. Tennfigurer i spånask från biskop af Kullbergs hem i Kalmar.

1851), som blev biskop i Kalmar 1830. I hans barnkammare bör djurfigurerna således ha haft sin plats. Barnen Karl, August och Aurora var födda mellan 1813 och 1818 i Stockholm. Figurerna bör alltså ha varit i familjens ägo redan före avflyttningen från Stockholm till Kalmar, särskilt som den äldste sonen påbörjade sina studier i Upsala redan 1829.

Redan under stockholmstiden hade familjen en framskjuten ställning i samhället. Efter studier i Lund kom Anders Kullberg,

som han då hette, 1796 till Stockholm. Delvis genom att ständigt vinnlägga sig om att stå på överhetens sida i alla strider lyckades han göra en lysande karriär som ämbetsman. År 1818 uppnådde han adelskap. Under 1820-talet var han statssekreterare i ecklesiastikexpeditionen.

Samtidigt hade han — enligt egen uppgift därför att han ansåg att det gagnade hans karriär som ämbetsman — gjort sig känd som skald. År 1817 blev han invald i Svenska Akademien och han blev också medlem av Musikaliska Akademien.

Barnen ärvde sin fars konstnärliga begåvning, men i övrigt uppnådde de inte de mål i samhället som han torde ha utstakat för dem. Karl ägnade sig efter juridiska studier helt åt skönlitterärt författarskap. August blev officer, men nådde aldrig mer än majors grad. I stället vann han stor berömmelse som tecknare.

Det var således i en högt ansedd och bildad familj som museets djurfigurer ursprungligen hade sin plats.

Figureerna är i allmänhet omkring 5 cm höga. I regel är de alldeles flata och står på en rektangulär fotplatta med djurets namn angivet på tyska eller på tyska och franska samt dessutom signaturen F. Detaljerna är modellerade i låg relief och sedan målade i flera färger.

Några av figurerna avviker från de övriga genom att de är något mera plastiska. Särskilt gäller det huvudena på djuren. Fotplattorna på dessa figurer är spetsovala och försedda med en siffra och signaturen S. I övrigt är de lika de övriga figurerna, och skalan är densamma.

Endast ett fåtal av djuren är vanliga husdjur som get, svin, får, kalkon och gås samt några olika hundar som pudel, tax och fågelhund. I övrigt är det ett vimmel av djur från olika världsdelar. Vid första påseendet ter det sig dunkelt vilket intresse dessa figurer kan ha haft som leksaker åt barn. Där finns visserligen välkända djur som räva, varg, grävling, björn och mård och de stora kattdjuren som tiger, leopard, jaguar och panter samt hyena, schakal, kamel och markatta, valross, grönlandsval och havsutter. Men i samlingen finns också en mängd exotiska djur som pungdjur, jordhare, myrslok, trögdjur och murmeldjur. Bland fåglarna märks struts och stork, vildgås, morkulla, fink, sparvhök, falk, kungsörn

och guinesisk papegoja. Haj och rocka samt sill, ål, gös och lax är väntade inslag bland fiskarna, men där finns också snabelfisk, mal, havsfladdermus, svärdfisk, darrål och kejsarfisk samt "der Gestreifte KlipFisch", "der GoldKlipFisch" och "der Eingefaste Klipfisch".

Med denna mängd av arter gör figurerna mera ett intryck av zoologiskt undervisningsmaterial än av leksaker. Intrycket förstärks av namnen på fotplattorna.

Sannolikt bör man i djurfigurerna se ett exempel på tidens strävan att förena barnens lekar med pedagogiska syften. I den samtida barnlitteraturen märker man samma strävan. Man kan lätt föreställa sig att den karriärlystne biskop Kullbergs uppfostringsprinciper gärna anslöt sig till denna idé.

Från upplysningstiden och långt in på 1800-talet utgavs en rad "naturalhistorier för barn", där bl. a. olika djur, även rent exotiska, presenterades med bilder och korta beskrivningar av deras utseende och levnadssätt. Samma motiv vävdes också in i icke fackmässig barnlitteratur. Särskilt här i Sverige bör detta intresse delvis kunna sättas i samband med Linnés verksamhet.

I barnlitteraturen ingick också böcker som "Gallerie af Märkvärdiga folkslag med afseende på deras klädedrägt" (1831). Samma tanke ligger säkert bakom människofigurerna i djursamlingen, en "patagonier", en "rysk bonde" och två figurer som har stått på en gemensam, nu delvis förstörd fotplatta och som uppenbarligen skall föreställa turkar. Sannolikt har de ingått i en serie med många flera liknande figurer. I den ovan behandlade prislistan från Hilperts efterträdare J. L. Stahl ingick också en serie nationaldräkter.

Hos de S-märkta djurfigurerna framstår det pedagogiska syftet genom att namnen på fotplattorna ersätts med en nummerangivelse. Helt säkert har det ursprungligen till figurerna hört en tryckt lista med djurnamnen som svarat mot siffrorna.

Liknande djurfigurer tillverkades redan av Hilpert. Hos honom framgår den pedagogiska avsikten även genom att fotplattorna försetts med djurens latinska namn.

Vid en jämförelse med Hilperts figurer visar det sig att de F- och S-märkta figurerna noga ansluter sig till dem. Djuren är avbil-

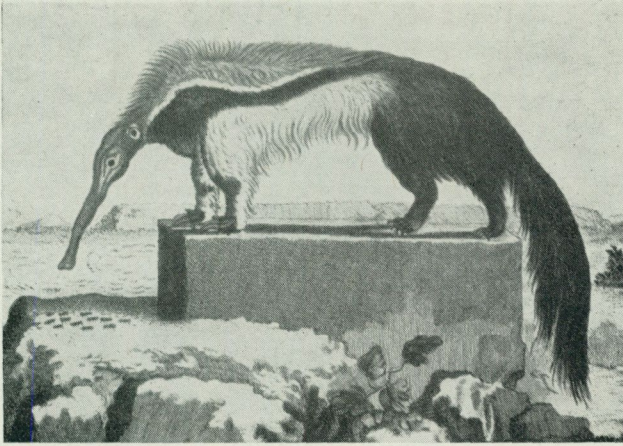
dade på samma sätt, de är ofta i rörelse och är alltid försedda med ett staffage i form av grässtrån, en buske, en klippa, en vattenyta eller en hel trädstam. Delvis kan detta vara ett direkt eller indirekt arv från Hilpert — gjutformarna graverades i regel av särskilda yrkesmän, som inte alltid stannade hos en enda tillverkare. Men framför allt torde överensställningen bero på gemensamma förlagor. Förteckningen över tillverkningen vid Hilperts verkstad ger en fingervisning om var förlagorna är att söka. Hans apserie var graverad efter "Schrebers Natursystem".

Samma verk har kommit till användning som förebild till flertalet av däggdjuren bland de Kullbergiska djurfigurerna. J. C. D. Schrebers "Die Säugethiere in Abbildungen nach der Natur mit Beschreibungen" kom ut i fyra delar i Erlangen 1775—1792. Det är ett planschverk, uppställt efter Linnés system och med helsidesplanscher i färg av varje djur. Djuren är avbildade på samma sätt som tennfigurerna, de är i rörelse och försedda med ett enkelt staffage.

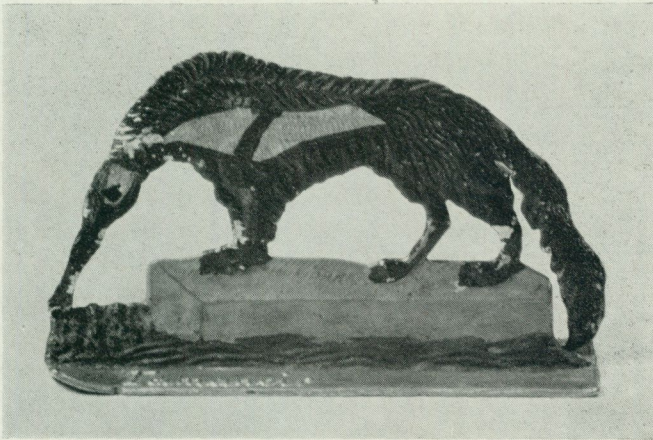
Jämför man bilderna med tennfigurerna finner man att formgravören i många fall följt förebilden så noga att han även i minsta detalj avbildat staffaget. Pantern, leoparden, tigern, vildkatten, myrsloken och sobeln och flera andra är exempel på detta. Bävren är avbildad exakt som på Schrebers plansch, sittande på en vattenomfluten sten, men formgravören har tillåtit sig friheten att flytta en grästuva något åt sidan samt göra tuvan något större. I övrigt är t. o. m. de enskilda grässtråna helt lika förlagan. Schakalen är helt lik planschen och är liksom i boken avbildad med ett nedlagt byte mellan klorna. Däremot är hyenan hämtad från någon helt annan förlaga, och detsamma gäller ytterligare några djur. Björnen avbildas i Schreber i en livfull, dramatisk bild som föga ägnade sig som förlaga till en fristående figur. Därför har man valt någon annan förebild för björnen.

Ibland har tecknaren eller gravören följt Schreber, men gjort smärre ändringar av staffage eller ben- och svansställning. I ett fall har han missuppfattat förebilden. "Die Unze" är inte gjord efter Schrebers bild av djuret, *Felis Uncia*, utan efter planschen som visar *Felis Onca*, jaguaren.

I fråga om skalan följer tennfigurerna samma system som Schre-

2. Myrslok ur Schrebers *Die Säugethiere in Abbildungen nach der Natur mit Beschreibungen*, 1775—1792.

3. F-märket tennfigur på rektangulär fotplatta. Formgravören har i detalj följt det zoologiska bildverket. Däremot har den som målat figuren icke haft förlagan för ögonen.

ber. Djur av ungefär samma storlek avbildas i motsvarande skala, men de minsta djuren måste göras förhållandevis större och de största djuren mindre jämfört med de övriga figurerna.

Färgsättningen stämmer oftast dåligt med Schreber. Troligen sammanhänger det med att målningen skedde utan att förlagan fanns tillgänglig. Det är känt att tennleksakstillverkarna i stor utsträckning utnyttjade hemarbetare för målningen av figurerna.

Tillverkningen av figurerna kan således kartläggas rätt nog. Och man har också vissa möjligheter att klargöra vilka som döljer sig bakom signaturerna på fotplattorna.

F bör vara en Fleegel d. ä. i Hildesheim, som var verksam på 1820-talet och senare. Djurfigurerna visar i teckning och gravyr stor överensstämmelse med andra figurer som tillskrivits honom. Turkarna har samma brist på proportioner, med alltför litet huvud och en säckliknande kropp som en kvinnofigur som ingår i en av Fleegel signerad hönsgård.

Signaturen S. är mera dunkel. Tjockleken på figurerna gör dem ovanliga. Dessutom förekom ett stort antal tillverkare med namn på S. Möjligen är det här fråga om någon medlem av familjen Schweigger i Nürnberg.

Djurfigurerna hade säkert på sin väg från tillverkningsorten till Stockholm och Kalmar sällskap med många andra. Tennleksakerna var en massartikel och en stor exportvara. Det var säkert inte bara barnen af Kullberg som här i landet fick lära sig sin första zoologi på de tyska leksaksfabrikanternas tennfigurer.

Sedan biskopens barn vuxit upp gick figurerna i arv till den andre sonen, August, och sedan kom de att användas av hans barn och barnbarn. Givaren, som är född 1883, har berättat att hon minns djurfigurerna från sin barndom. De hölls då i så stor helgd att de togs fram endast vid särskilda tillfällen, när modern visade dem för barnen och berättade deras historia.

4. Apa ur Schrebers bildverk.

5. Även de S-signerade figurerna med oval bottenplatta återgår på Schrebers planscher. Tyvärr har fruktklasen i apans hand brutits av.

Litteratur:

- Daiken, Leslie, *Childrens' Toys Throughout the Ages*. London 1953.
Gröber, Karl, *Kinderspielzeug aus alter Zeit*. Berlin 1928.
Hampe, Theodor, *Der Zinnsoldat. Ein deutsches Spielzeug*. Berlin 1924.
Martin, Paul, *Le monde merveilleux des soldats de plomb*. Paris 1959.
Martin, Paul, *Der standhafte Zinnsoldat*. Stuttgart 1961.
Senst, Otto, *Die Metallspielwarenindustrie von Fürth und Nürnberg*. Erlangen 1901.
Schreber, Johan Christian Daniel, *Die Säugethiere in Abbildungen nach der Natur mit Beschreibungen 1—4*. Erlangen 1775—1792.
Biografiska uppslagsverk: Herdaminnen, Elgenstierna, SMK, SBL, Svenskt Konstnärslexikon, Nordisk Familjebok 2 uppl.

SUMMARY

From the Bishop's Nursery

There is in the Nordic Museum, besides a large collection of tin soldiers, numerous tin figures of a peaceful kind, such as gardens containing promenading ladies and gentlemen, hedges and fountains, besides out-of-door restaurants with guests taking their meals and waiters hurrying about etc. These peaceful groups mostly date back to the period prior to the production of tin soldiers in Sweden, which appears to have started in the middle of the 19th century. The figures are all undoubtedly of German manufacture. The majority of them are still packed in the oval boxes of wood shavings that are typical of the German toy factories. This German toy industry was founded by the tin-founder Johann Hilpert of Nürnberg in 1760. His technique was rapidly adopted by other manufacturers in Nürnberg and in the neighbouring town of Fürth. It is from these two towns that the majority of the Nordic Museum's collection of tin toys are derived, dating from the 18th century.

Last year the Nordic Museum received a gift comprising 108 animal figures made of tin, half of them being mammals and the rest birds, fish and a few human figures. These tin figures have belonged to Bishop Anders af Kullberg. They presumably came to his home in the 1820s, when his children were small.

The figures are for the most part flat and stand on a rectangular platter with the animal's name given in German or in German and French and, in addition, marked with the letter F. Some of them differ from the rest in being plastic and in having pointedly oval pedestals with a number and the letter S. Both the F- and the S-marked figures have had as prototype an illustrated work in four parts that had been published during the period 1775—1792 by J. C. D. Schreber: *Die Säugethiere in Abbildungen nach der Natur mit Beschreibungen*. The prototype has been followed in practically every detail. Only the colour differs considerably from that of the pictures in the illustrated work.

The signature F probably stands for Fleegel the Elder of Hildesheim, who was active in the 1820s and later. The signature S is harder to interpret, possibly it means a member of the Schweigger family in Nürnberg.

C. J. L. ALMQVIST I NORDISKA MUSEET

Idéskiss till en utställning

av Sten Lundwall

Från den gyllene Bérain-karossen i hallens mittparti når besökaren under den av Lennart Mörk signerade baldakinen och mellan hans skärmar absiden, som omvandlats till ett rum hos Almqvist. Vilket rum? Kanske ett rum ur *Murnis* med slipade och prismatiska glas, som sprida "iris-skimmer", kanske ett rum i *Jaktslottet*, kanske grottan i *Hinden*.

Hela släkten var församlad, men varenda person stod fullkomligt stilla. Det liknade en *t a b l e a u v i v a n t*.

Ett milt fackelsken gjorde hela grottan skimrande på ett sätt, som intog och förvånade själva uppfinnaren. (*Hinden*, Saml. skr. 5, s. 496.)

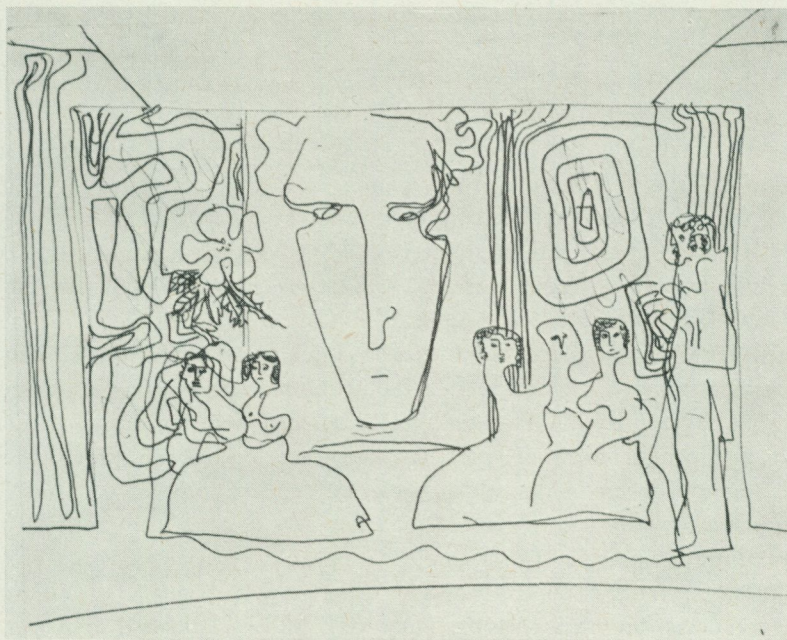
Även för färgsättningen kunde *Hinden* ge ett uppslag: "en blå glans göt sig klart och skarpt tindrande över alla föremål i grottan — alla snäckor, konkylier, pelare och draperier blånade — alla personer och deras dräkter syntes blå — /— — — /." (*Hinden*, s. 498.)

Jaktslottets teaterstycken ha inspirerat ett formalt motiv i utställningen. Rummet för dessa teaterstycken, som herr Hugo kallar *S o n g e s*, är gula salongen, där man tänkt sig hänga en ridå av vit gas, vilken ridå aldrig skulle uppdragas. "Vi åskådare sitta på ena sidan om floret. På andra sidan längst in i fonden föregår drömmen." (*Songes*, Saml. skr. 14, s. 12.) Floret, säges det vidare, skulle spela den förnämsta rollen.

Den vita gasen har av konstnären lånats för de miniatyrerum, där hans efter Almqvist framställda scener utspelas. I *Jaktslottet* diskuterades frågan, om tavlorna skulle kallas *l e v a n d e t a v*

l o r. Men eftersom personerna skulle hålla sig så orörliga, att de, oaktat levande, likväl stodo som bilder, så borde man, säger Frans Löwenstjerna, "kalla dem levande döde, likasom om det hela hette tableaux morts-vivants". (*Songes*, s. 10.) Kring Lennart Mörks tableaux morts-vivants ha utställningens temata samlats.

Men först den gustavianska bakgrunden. Mot en förstoring av ett Linnerhielmskt parklandskap synas porträtten av morfadern Carl Christoffer Gjörwell och mormodern Brigitta Eleonora Gjörwell, f. Müllern, samt av föräldrarna krigskommissarien Carl Gustaf Almquist och Brite Louise Almquist. En akvarell av Solna kyrka erinrar om Almqvists ord i ett brev 31/12 1822: "Min Morfar, gubben Gjörwell, den gamle Publicisten, hade der köpt sig en egen Graf. Solnas Naturskönhet trifs ganska väl tillsammans med de aflidnas ben. Här lär man sig i Döden se den älskärda Ängeln." Porträttet av mormodern åtföljes av det kända yttrandet: "Mormor var i det afseendet olik min Mor, att hon hade i hög grad en viss Förmaks-glättighet, en Grazie förenad med quickhet, hon var lättsinnig NB. i ädel mening, hon var af Kung Gustaf III:s tidehvarf, och äfven, ehuru blott en fattig Bibliotekaries Fru, omtyckt af denne Konung för sitt umgängesvett." (Brev till Jonas Wærn 31/12 1822.) Om modern nedskrev Almqvist de ofta citerade orden i ett brev till J. A. Hazelius 6/11 1820: "Jag har haft en Mor, vid hvars minne och öfver hvars förlust jag skulle gråta oändligt; om jag icke log. Hennes käraste nöje var att svärma i parker och skogar: min dyra, älskade Mamma! hälst ensam, eller med Rousseau." Även till bilden av gossen Love själv fogar sig naturligt ett citat ur ett brev till J. A. Hazelius (7/5 1837): "Allt ifrån min spädaste barndom har jag, oagtadt begär till lenhet och ömhet, varit en retelse för alla omkring mig." (H. Olsson, Carl Jonas Love Almquist till 1836, Sthlm 1937, s. 31.) Om barndomshemmet Sätra heter det i *Hermítaget*: "Än i dag finns detta ställe, heter Sätra, är en egen gård, och skall ställa en dragon till rikets tjänst, men får för övrigt leva i stilla enslighet." (*Hermítaget*, Saml. skr. 5, s. 170.) En geometrisk karta från 1723 är här utställd. Mot den Linnerhielmska fonden

1. Skiss av Lennart Mörk för utställningssalens absid.

synas vidare sonen Ludvig Almqvists akvareller från Eds kyrka och Bisslinge nära Antuna, dit familjen överflyttade efter försäljningen av Sättra 1806. Om studentåren minna magisterdiplomet och en målning med motiv från Uppsala högar, vilken familjetraditionen tillskrivit diktaren. Det akademiska livet var, enligt honom, "roligt i afseende på Studierna, men vämjeligt i afseende på Upsalaomgifvelserna". Här finner man också det Nordiska museet tillhöriga manuskriptet *Karmola*, som karakteriserats som en första upptakt till *Amorina*. (H. Olsson, a. a., 1937, s. 74.)

Fängelset och dårhuset. Uppslaget till detta tema erbjudes i ett brev från Almqvist till Henrik Öfverberg 22/8 1822: "Platsen är Sverige och till en stor del Stockholm. Tiden är den nuvarande, med dess tänkesätt. Smedjegård, Spinnhus och Danvik hafva alla rum i ett så brokigt och fänigt stycke, som detta." Orden åsyfta

Amorina. Men också *Drottningens juvelsmycke* har förts in under detta tema.

Frågan om spöslitningens avskaffande, som 1820 års utredningskommitté för fångvården upptog i sitt betänkande, berördes av Almqvist i *Amalia Hillner*. Det talas i denna roman om ett kriminalförslag, "som icke ännu gällde, och vars antagande torde uppskjutas så mycket som möjligt, emedan det går ut på att avskaffa det av så många jurister så högt värderade spöstraffet". (*Amalia Hillner*, Saml. skr. 23, s. 228.) Men tiden hade, för att låna Almqvists uttryck i uppsatsen *Om Brottsliges behandling*, alltmer "begynt kasta sina skarpa blickar på Fängelserne och deras invånare". Det är mot bakgrunden av reformerna inom fängelseväsendet man får se Artur Hazelius' strävan att tillvarata föremål, hörande till en äldre tids bestraffningsmetoder. Kungamördaren Ankarström fick stå vid skampålen i *Drottningens juvelsmycke*: "på särskilda torg, tre dagar å rad, stå tvenne timmar i halsjärn för skampåle, med en tavla över huvudet och denna påskrift: K o n u n g a m ö r d a r e n J. J. A n k a r s t r ö m: efter dessa timmars förlopp varje dag hudstrykas med fem par spö, try slag av paret, samt slutligen föras till galgplatsen, mista högra hand, halshuggas och steglas." (*Drottningens juvelsmycke*. Saml. skr. 6, s. 210 f.) Till majfesten 1893 arrangerade Artur Hazelius en motsvarande scen med en till Ankarström kostymerad docka vid skampålen på Skansen. Utställningen vill här liksom på flera andra punkter erinra om sammanhangen mellan Almqvist och Artur Hazelius. Sinistra föremål ur museisamlingarna, bödelsvärd, spansk fiol, spöknippa, fotfängsel, black med kula och spölivstykke av skinn beledsaga mannekängerna. "Men sedan ryggen mist skinnet, slog han åt sidorna, så att de fina spöpetsarne svepte in åt vecka livet och togo upp flera hål i maghullet, emedan förklädet ej var riktigt tillspänt." (*Skällnora kvarn*, Saml. skr. 9, s. 56.) Man ville här också införa ett annat ord, nämligen detta ur *Livets hjälp*: "Lär dig därför en konst av höjden: nämligen, att hata brottet, men att älska brottslingen." (*Livets hjälp*, Saml. skr. 14, s. 201.)

Om sjuka sinnen tala såväl *Amorina* som *Drottningens juvelsmycke*.

2. Skiss av Lennart Mörk för utställningssalen.

Självdupe utav sin inbillning i början,
hon slutligen friponne mot andra blivit,
hon vet ej vad hon gör; till Danviken!

(*Amorina*, Saml. skr. 3, s. 392.)

Inkvisition i Sveas rike? Nej!
Den sjuke tillhör läkaren, ej domarn.

(*Amorina*, Saml. skr. 3, s. 400.)

För hela Stockholm är han än en saga,
hans tvenne skilda tillstånd ej förändras;
dock hoppas man förbättring, sedan han
en doktor fått, som känner magnetismen.

(*Amorina*, Saml. skr. 10, s. 338.)

I Hilding Linnqvists målning "Drottningens juvelsmycke" (1919) se vi Reuterholms kaross framför herrgårdsbyggnaden och de båda systrarna flaxande i övervåningens fönster.

Deras sjukdom — s i n n e s f ö r f a l l e n h e t — omväxlade, så att den ena periodvis var frisk.

(*Drottningens juvelsmycke*, Saml. skr. 6, s. 10.)

Tvenne vita gestalter klängde i posterna med en tydlig avsikt att komma ut genom dem; men tjänarinnors armar av mörkare färg syntes bakom dem bägge, ej olik grova kedjor, som kvarhålla olyckliga djur i ett menageri.

(*Drottningens juvelsmycke*, s. 295.)

Vid Dramatens uppförande av *Drottningens juvelsmycke* spelade även mannekängen sin roll, en mannekäng, klädd med sämskskinn från huvud till fot, med armarna öppna och litet utsträckta, liksom väntande och med huvudet litet lutat, liksom i svärmisk trånad. — Ingenting på? "Nej — om icke ett flor, eller ett finmaskigt silkesnät, hängande över huvudet och ända ned." (*Drottningens juvelsmycke*, s. 317.)

Mannekängerna intaga framträdande positioner.

O form av snö och grace! vem tordes sådant ana?
Och det är Ninons bild? beundransvärda syn!
En vet jag dock — vet en, som övergår statyn — /— — —/.

(*Godolphin*, Saml. skr. 8, s. 242.)

från fotens fina led till hårets fina bening —
om hon är du, du själv, i alabastermening — /— — —/.

(*Godolphin*, s. 244.)

/— — —/ men se, här i skärmen
en del är av flor, tror jag? ah, därigenom
jag ser! jag kan se vad bakom i rummet

i andra fördelningen finns, och Ximena
vill gömma — se, leende vackra gestalter
av marmor och gips, och i människostorlek,
av vax tror jag några? med hår och med kläder?
Och målade somliga? somliga vita:
behagliga drag, men de leva ej — skada!
I ögonen sitta pupill-lösa ögon.
Se hon ini hörnet! som blott vänder ryggen
hitåt, och i rikaste dok gömmer håret —
en midja — en växt — intagande veck
som skapa sig drömskönt i robens fördjupning.

(*Ramido Marinesco*, Saml. skr. 7, s. 13.)

Kansliet. Den samhällsordning, mot vilken Almqvist vände sig i *Ormus och Ariman*, framställes med hjälp av en hierarkiskt ordnad serie av dockor, vilkas titlar hämtats ur denna skrift: expeditionssekreteraren, protokolls-sekreteraren, registratorn, kanslisten, kopisten, förste vaktmästaren, andre vaktmästaren, rumsoperskan och eldvakten. Man tänker sig vidare här protokollet från Kongl. Cantzli Styrelsens sammanträde den 27 juni 1823 med den paragraf, som rör anmälan mot Almqvist för försummelse i bestridandet av de honom som ordinarie kanslist åliggande ämbetsgöromålen. Dessutom en Nordiska museet tillhörig "Patriotisk cateches", förärad Love av morfadern, och slutligen Kongl. Maj:ts Placat om fyra allmänne, solenne, tacksägelse-, faste-, bot- och bönedagar, utfärdad i konungens namn 26 november 1823, ett motstycke i verkligheten till *Ormus'* kansliskrivelser.

Nya samfund. Kring detta tema har samlats material, som berör Swedenborgianismen, Manhemsförbundet, vänskapen med Hazelierna, Värmlandsvistelsen och Almqvists äktenskap. Swedenborg föres in genom någon bild av en Swedenborg-inspirerad konstnär och genom manuskriptet till *De dödas sagor (Murnis)*. "Swedenborg är en Ande af stark Oskuld. Såsom Lärare ibland Menniskor af himmelska ting, utgör han den första puncten, begynnelsen af den nya Tiden", skrev Almqvist till Henrik Öfverberg 9/11 1824. Bland handskrifterna utställes J. A. Hazelius' Mitt Hjertas Dagbok, där även verksamheten i Manna Samfund vintern 1818—19 beröres.

Mina roligaste Stunder denna Winter tillbringade jag i det lilla Sällskap som Almqvist, Sturtzenbecher, Berg, Hedborn och jag uppgjorde med hvarandra och der en Eftmidd. i Veckan wi tillsammans jollrade om de wigtigaste Ämnen för vårt Ljus och vår Förädling.

Porträtt av Johan August och Gustaf Hazelius. En tallrik från Hazeliushuset med motiv från Skansen vid Edsviken, där Gustaf Hazelius dränkte sig med sin trolovade. Dagen för denna händelse, har det konstaterats, överensstämmer med datum i Almqvists dikt Simmerskan. Drunknandet är ett stort estetiskt motiv hos Almqvist.

Vem ler ej (eller, som är detsamma, gråter ej skönhetsförtjusningens tårar) vid tavlan av Ofelias död, simmerskan med den avbrutna grenen? Men, säger någon, hon sjunker ju ned i sjöbotten? — Osanning! Evinnerligen u p p å t, h e m å t bär det.

(*Handlingar ang. Manhemsförbundet*, Saml. skr. 2, s. 410.)

Jag simmar hållningslöst, oändligt havet
omkring mig gungar, böljorna så söta . . .
i famnen sjunker jag . . .

(*Amorina*, Saml. skr. 3, s. 159.)

Om Magdalena, ”den beryktade torparflickan från Ulvasund”, som drunknat ”någonstans här i skogen” heter det i *Jaktslottet* att hon dog i sin skönhets ögonblick. ”Vilken människa är lyckligare?” (*Jaktslottet*, Saml. skr. 5, s. 61.)

Hela detta motivkomplex illustreras av Bertil Bull Hedlunds teckning ”Den drunknade simmerskan”.

Värmlandsvistelsen och äktenskapet belyses med en utsikt över Grav i Köla socken, uppställd efter en illustration i *Ny Illustrerad Tidning*.

Vår kärlek knöts och uppväxte — opåkallad, oansad, okänd,
såsom en enkel ros i en dunkel lund.

(Brev till Jonas Wærn 8/1 1823.)

Jag skall hafva ett Hem på ett ställe afsides på landet.

(Brev till Jonas Wærn 7/10 1823.)

Så länge vi blott äro två, hafva vi ingen Piga. Ingen Domestik nosar i våra saker, eller stör vår triftliga ensamhet.

(Brev till Henrik Öfverberg 20/2 1824.)

Om den vidare utvecklingen mot äktenskapsolyckan minner ett ord ur *Hinden*: "deras olikhet i grunden skapade en kluven fond, som inga sidokulisser på deras teater kunde upphjälpa —". (*Hinden*, Saml. skr. 5, s. 344.) Med Mazers porträtt av diktarens dotter Maria får Nya samfund en lyrisk avtoning. "Nu skall min voile jag taga, / Och bort alla sorger jaga." (Se H. Olsson, Törnrosdiktaren och andra porträtt, Sthlm 1956, s. 292.)

Folklivsskildringen upptar utställningens centrala parti. Här utställas å ena sidan sådana skrifter som *Gråkappan*, *Svenska fattigdomens betydelse*, *Kapellet*, *Skällnora kvarn*, *Grimstahamns nybygge*, *Ladugårdsarrendet*, *Sviavigamal*, och å andra sidan *Songes*. Almqvists förbindelser med en tidigare fas inom romantiken antydes av Geijers "Svenska folkvisor" (1814) och Atterboms "Nordmansharpan" (1815). Om hans betydelse för en senare fas av romantiken vittnar den upplaga av *Kapellet*, vilken ingick som tredje delen i den av Artur Hazelius utgivna serien "Svensk folkläsnings". När Hazelius 1872 gjorde sin sommarfärd till Dalarna, förde han med sig denna skrift att bortskänkas bland allmogen. Böök har framhållit, hur Artur Hazelius genom fadern och i Almqvists skrifter, som han älskade, insupit Manhemsförbundets svärmeri för allmogens oförstörda fromhetsliv och sköna oskuld; "i detta ljus såg han livet igenom Dalarna och dalkullorna". (F. Böök, Artur Hazelius, Sthlm 1923, s. 303.)

När det gällt att på utställningen förkroppsliga Almqvists folklivsskildringar har man valt att göra detta med hjälp av mannekänger. "Här är blott smeder och bönder. På 1 1/2 mils afstånd har jag herrskap", skriver Almqvist från Värmland 20/2 1824 till Henrik Öfverberg. Den värmländska omgivningen har av Henry Olsson observerats i Jon Engströms roman "Förbundsbröderna" med järnbruk och smedjor, gruvor och masugnar, varg-

skall och björnjakter, smeder och bönder, finnar och finska pörten, marknadsliv och fester. (H. Olsson, a.a., 1927, s. 423.) De lantliga sysslorna i *Målaren* har Böök framhållit: skogshygge, mjölkning och rodd, sadelmakeri, gästgiveri och målarhantverk. (F. Böök, *Essayer och kritiker 1915—1916*, Sthlm 1917, s. 169.) Oskuld och idyll, saklighet, fasa och fattigdom, leende behag, det är vad man med diktarens hjälp ville framställa.

/— — —/ Nu skola vi våra vålmar vålma.
Skönare hö har ingen på äng.
Rödaste rosor med räfsan räfsa,
Det skola vi till en säng.

(*Songes*, Saml. skr. 14, s. 86 f.)

Upp, tag i ringen! kom — kom — kom
Säkert du dansa kan.
Svara ej ständigt: om — om — om
Om bara det går an?
Gräset är mjukt och lunden tät,
Ingen skall se på oss.
Skönaste slöja, tusen nät
svepa löv kring oss.

(*Upp, tag i ringen!* . . . Saml. skr. 17, s. 339.)

Jag ämnar i min bod sälja askar, fina vackra, av glas med underlagt kulört papper, som jag gjort i flera år och som lantfolket är rasande efter i hela bygden omkring; och dessutom lyktor, lanternor; ja, jag har lärt mig sätta folium på glas, och därav skall jag göra små speglar åt socknarne.

(*Det går an*, Saml. skr. 16, s. 203.)

Tag vackert, vackert
gäddor och abborrar, laxar och braxnar och sik,
och strö dem ut på gräset, som guld vid Kalmarvik.
Och plocka, plocka
karpar och vitlingar, stör och sardeller och ål,
och bred dem ut som silverskir allt på vår gröna gål.

(*Kapellet*, Saml. skr. 8, s. 147.)

Från idyllen till fasan och fattigdomen. Beträktaren i *Skällnora kvarn* är mycket intresserad av det enkla verkets mekanism och dess sågränna, där en furustock vilar med ena ändan mellan sågbladen, men där också en flickkropp kunde vila: "nej, en timma eller halvann kunde åtgå, innan dessa fina, oskyldiga, gra-ciösa fibrer helt småningom — helt vackert — helt kallt —". (*Skällnora kvarn*, Saml. skr. 9, s. 72.) Man får en detaljerad beskrivning av mekanismen.

Du vet, att innanför vattenhjulet sitter stjärnhjulet, emot vars små fina järnkuggar svarar ett ganska litet hjul, kallat trillen, beläget längst ned i kvarnens källare (jag nyttjar bondbenämningarne), och vilket drives av stjärnhjulet! Trillen förer omkring den bom, i vars andra ända veven (eller armen) sitter, vilken, åter, driver ramen med själva sågbladet upp och ned.

(*Skällnora kvarn*, s. 73.)

Inne i grottan sitter gubben från *Vargens dotter* med sin nyckelharpa. Han är klädd i en lång smutsgul kappa av åldrigt snitt. Gråa lockar fara kring det hattlösa huvudet. Munnen skiner med vassa, blanka tänder. (*Vargens dotter*, Saml. skr. 5, s. 276.) — Kontrasterna i *Araminta May*. Tiggaren, en fattig trashank till gubbe. Men *Araminta* själv, promenerande över Norrbro!

Allas blickar hade varit fästade på henne, hon gick i en violett robe de velours, med en boa och en liten hermelinsmuff. Hennes nätta hatt av vitt satin omslöt hennes ansikte /— — —/.

(*Araminta May*, Saml. skr. 8, s. 31.)

En skolrektor, en präst och en publicist ge huvudpunkterna i Almqvists yttre existens från 1820-talets slut och fram till katastrofen. Dessa figurer åtföljas av dokument, bl. a. en Svensk Rättstafningslära, interfolierad med anteckningar, ett brev från J. A. Hazelius till Almqvist, vari dennes tanke tillbakavisas att han vid avskedandet från Nya elementarskolan varit utsatt för politisk förföljelse, ett brev från Almqvist till J. A. Hazelius 18/6 1837, vari han berör sitt förhållande till den prästerliga banan, vidare material rörande Aftonbladet ur äldre poliskammarens i Stockholm handlingar rörande C. J. L. Almqvist.

I *Det går an* mötas två temata, varav det ena rör moralen och det andra reselivet.

Hvad är kärlek? Sara Videbecks klädsel i *Det går an* med ömsom hatt och löslockar, ömsom schalett erinrade en samtida recensent om Stockholms "fria kvinnor". Almqvist hyste en icke obetydlig kunskap om de "fria" kvinnorna, från den stockholmska värdshusdemimonden till de parisiska *filles publiques*, "med vilka han tycks ha haft kontakter som han fick anledning ångra". (H. Olsson, Törnrosdiktaren, s. 184.)

Eduard — — — hon som jag talar om — hon — hon är just nu på veneriska sjukhuset. For dit i går.

(*Ifrån Leonard*, Saml. skr. 13, s. 187.)

Svart taft på en soffa? ett sådant överdrag har jag aldrig sett — men vilken skön grund, för den vita junoniska figur, som låg därovanpå? Så bländande har jag aldrig sett dig. Varenda rörelse, synlig emot det svarta taftet!

(*Anmärkingar /en kärlekskorrespondens mellan glädjeflickan Colombine och hennes älskare/, Saml. skr. 16, s. 533.*)

Det fanns en tid, då jag gick på bulevarderna, men det var icke bra. Nu har jag mycket tryggare och roligare av att stå i min lilla port, min timme, i tur med oss övriga.

(*Gabrièle Mimanso*, Saml. skr. 24, s. 200 f.)

Moralen och reselivet sakna inte affinitet hos Almqvist. När en yngling, en förnäm yngling, heter det i *Colombine*, reser i täckvagn med en flicka — "en flicka, som jag — då måste vagnsfönstren vara väl tillslutna". (*Colombine*, Saml. skr. 7, s. 419 f.) Att vara gifta, heter det å andra sidan i *Baron Julius K**, det är att resa genom livet tillsammans. För att pröva, om man passar för en resa genom livet med varandra, bör man därför först göra en annan vanlig resa genom en och annan av rikets provinser. (*Baron Julius K**, Saml. skr. 7, s. 83 f.)

I Almqvists reseliv mötas exotismens fjärrsyner och hembygds-vandringens närbilder.

Se åt havet ut, Anselmo,
 ser du öar: Formentera,
 Yviza och Conejera,
 Plañas, Cañas, Tagomagu,
 Espuntel, Espalmador.

(*Ramido Marinesco*, Saml. skr. 7, s. 55.)

Men i detta urgamla svenska land finnas många bygder, icke blott behagliga genom sin bördighet, utan ock intagande genom vatten, branter, kyrkor och klockstaplar, en glad himmel och en mörk skog.

(*Skällnora kvarn*, Saml. skr. 9, s. 7.)

En fotvandrande mannekäng ville föra tanken till Almqvists vandringsliv som en inspirationskälla även för Nordiska museet. Två av diktaren handritade kartor utställas. I uppsatsen *Kartans behag* har han nämnt, hur han redan som barn hade ett av sina käraste nöjen i drömmerierna över kartans landskap. Ritningen ses till ångfartyget "Yngve Frey", dit en skön torsdagsmorgon i juli månad en myckenhet folk hastade, förbi Riddarholmskyrkan, utför backen mellan Kammarrätten och Statskontoret. Före ångbåtarnas tid seglade endast målarjakter i dessa farvatten. (*Målaren*, Saml. skr. 9, s. 219.) Den bildade världen, kunde Goethe skriva till Karl Zelter 1825, söker nu järnväg, snällpost, ångare och andra samfärdsmedel (och inte längre måleriska borgar och fördrömda städer). Den sanna konsten fanns inte längre bara under italiensk himmel, under majestätiska kupoler och korintiska pelargångar, utan också under spetsiga valv, konstigt utsirade byggnader och gotiska torn. (Wackenroder.) Hos Almqvist kom det måleriska att förbindas med den svenska småstaden.

Man kommer upp ifrån sjön och beträder idel krokiga, smala gränder eller gator, som slingra sig över backar. Den sturska raketten synes icke i detta samhälle.

(*Det går an /om Strängnäs/, s. 185.*)

Men staden för övrigt — ja, och ändock är uti hela Vadstena stad just kojorna, vad jag älskar och tycker om.

(*Baron Julius K^s*, s. 112.)

Det finns hos Almqvist ett den sakliga detaljens pedanteri i lokalbeskrivningen, men å andra sidan också ett drag, som Henry Olsson framhållit: fantasisynen av resan genom livet i *Murnis*, där strömmen vidgar sig till livets flod och där paret seglar mot oändlighetens himmel. Denna fantasisyn förlänar "en återglans av evighetsskimmer ännu åt den färd med ångbåt och diligens, som Albert och Sara företa i *Det går an*". (H. Olsson, a.a., 1927, s. 118.)

De utställda leksakerna med deras antydning om förändringarna i kommunikationslivet ha som utställningsobjekt också en djupare innebörd, i det att de avses erinra om lekdraget i romantikens konstuppfattning, det lekdrag som funnit sitt starkaste uttryck i Tegnér's "Skidbladner", men som finns också hos Almqvist. Segelfarten i *Jaktslottet* är en lek, inspirerad av Schillers "Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen".

Vi sitta under seglingen med högt stämda hjärtan; med klara ögon se vi genom de djupa rymderna allt och frukta intet.

(*Jaktslottet*, Saml. skr. 5, s. 36.)

Livsresan från och med katastrofen. Man kunde tänka sig katastrofen framställd med hjälp av Knut Jerne's egendomligt besjälade skulptur av diktaren. Omslutet av utställningsväggen's kurvatur skulle isoleringsdraget över gestalten ytterligare förstärkas. Väggar kunde klädas med kopior av rättsprotokoll och bilagor. Som väggkrön en rundel av vitglänsande apoteksburkar. Mot dessa upprepas von Scheven's figur, förstörd efter ett underexponerat fotografi av den kända karrikatyren. — Men man kan naturligtvis också tänka sig någonting helt annat och mera episkt.

Livsresans epilog: reverser, arvskiftesinstrument, Amerikabrev, nattmössan, hatten, skrivutensilier, manuskriptet "Om svenska rim", den stora spegeln.

'En spegel — rätt vacker!' sade hon.

Därinne i vita galleriet äro glasen ännu bättre, högre, klarare, svarade han, knappt mäktig sin glädje över att få höra henne tala om dessa ämnen.

'Vi skola gå ditin', anmärkte hon. 'Men låt oss spegla oss här först.'

(*Gabrièle Mimanso*, s. 346 f.)

Vidare utställes en "Historia poetica", enligt uppgift "den enda bok, som af C. J. L. Almqvist från hans bostad i Bremen medfördes till sjukhuset, där han dog". Slutligen gravkorset från Bremen och intill detta ett band ur sekelskiftets upplaga av de valda skrifterna, den med törnrosdekoren. I detta sammanhang kan blomman erinra såväl om fyndet av en törnros i graven som om renässansen för diktarens verk.

I porträttgalleriet Mazer-porträttet, i Nordiska museets ägo, och en gipsbyst från 1840-talet, "af Öfver Direktören Schwartz formad direkt på föremålet". Behängd med svart krusflor, ett ar-rangemang, som diktaren hade en viss faiblesse för, kunde denna gipsbyst illustrera Lorentz Dietrichsons rader ur poemet "Svenska sången":

I anors sal, i dogernas palats
 En bild det står, som ingen får betrakta,
 En förlåt döljer den, man hviskar sakta:
 "Den fallne dogens — Falieris plats."
 Ack, Sverges sångarsal har ock sin bild,
 Der svarta slöjan anletsdragen höljer —
 O, fråga ej, hvems drag den slöjan döljer.
 Men skåda blott hans konst, hur rik, hur vild!
 Ramido Marinesco kan ej glömmas,
 Af dunklets mildhet skaldens namn må gömmas.

Södra förrummet till utställningssalen har klätts med fotografiska förstoringar av den handskrivna bibliografiska förteckningen över Almqvists skrifter.

Carl Jonas Love Almqvist (28/11 1793—26/9 1866) var född i Stockholm men tillbragte sina barndomsår i Upplandssocknen Ed på gårdarna Sätra och Antuna. Han studerade i Uppsala 1808—15. Efter förvärvat magistergrad tjänstgjorde han i Kungl. Maj:ts kansli. Han inträdde år 1816 i det nybildade Manhemsförbundet och stiftade år 1817 Manna-Samfund. Bland hans ungdomsskrifter kunna nämnas *Parjumouf* (1817), *Gråkappan* (1818) och *Murnis* (1819, utg. 1845). Hans genombrottsverk är *Amorina* (1822, tr. i väsentligt omarbetad form 1839). Sommaren 1823 utträdde han ur kansliet. Mästerverket *Ormus och Ariman* är en satir, inspirerad av tjänstgöringen där. I januari 1824 slog han sig ned på Skillingsfors bruk i Värmland, där han vigdes vid fästmon, barnpigian på Antuna Maria Lundström. På sommaren samma år började han sitt liv som idealiserad bonde i Köla.

Efter återkomsten till Stockholm 1826 knöts Almqvist 1828 till Nya Elementarskolan. En av inspirationskällorna för hans diktning från tjugutalets

senare del var det misslyckade äktenskapet. *Månsången* och *Svangrottan på Ipsara* spegla liksom *Jaktslottet* och *Hinden* en personlig situation.

För den moderna Almqvistforskningen framstår *Songes* som diktarens kanske mest originella litterära insats. Ett stort antal av dessa melodier tillkommo åren 1828—32. *Drottningens juvelsmycke* (1834) anses avsluta A:s realistiska period och inleda en ny romantisk. Stämningen av teater och maskerad i romanen har visats äga nära samband med diktarens livsåskådning, uppfattningen av verkligheten som blott ett sken. År 1834 tillkommo också *Ramido Marinesco* och *Signora Luna*, högt uppskattade av 1800-talet, vilka inleda det exotiska skedet i Almqvists diktning. *Isidoros av Tadmor*, *Marjam*, *Arthurs jakt*, *Schems-el-Nihar* höra till detta skede.

Mot exotismen bryter sig ett nytt realistiskt intresse under 1830-talets senare del. *Baron Julius K.* Ur fröken Eleonoras reseminnen*, *Colombine*, *Svenska fattigdomens betydelse* leda fram mot de klassiska folklivsskildringarna: *Kapellet*, *Skällnora kvarn*, *Det går an*, *Grimstahamns nybygge*, *Ladugårdsarrendet*, *Målaren*. Dessa berättelser höra liksom *Araminta May*, *Palatset* och *Sviavigamal* till den period, som föregår deklinationen under 1840-talet. Romanerna *Amalia Hillner*, *Gabrièle Mimanso*, *Tre fruar i Småland*, *Smaragdbruden*, *Syster och bror*, *Herrarne på Ekolsund* äro liksom de båda lustspelen *Silkessharen på Hagalund* och *Purpurgreven* produkter av ett fantasiliv på väg mot upplösning.

Avgörande händelser i Almqvists yttre tillvaro från 1830-talet var prästvigningen 1837, misslyckandet samma år vid konkurrensen till en professur i språk och estetik i Lund, det inledda medarbetarskapet i Aftonbladet 1839, avskedet 1841 från rektorsbefattningen vid Nya Elementarskolan, utnämningen till regementspastor 1846, den fasta anställningen som medarbetare i Aftonbladet samma år, katastrofen och landsflykten till Amerika 1851. Från Amerikaåren härrör det omfångrika manuskriptet *Om svenska rim*. På hemväg landsteg han 1865 i Bremen, där han ett år senare avled. Stoftet vilar sedan 1901 på Solna kyrkogård.

Vid minnesutställningen över Carl Jonas Love Almqvist har intendenten Elisabet Hidemark fungerat som kommissarie. För den konstnärliga utformningen har svarat Lennart Mörk.

SUMMARY

C. J. L. Almqvist in the Nordic Museum

A rough idea for an exhibition

As far back as the turn of the present century C. J. L. Almqvist (1793—1866) was regarded as Sweden's most modern poet, and that judgment holds good even today. There is moreover a distinct co-ordination of ideas between him and the founder of the Nordic Museum, Artur Hazelius, whose father belonged to the narrow circle which rallied around the inspiring author like disciples around a prophet. After his death his literary remains were presented as a gift to the Nordic Museum. In celebration of the centenary of Almqvist's death the Nordic Museum has devoted to his memory an exhibition, the design of which is outlined in this article.

ANTIKVITETER TILL VARDAGS

Den serie tillfälliga utställningar som vintern 1965—66 anordnades på Nordiska museet under samlingsrubriken »Antikviteter till vardags» hade i flera avseenden karaktär av experiment. Innehållsmässigt var serien ett svar på en mängd förfrågningar, främst från de frivilliga bildningsorganisationerna, som önskade att museet skulle medverka till att sprida upplysning om de viktigaste grupperna av »auktionsgods».

I görligaste mån använde man sig av samma yttre ram för seriens alla utställningar. Därigenom sparades både tid och kostnader, och intervallen mellan utställningarna kunde minskas till ett minimum. Varje utställning skulle pågå endast tre veckor. Den snabba rytmen, menade man, skulle hålla allmänhetens intresse vid liv hela tiden.

Största avseende fästes vid informationen. Personal fanns alltid tillgänglig för visningar och besvarande av frågor. Besökare fick medtaga föremål för att utan särskild kostnad få dem undersökta och bestämda till tid, tillverkningsort, mästare m. m. Där emot gavs inga prisvärderingar.

Utställningarna uppmärksammades mycket i dags- och veckopressen, kanske delvis beroende på att serieuppläggningsen var en nyhet. I radion ägnades inte mindre än sex olika programslag åt olika avsnitt av serien.

Utställningsserien startades i mitten av november. Vid denna tidpunkt brukar höstsäsongen för museerna anses vara avslutad. Emellertid visade publiksiffrorna att de olika försöken varit framgångsrika. Nordiska museet har aldrig tidigare haft så höga publiksiffror under denna årstid. Serien får en fortsättning under våren 1967.

Här följer en redogörelse för de olika utställningar som serien hittills innehållit.

Tallrikar från svenskt 1800-tal

12 nov.—5 dec.

Utställningen omfattade närmare 300 föremål huvudsakligen ur museets egna samlingar. En kompletterande grupp hade inlånats från Gustavsbergs fabriksmuseum, och Tekniska Museet hade lika välvilligt ställt till förfogande en svit föremål illustrerande tallriksjutning, stämpling och tryckdekorering. Vidare hade ett mindre antal föremål inlånats från fyra privata ägare.

Utställningen visade ett urval ur Rörstrands och Gustavsbergs 1800-talsproduktion. Dessa två företag dominerade helt den svenska marknaden på servisporslinets område och det föll sig därför naturligt med denna begränsning. Rörstrands fabrik i Stockholm hade grundats redan 1726, Gustavsbergs porslinsfabrik på Wärmdön utanför Stockholm etablerades 1827. De svenska fabrikererna, som sinsemellan var arga konkurrenter, mötte under långa perioder en ofta överväldigande konkurrens av importvaror från främst England och senare under århundradet från Frankrike och Tyskland.

Utställningen sökte i första hand presentera tallrikar och tallriksmönster så som de såg ut i Sverige under 1800-talet och den formade sig till en exposé över smakens växlingar speglade i svenskt servisporslin. Trots flera försök med nationella motiv präglas de svenska servisdekorerna av stor osjälvständighet och redovisar ett starkt beroende av kontinentala, främst engelska, förebilder.

För att visa hur mönster och dekorer varierades efter föremålstyper medtogs på utställningen ett antal matserviser från olika tider liksom te- och kaffeserviser och tvättporslin. Vidare beskrevs tekniken vid framställning av tallrikar samt det invecklade förfarandet vid tryckdekorering. Olika typer av stämplars, deras be-

1. »Tallrikar från 1800-talet», den första utställningen i serien *Antikviteter till vardags*.

tydelse och datering redovisades. En avdelning med dock- och miniatyrporcelain avslutade utställningen.

Utställningen gav vidare möjlighet för besökarna att själva känna på ett antal tallrikar av olika porslinsmassor och kvalitéer och att själva studera dekor och stämpling. Intresserade kunde medtaga egna tallrikar för att få hjälp med att bestämma namn på mönster och modeller, tillverkningstid etc. Detta var för svenskt vidkommande i stor utsträckning möjligt genom museets dekorregister över Rörstrands och Gustavsbergs produktion under åren 1860—1940. Vidare hade ordnats så att mer svårbestämda föremål kunde inlämnas för närmare undersökning, varvid senare

skriftliga svar avsändes. Drygt 200 personer utnyttjade denna möjlighet och lämnade in närmare 400 föremål av skiftande slag, huvudsakligen utländska pjäser och tidiga 1800-talstallrikar. Sammanlagt besvarades mellan två och tre tusen förfrågningar. Utställningskommissarie var amanuensen Bengt G. T. Nyström.

K o p p a r s a k e r

11 dec. — 2 jan.

Huvudparten av de utställda föremålen var museets egna, vilka vanligen endast i undantagsfall är utställda. Ett fåtal var privatägda eller inlånade från Nya Systembolagets museum samt Vin- & Spritcentralens museum.

I princip var utställningen ordnad efter föremålens funktion t. ex. förvaring och servering av öl och brännvin, kokning och servering av kaffe och te. Åtskilligt utställningsutrymme upptogs av formar för varma och kalla rätter samt bakverk, alltså gelé- och aladåbformer, kak- och puddingformer. Dessa hör ju till de tämligen få föremålstyper av koppar där både beställare och kopparslagare kunde låta sin formfantasi få ett visst spelrum eftersom man vid tillverkningen av dem ej enbart var bunden av deras funktion. Utställningssalens två stora fondmontrer innehöll kärl och redskap som använts vid matlagning i stor skala, t. ex. i slotts- och herrgårdskök, bl. a. stora buljong-, fisk- och skinkkittlar, varierande typer av kastruller, stekkärl, lock, slevar m. m. Några montrer visade prov på olika slags signaturer och stämplor, såsom ägaremärken, mästarsignaturer och justerarestämplor. I en monter fick föremålen illustrera hur koppar, i synnerhet under 1700- och 1800-talen, använts som underlag för försilvring, förgyllning, målning och emaljarbete, i en annan hur detta material fått låna sina former av t. ex. laggkärl och glas eller silverpjäser.

Flertalet av de utställda föremålen tillhörde 1800-talet men även åtskilliga från 1700-talet och ett fåtal från 1600-talet hade tagits med för att belysa äldre tiders ornametik, form och teknik samt vissa föremålstyper, t. ex. kaffepannans, formutveckling.

2. Från utställningen »Kopparsaker». De flesta föremålen i denna monter har använts i köken på Tullgarn och Stockholms slott.

För att ge besökarna en föreställning om hur en kopparslagare arbetade, kompletterades de utställda föremålen med fotoförstoringar, bl. a. från ett kopparslageri i Mora, av en serie arbetsmoment vid tillverkningen av en trebent gryta. Vidare fanns det foton av kök från skilda miljöer — slott, herrgård, bondgård, torp samt från ett borgarhem i Stockholm — vilka visade den roll husgeråd av koppar spelade i forna tiders hushåll samt hur dessa föremål var arrangerade i kök och handkammare.

Det har länge funnits ett stort intresse för att göra en kopparutställning i Nordiska museet. Koppar är ett material som de senaste åren fått en ökad aktualitet. Man inte endast tar hand om och vårdar sina gamla ärvda kopparföremål utan ett stegrad intresse för koppar har på kort tid åstadkommit att priserna har stigit förbluffande högt. Samlarnas lust att veta mera om sina föremål, att känna till deras funktion, ålder etc. har de senaste åren allt tydligare återspeglats i deras förfrågningar och personliga besök på museet.

I samband med »Kopparsaker» inlämnades ca 170 föremål. De flesta var vanliga typer, såsom kastruller, kaffepannor, grytor, formar och bunkar, som gav ett genomsnitt av de kökskärl av koppar som brukade finnas i äldre svenska hushåll. Dock ingick bland de inlämnade kopparsakerna även en del sällsyntare såsom en tappkanna för öl, vilken gått i arv i minst tre generationer inom en prästsläkt från Västergötland, en liten panna med snås och träskaft, stämplad med Gustav IV Adolfs krönte monogram och använd i köket på Stockholms slott samt några tämligen ovanliga typer av kaffepannor.

Museets ateljé har fotograferat ett fyrtiotal av de inlämnade föremålen, huvudsakligen med tanke på stämplarna. Avdelningen för bostadsskick håller nämligen på att lägga upp ett register över kopparslagare- och justerarestämplor. Utställningskommissarie var intendenten Inger Bonge-Bergengren.

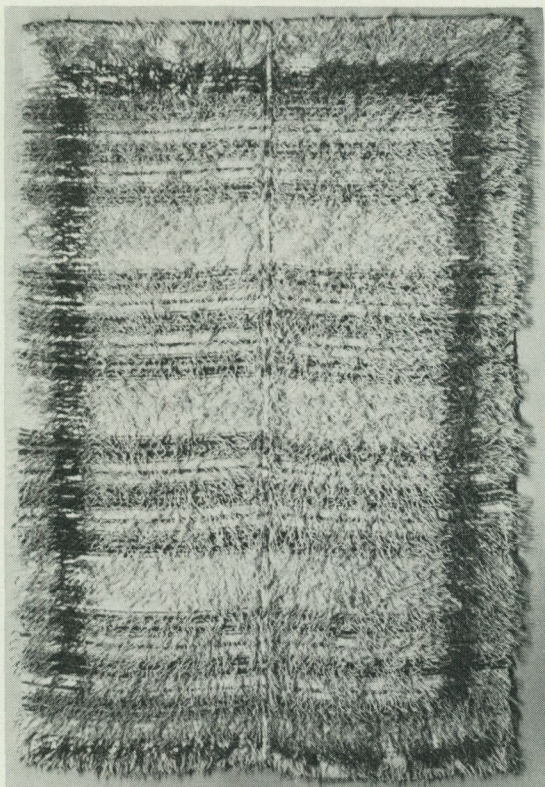
R y o r

5—30 jan.

I denna utställning visades ett urval ryor ur museets samlingar med tyngdpunkten lagd på slitryan. Så kallas de ryor, som använts som värmande täcken och som vid bäddningen vänts med nocksidan nedåt och haft den släta sidan, som numera betraktas som baksidan, synlig.

Mönstringen av slitryornas nocksida är enkel — vanligen geometrisk. Ofta har ena kortsidan en markering avsedd att utmärka den sida av ryan, som låg mot huvudgården. Markeringen är huvudsakligen gjord med motiv av olika slag såsom bokstäver och årtal, sicksacklinjer, kors och stjärnor och har ibland grupperats till bårder. I ryor från Öland och Uppland är denna ornering särskilt framträdande.

Ryans användning som täcke från medeltiden till 1800-talets slut belystes av ett antal arkivalier, bl. a. Gripsholmsinventariet från 1548. Flera arkivalier från 1600-talets början fram till år 1816 gav belägg för ryans användning i soldatutrustningen.

3. Rya från Lidhults sn, Småland. Bottenväv med varp av lingarn och inslag av hårgarn i vitt, brunt, gult och grönt. Nock av ullgarn i vitt, blått och ljusst rödgrått täcker ytan glest. (Inv. nr 144129.)

Tillverkningen av ryor har i regel skett i hemmen av husets eget folk. Handeln med ryor har framförallt bedrivits av gård-farihandlare från Västergötland. De ryor, som västgötarna sålt har inte alltid tillverkats i Västergötland utan även på andra håll. Under västgöta- respektive boråsetikett har de sedan saluförts framförallt i Norrland och Norge. Det var en glädje för museet att strax före utställningens öppnande med bistånd av Nordiska museets Vänner kunna förvärva en s. k. västgötarya.

Utställningen visade även ett prov på den bohuslänska ryatillverkningen. Bomull har brukats i flossan endast i Bohuslän. Materialet såldes i Göteborg som halvfabrikat och vidarearbetades i hemmen. Hamnstaden Göteborgs betydelse spåras även i mönstren, som är inspirerade av orientaliska mattor, vilka kan ha förts till Göteborg över Holland.

I enstaka bouppteckningar från tiden omkring 1700 upptages två typer av ryor med olika värden. De högre värderade ryorna benämnes ofta »sköna» eller »rosiga» och förekommer till en början i bouppteckningar från städer inom räckhåll för huvudstadens kulturinflytande. Dessa prydnadsryor förekommer först i högreståndsmiljö och deras glansperiod ligger mellan 1730 och 1790. Så småningom återfinns de i bouppteckningar från Uppland, västra Västmanland, södra Dalarna, norra Södermanland och Östergötland samt från Norrland, västgötahandels speciella avsättningsområde. Märkdukarnas och mönsterböckernas rika motivförråd har använts som förebilder. Det är möjligt att även den engelska flossavävnaden »Turkey work», vilken var inspirerad av turkiska mattor, har bidragit till utformningen av prydnadsryorna. En stolsklädsel i »Turkey work» och ett par märkdukar utställdes som förebilder till de prydnadsryor, som förekom på utställningen.

Utställningen gav klart belägg för att skönhetsvärdena i mönster och färgsammansättningar hos de enkla slitryorna uppskattades i hög grad av den nutida besökaren. Framstående konstkritiker behandlade dem också som det resultat av spontant estetiskt skapande de är och som gör dem till pärlor i den svenska textilkulturen.

Kommissarie för utställningen var intendenten Kerstin Sjöqvist.

Bric à brac

5—27 febr.

Bric à brac betyder på franska diverse småsaker. Ordet brac är besläktat med verbet brocauter som betyder att »köpa och sälja

4. Bric à brac från 1800-talets mitt.

kuriösa eller slumpmässigt hopkomna föremål». Enligt Svensk Uppslagsbok är bric à brac »diverse gammalt skräp, antika småsaker». För oss har bric à brac närmast kommit att betyda den speciella typ av »antika» småsaker som massproducerades under industrialismens tid för att pryda 1800-talets finrum. För att belysa bric-à-bracens konstindustriella bakgrund utställdes tillsammans med bric-à-brac-föremål en del prydnadsföremål av högre kvalitet, typiska för det senare 1800-talets smak.

Den nya borgarklass som växte fram med industrialismen var den främsta avnämaren av bric à brac. I det borgerliga finrummet stod en särskild möbel med hyllor, ateniennen, vars enda uppgift var att hysa vaser, figuriner, skålar och andra småsaker till minne av resor, personer eller utställningar.

I enklare hem i staden och på landet fyllde byrån samma uppgift som ateniennen. Utställningen byggdes upp kring två sådana möbler i de två fondmontrar som bildade utställningens blickfång, ateniennen i en borgerlig interiör från 1800-talets mitt, byrån i ett lantligt finrum från 1890-talet.

En förutsättning för den industriella massproduktionen av billiga prydnadsföremål var uppfinningen av en rad nya material. Både gjutjärn, pressglas och parian tillkom under förra hälften av 1800-talet, lagom att introduceras på Londonutställningen 1851. En avdelning av utställningen visade prov på bric à brac i dessa typiska 1800-talsmaterial.

Denna industriella massproduktion är i stort sett anonym. Sällan eller aldrig finns en signatur som anger fabrik eller ursprungsland. Mycket tillverkades inom landet men ännu mer importerades, främst från England och Tyskland. Man vet att biskvifigurer importerades i mängd från Tyskland och en viss typ av keramikfigurer från England (Staffordshiregoods). Dessa två grupper ägnades därför en särskild monter.

Av samma skäl är det svårt att mera exakt datera föremålen. Ett försök att bibringa åskådaren en uppfattning om »tidig» (1800-talets mitt) och »sen» (1800-talets slut) bric à brac gjordes i ett par montrar där man bl. a. såg hur 1850-talets porslin med sin fina gulddekor på vit botten skilde sig från det sena 1800-talets porslin med dess kraftiga polykroma dekor.

För datering och identifikation var en serie illustrerade svenska priskuranter och varukataloger från 1840—1910 — utlånade från Kungl. Biblioteket — av stort värde.

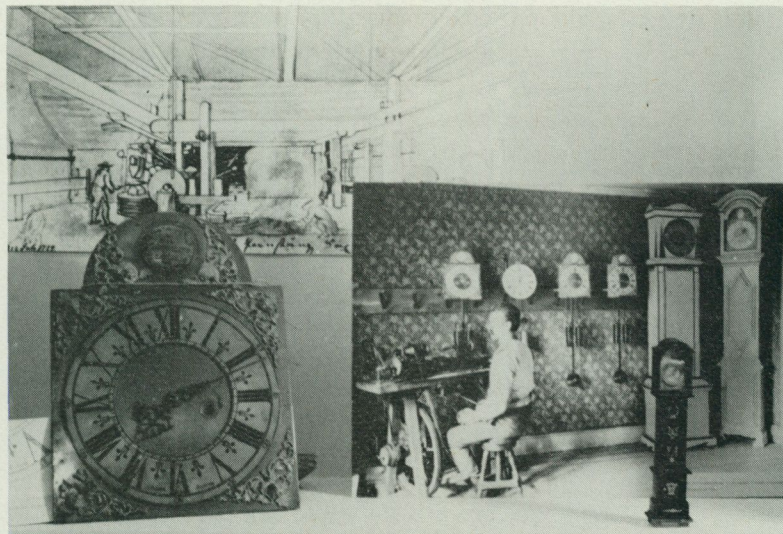
Huvudparten av de utställda föremålen — ca 250 — hade hämtats ur museets samlingar. Ett 20-tal hade lånats från privatpersoner. Svenskt Tenn bidrog med några exempel på modern bric à brac. Möjligheten att lämna in föremål för undersökning utnyttjades av ett 50-tal personer. Utställningens kommissarie var intendenten Eva Lis Bjurman.

Allmogemöbler

4 mars—3 april

Föremålsurvalet gjordes främst med hänsyn till de dagliga förfrågningar som Nordiska museet fått — och får — angående möbler och deras renovering.

Med den folkomflyttning som sker idag, växlar bostäder och bohag snabbt ägare och de stadsbor, som drar ut som sommartorpare, blir ägare till möbler som de kanske aldrig tidigare kommit i kontakt med. Allmogemöblernas intåg på antikvitetsmarknaden har kommit snabbare än kunskapen om hur man skall behandla dem.

5. En monter i utställningen »Allmogemöbler» med ett urverk signerat Polhammar och dockskåpsur av Stjärnsundstyp. I bakgrunden interiör från Stjärnsunds smedja vid 1700-talets början och foto av en urmakarverkstad kring sekelskiftet.

De möbler som finns i handeln idag, härstammar till större delen från 1800-talet och 1700-talets senare hälft. Under denna tid målade man sina möbler. De har endast sällan varit trävita och utställningen tillvaratog möjligheten att visa allmänheten att allmogemöbler är målade möbler. Vi ville vänja besökaren att acceptera en stark färgsättning, att hellre godtaga en sliten och skamfilad möbel än att renovera den för hårt. Framför allt ville vi varna för den typ av restaurering som består i att luta av och bona en möbel. Sentida övermålningar med lackfärg i tjocka lager vill man förvisso gärna avlägsna, men man måste besinna sig så att inte en eventuell underliggande rosmålning följer med på köpet.

Utställningen visade alltså möbler med bevarat originalmåleri men även skräckexempel på avlutade, påbättrade, bonade och nytillverkade föremål.

För att ge besökaren en hållhake för dateringen av hans ägodelar hade vi valt att utställa daterade ting. Den provinsiella särarten kunde endast ytligt beröras. Det produktiva Dalarna ägnades sålunda en egen vägg. En serie av karakteristiska ståndur demonstrerades två och två från sina respektive landskap.

Vidare ägnades en monter åt urmakeriet i Mora för att belysa storproduktionen i denna trakt och för att framhålla att varje ståndur ej är en »moraklocka»; det är vanligen endast urverket som härstammar från Mora.

Till besökarens orientering tillhandahölls en stencil med råd och oråd angående hemmarestaurering och tillhörande förteckning över litteratur om allmogemöbler. Utställningskommissarie var intendenten Maj Nodermann-Hedqvist.

Mats Rehnberg, Ljusen på gravarna och andra ljusseder. Nya traditioner under 1900-talet. Nordiska museets handlingar 61. Sthlm 1965. 344 sid. Ill. Pris 48: —.

För endast några få årtionden sedan var bruket att sätta levande ljus på anhörigas gravar i det närmaste okänt i Sverige, då däremot detta förekom allmänt i flertalet katolska länder. Numera är seden välkänd även hos oss, särskilt i tätorterna. För varje år blir det allt färre kyrkogårdar som ligger helt mörka under julen eller på alla helgons dag. Samtidigt har det visat sig att seden gått tillbaka i många katolska länder.

Den hastiga spridningen i vårt land av en tidigare okänd sed är ägnad att väcka folklivsforskarens nyfikenhet. Hur har ett sådant intresse uppstått just i våra dagar, varför har seden accepterats lättare i vissa delar av landet än i andra, i vilken takt har den spritt sig och inom vilka sociala skikt är pionjärerna att söka? Mats Rehnberg har i ovannämnda bok presenterat en grundlig undersökning, som syftat till att utreda allt som står i samband med gravljusseden, främst i Sverige men även i andra länder.

Genom utskickade frågelistor har uppgifter erhållits från så gott som alla Sveriges kyrkogårdar. Det framgår att gravljusen, trots sin sakrala symbolik, i vår tid har svag anknytning till den kyrkliga seden. Snarare har denna nya form för de dödas åminnelse setts med misstro i de områden där kyrksamheten är särskilt stor. Däremot måste seden sättas i samband dels med det ökade intresset för gravsmyckning, som varit påtaglig under senare år, dels med den stigande uppskattningen av levande ljus.

Det senare förhållandet har även resulterat i andra nya eller återuppväckta ljusseder och ljusfester av såväl kyrklig som profan art. Adventsgranen och adventsljusstaken, Luciafirandet, ljusen vid kyndelsmässan och andra kyrkliga ljusprocessioner är exempel på detta. Även dessa företeelser har fått en översiktlig behandling i boken.

Hovmålaren Carl Fredrik Torsselius TapetmålARBOK med mönster till målade väggdekorationer i rokoko och gustavianska stilformer. Nordiska museets handlingar 62. Sthlm 1965. Stor 8:o; 210 sid., därav 13 planscher i färg och tapetmålARBOKENS samtliga mönsterblad jämte detaljer i 144 svartvitbilder, illustrerad inledning och utförliga bilagor av utdrag ur Stockholms målareämbetes handlingar jämte familjens bouppteckningar och brandförsäkringsinventering. Redigerad av Sigurd Wallin med bistånd av tjänstemannakretsen vid Nordiska museet, under tryckningen närmast av Erik Andrén. — Pris 75:—.

C. Fr. Torsselius tapetmålARBOK är vårt enda exempel på en dekorationsmålAREs samlade mönsterskatt för rumsdekorerings, av honom själv hopförd i en rad färgrika akvareller, som händigt återge hans formförråd och yrkeskunnighet sådan den utövades i full skala på rumsväggarna. De mycket skickliga tapetmålarna av den generation som han fått lära sig yrket utav känna vi enbart genom ett fylligt bestånd av färdiga rumsdekorationer, men de förlagor som de brukat vid arbetet ha icke kommit till vår tid annat än i den medelbara formen av arkitekternas utsökta inredningsritningar.

Här gäller det en stor volym i atlasfolio (bladstorlek 28×47,5 cm) med ett sextiotal akvareller, inbundna i ett tämligen primitivt band med tydliga spår av flitig användning i en målarverkstad. Samtliga blad visa gustavianska stilelement men ställvis framträda både rokokodrag och sengustavianska karakteristika. Dessa sistnämnda former hänföra alltså akvarellserien till det begynnande 1790-talet medan de tidigare stilelementen ännu voro i gott minne från 1780-talet. Och just dessa år inföll Torsselius gesälltid, den period i hantverkarens liv med vandringar och allmän rörlighet då han hade de bästa tillfällena och den största anledningen att göra sig en dylik samling av mönster. Under hans långa period som mästare alltifrån 1797 i en av Stockholms större målareverkstäder i ett fordom bekant hus, Regeringsgatan 75, ha tapetbokens mönster kommit till användning vid kundernas mönsterval och målarens arbeten.

Bland allt det myckna som alltjämt finnes att se av rumsinredningar från denna sannskyldiga högperiod på tapetmåleriets område kan det synas egendomligt att man ej råkat någon tapet som direkt återger ett mönster ur Torsselius målarbok. Men den stora mängden av närsläktade mönster och allehanda variationer, som möter i husen och i herrgårdarna, visar tydligt att hans repertoar motsvarade sin tids stockholmska modesmak med dess återverkningar ut över landets alla delar.

I den föreliggande publikationen av Torsselius tapetmålarbok har hans akvarellmåleri exemplifierats i färgtryck med sexton mönster i växlande former och färgsammansättningar. I klichétryck reproduceras samtliga mönsterblad i helbild med bifogad färgbeskrivning och dessutom ett fylligt urval av förtydligande detaljbilder. Som introduktion till detta konstslöjdhistoriskt betydelsefulla dokument tjänar en inledning med redovisning för bildmaterialets stilförhållanden och målningsteknik och för vad man vet om bokens upphovsman, hans ställning inom Stockholms målareämbete och hans hem och familj.

Torsselius tapetmålarbok kom från verkstaden direkt till samlaren Chr. Eichhorn, från honom till Nationalmuseum och nu senast genom ett utbyte till Nordiska museet.

Ernst Manker, Kvarnarna på Tjörn. En fältinventering 1960—63 i samarbete med Leif Olsson. Nordiska museets handlingar 64. Sthlm 1965. 292 sid. 250 fot., 65 ritn. o. teckn. Pris 50: —.

Såsom ett industrialismens förstadium har gamla anläggningar som drivits med vatten eller luft tilldragit sig ett allt större intresse. Inte minst gäller detta mjölkvarnarna som varit så talrika och ännu i stor utsträckning står kvar som kulturhistoriska minnesmärken. Sedan några år föreligger också ett vetenskapligt arbete om kvarnarnas historia i Sverige (Sven B. Ek, Väderkvarnar och vattenmöllor. Nordiska museets handlingar 58).

Föreliggande arbete av Ernst Manker har ett mera begränsat syfte. Den innehåller en fullständig inventering av alla kända kvarnar på Tjörn i Bohuslän. Genom att redogöra inte endast för kvarntyperna utan även för malningen har författaren inom ett mindre geografiskt område givit en fyllig bild av hur vatten och vind underlättat ett arbete som på en tid då endast handkvarnar fanns var mycket betungande.

Sedan 1963 års riksdag beslutat, att Skansen skulle avskiljas från stiftelsen Nordiska museet och staten övertaga det ekonomiska ansvaret för museets verksamhet, fick statskontoret den 5 juni 1963 regeringens uppdrag att i samråd med museets nämnd utreda och framlägga förslag till ny inre organisation för museet. Någon inskränkning eller utvidgning av verksamhetsfältet förutsattes inte böra ske, inte heller någon förändring av verksamhetens former. Utredningen skulle endast undersöka, om de arbetsenheter, i vilka museets personal och tjänstemän var fördelade, var ändamålsenligt dimensionerade och avgränsade.

Nordiska museets uppgift är att samla föremål och data som belyser kulturmiljöns och levnadssättets förändringar i Norden, framför allt i vårt land, från vasatiden till våra dagar, och att med hjälp av dessa samlingar levandegöra vår kulturhistoria. Såsom framgått av tidigare årsberättelser, har föremålssamlingarna varit uppdelade på två huvudavdelningar benämnda allmogeavdelningen och högreståndsavdelningen med var sin föreståndare, som ansvarat för samlingarnas komplettering, vård, utställande och vetenskapliga bearbetning. Föreståndaren för högreståndsavdelningen har dessutom varit ledare för insamlingen av bilder, uppteckningar och uppmätningar från städer, prästgårdar, bruk och herrgårdar, medan motsvarande arbetsenhet för insamling av data från »allmoge»-miljö utgjort en med föremålsavdelningarna sidoordnad avdelning med egen chef. Sedan 1929 har en särskild undervisningsavdelning varit inrättad för att organisera visningar och föredrag och utgivningen av kataloger och böcker. Museets arkiv har omhändertagit allt handskrifts- och bildmaterial; museets bibliotek har samlat den för samlingarnas

bearbetning och publicering nödvändiga facklitteraturen och har med tiden satts i stånd att betjäna inte bara den forskning som bedrivs i museet utan också genom utlån till andra bibliotek det kvalificerade kulturhistoriska intresset över hela landet.

Ramen för museets insamlingsarbete var i själva verket uppgjord med hänsyn till det gamla ståndssamhället, och det hade inom museet redan länge gjorts gällande att detta var till hinder, när det i våra dagar hade blivit en alltmer trängande uppgift att även dokumentera kulturutvecklingen efter ståndssamhällets upplösning. Flera olika förslag till ändrad konstruktion av arbetsorganisationen hade kommit fram. Statskontorets utredning stannade för att helt slopa indelningen efter samhällsklasser och föreslog i en den 30 september 1964 daterad promemoria, att föremålssamlingarna skulle fördelas på tre avdelningar med hänsyn till föremålens art: avd. 1 näringsliv, avd. 2 bostadsskick, avd. 3 textilier. Fältarbetet skulle däremot omhänderhas av en enda undersökningsavdelning liksom bibliotek och arkiv skulle sammanlösas till en med de övriga jämställd avdelning. I statsverkspropositionen till 1965 års riksdag godtog departementschefen denna omorganisation, som efter riksdagens godkännande genomfördes från och med den 1 juli. Fördelningen av museets befattningshavare på de nya avdelningarna framgår av uppställningen sid. 186 ff. Jag lämnar här ordet till föreståndarna för de nya föremålsavdelningarna, vilka i korthet redogör för konsekvenserna av den nya arbetsorganisationen, för avdelningarnas arbetsprogram och för de under året vidtagna åtgärderna.

Avd. 1 Näringsliv och samfund

Vid planeringen av en ny gruppering av Nordiska museets föremålsavdelningar i stället för ursprungligen en allmogearbetsavdelning och en högre ståndssamhällets avdelning har som motivering för en nyordning ofta framhållits, att den äldre uppdelningen blivit irrelevant, sedan det gamla ståndssamhället upplösts genom representationsreformen 1866. Detta är åtminstone delvis en felsyn. För det första omgrupperas ju inte enheterna i ett naturvuxet samhälle som det svenska genom att representationen i riksstyret blir en

annan. Och i stort sett finnes ju samma grupperingar kvar, även om de transformerats genom ett förändrat näringsliv och dessutom fått ett brett tillskott i basen genom arbetarklassens framväxt.

De avigsidor, som kan konstateras i den äldre uppdelningen, hänger mera samman med de båda avdelningarnas olika inriktning. Inom allmogeavdelningen blev orienteringen etnologisk-realhistorisk, inom högreståndsavdelningen konsthistorisk. Resultatet av denna olikartade orientering har bl. a. blivit, att de högre ståndens insatser i svenskt näringsliv och delvis också samfundsliv blivit allt för litet studerade till förmån för den stilhistoriska klarläggningen av bostad, möbelkultur, heminredning och konsthantverk. Det utpräglade intresset för folkkonsten har å andra sidan nödvändiggjort för allmogeavdelningens tjänstemän att även skaffa sig konsthistorisk kompetens. Både genomförda utställningar och utgivna publikationer visar också detta.

Dessa förhållanden är i stort sett ett resultat av givna förutsättningar och rådande intressen och bör inte uppfattas som en efterhandskritik. Det är emellertid nödvändigt att framhålla fakta för att veta, var vi nu står och hur vi på ett ansvarsfullt och meningsfullt sätt skall fortsätta arbetet. De stora och tidsbegränsade arbetsinsatserna kräves givetvis också främst inom de fält, som hittills blivit otillräckligt beaktade, och inte inom de samlingar vi redan insamlat.

Det äldre programmet att i första hand dokumentera snabbt föränderliga och delvis försvinnande kulturformer inför industrialismens genombrott var givetvis riktigt från början. Men det har behållits för länge och därmed lämnat ovanligt stora och svåra arbetsuppgifter åt den nu aktiva staben av museimän. Det gäller för avdelningens del komplettering av den äldre bilden, särskilt gällande de ledande samhällsskiktens insatser inom näringsliv och samfundsväsen, men dessutom dokumentering i föremål, bilder och text av hela den väldiga utvecklingen fram till vår tid med dess, i jämförelse med den äldre tiden, enormt rika föremålsbestånd. Översikter över museets bestånd har för större delen av landet utarbetats inom den tidigare allmogeavdelningen inför kompletteringsbehoven. Det gäller här — särskilt för det senaste

skedet — att finna de rätta och arbetsbesparande metoderna för ett rätt urval och en riktig dokumentering. I detta sammanhang måste som en verkligt angelägen uppgift framhållas upptagning av dokumentära filmer i fältet — en verksamhet, som länge legat nere av brist på medel. Många kulturformer har under samma tid försvunnit för alltid. Behovet av effektiva och ständiga kontakter med fältet är nog också särskilt påtagligt inom avdelningen för näringsliv och samfund, då det här i regel gäller föremål, som måste uppsökas på platsen och mera sällan erbjödes direkt till museet.

Under de 29 år som undertecknad varit verksam vid Nordiska museet har den tidigare allmogeavdelningens permanenta utställningar helt omgestaltats. Detta innebär ingalunda, att de inte nu skulle vara mogna för en nyuppställning. En plan, som delvis berör dessa utställningar, har ju också uppgjorts, avsedd att vara genomförd till Nordiska museets 100-årsjubileum år 1973. Avdelningen har härvid främst att svara för nyordning av 3/4 av museets hallplan med nya utställningar över den yttre bebyggelsens förhållande till näringslivet, det svenska samfundslivets olika former samt hantverk och industri — allt sett i sin historiska utveckling fram till nutiden.

En stor och väsentlig uppgift för avdelningen är också att i någon form taga hand om Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens samlingar, utan vilka Nordiska museets egna samlingar — även för 1800-talet — företer allvarliga luckor. Den sedan lång tid föreliggande planen på ett särskilt museum för landsbygdens näringsliv synes fortfarande vara långt från sitt förverkligande. För vår turistnäring mera användbara museiprojekt synes lättare att realisera i en tid, då sakligheten så ofta sättes ur spel.

Sektionen för lapsk kultur är ansluten till avdelningen. Den företrädes av en enda tjänsteman i intendents ställning. Sektionen har icke erhållit någon personalförstärkning, sedan genom beslut av 1939 års riksdag en intendentur inrättades för detta ändamål. Verksamheten blir genom detta mer begränsad än vad behoven kräver.

Avdelningens stab består av en förste intendent, tre intendenter, en amanuens och ett kontorsbiträde. Under avdelningen lyder

också museets föremålsregistrering med en intendent, en assistent och en märkerska.

Avdelningens arbetsområde är för närvarande fördelat på följande grupper och tjänstemän: näringsliv — avdelningschefen jämte intendenten Nyman (hantverk och industri), intendenten Hedqvist och amanuensen Eles (jordbruk, skogsbruk och boskapskötsel); samfund — avdelningschefen; lapsk kultur — intendenten Sommarström.

Avdelningen har sedan omorganisationen varit erkänt underbemannad med hänsyn till de delvis nya arbetsuppgifterna. Utom den nödvändiga förstärkningen av avdelningens medarbetarstab är dess framtida arbetsinsatser i hög grad beroende av en kraftig utökning av förvaringslokaler för samlingarna samt rimliga arbetslokaler. De senare är till hälften rent provisoriska.

Albert Eskeröd

A v d. 2 B o s t a d s s k i c k

Den nyskapade avdelningen för bostadsskick kommer såsom namnet anger att bearbeta, komplettera och utställa de grupper av föremål som belyser boendet i alla dess former. Tidsgränserna är desamma som numera gäller för Nordiska museet: nyare tiden, d. v. s. från omkring 1520 till idag. Och de geografiska gränserna är givetvis Sveriges nuvarande gränser men med komparativa utblickar mot i första hand våra nordiska grannar men även mot de andra kulturländer, som på olika vägar och i olika avseenden påverkat våra bostadsvanor och vårt levnadssätt.

Då Nordiska museets nuvarande byggnad år 1907 öppnade sina portar för allmänheten och inbjöd till beskådande av de nyordnade samlingarna, ansåg man att den hitre tidsgränsen för insamlingsarbetet borde ligga ungefär en »mansålder» tidigare — detta för att museimannen skulle få det rätta »historiska perspektivet». Museet samlade huvudsakligen föremål från tiden fram till 1860-talet. Och då kunde det vara rimligt att arbetet var uppdelat på två föremålsavdelningar, en för de högre ståndens kultur och en för allmogekulturen.

Men denna tidsgräns kunde naturligtvis inte vara fast, den måste ständigt förskjutas framåt i tiden, och därmed hade man

snart kommit in på en samhällsutveckling som helt utplånat ståndindelningen. Dessutom kan man konstatera att utvecklingen under det tjugonde seklet går i allt snabbare tempo, nyheter — både av teknisk karaktär och modebetonade — avlöser varandra i rask följd, och att numera söka registrera det som hände för en »mansålder» sedan erbjuder alltför stora svårigheter. Man måste helt enkelt söka registrera vad som händer medan det är aktuellt. Sovring och bedömning av materialet kan få komma senare.

Anpassningen av det museala arbetet efter förändringarna i kulturutvecklingen kan ske på olika vägar. En möjlig lösning hade varit att till de två äldre föremålsavdelningarna foga en tredje som skulle svara för tiden efter 1860, en annan att spalta upp arbetet på ett av stånd och socialklasser oberoende sätt. Man valde det senare alternativet och skapade en avdelning för näringsliv och samfund samt en för bostadsskick, men för att dessa båda avdelningar, och i synnerhet den sistnämnda, inte skulle bli alltför omfattande och tungrodda avskildes en stor föremålsgrupp, nämligen den textila, till en särskild avdelning. Helt logisk är denna uppdelning förvisso icke — och personligen anser jag att det förra alternativet varit att föredraga — men den har visat sig funktionsduglig.

Avdelningen för bostadsskick svarar följaktligen för allt som rör bostaden utom dess textila utrustning. Av avdelningens tjänstemän krävs både etnologisk och konsthistorisk utbildning.

Det föremålsbestånd som faller inom gränserna för avdelningens arbete, är så mångskiftande och fordrar så ingående specialstudier, att ingen museiman kan behärska det hela. Det har följaktligen blivit nödvändigt att fördela arbetet — för närvarande enligt följande schema:

Intendenten Holmquist, husgeråd, prydnadsföremål m. m. (silver, tenn o. a. metaller); intendenten Hidemark, möbler och inredning, tapeter, lyse; intendenten Nodermann-Hedqvist, folkkonst, allmogemöbler, musikinstrument, tidmätning; intendenten Bjurman, allmogeinredning, glas, leksaker, hygien, livets och årets fester samt tro och sed; intendenten Bonge-Bergengren, husgeråd och prydnadsföremål (koppar, keramik och trä) samt kakelugnar.

Avdelningen svarar även för tillsyn och vård av museets gårdar och fastigheter utanför Djurgården. Hit hör de museala anläggningarna Svindersvik och Tyresö sydost om Stockholm, Julita gård i Södermanland, Härkeberga kaplansgård i Uppland och Matsgården i Östbjörka by, Dalarna, samt tre icke-museala anläggningar, Ekebyborna prästgård i Östergötland, Dalen (Sjöberg) i Uppland och huset Nygränd 2 i Stockholm. Intendenten Axel-Nilsson handlägger dessa frågor.

De uppgifter som närmast står på avdelningens arbetsprogram är — fränsett en rad tillfälliga utställningar — ordnandet av en nordisk folkkonstutställning i gallerivåningen, en översiktsutställning av den svenska bostadens utveckling och differentiering i hallplanet och en omordning av den översta våningens möbelutställning till att omfatta alla samhällsklasser.

Erik Andrén

A v d. 3 T e x t i l

Nordiska museets textila samlingar är sedan museets omorganisation den 1 juli 1965 förenade till en särskild textilavdelning, som omfattar textil heminredning och textilt arbete samt dräkten och dess tillbehör.

Textilavdelningen omfattar numerärt c:a 100 000 föremål, vilket är ungefär en tredjedel av museets hela föremålsbestånd.

För sin kommande permanenta utställningsverksamhet planerar avdelningen *undersökning* och *insamling* för att kunna belysa industrialismens samhälle i två utställningar — »Från hemslöjd till storindustri» och »Från folkdräkt till konfektionskostym».

En serie mindre utställningar »Aktuell textil» skall inledas och kommer att växla i förrummet till dräktgalleriet, studierummet och dräktsalen.

Medan dräktsamlingarna är väl representerade i permanenta utställningar är en mycket liten del av inredningstextilierna exponerade. För att trots detta ge studerande vid textila fackskolor och andra grupper tillgång till de samlingar vi inte kan ställa ut, hoppas vi att kunna skapa studiesamlingar som i stort sett skulle göra hela vår textilsamling tillgänglig. Att skaffa lokaler för utställningsverksamhet och studiesamlingar, studierum för grupper

och enskilda, ser textilavdelningen som sin allra viktigaste uppgift. Det skulle ge oss möjlighet att på ett helt annat sätt än nu tillgodose undervisningsanstalternas och de specialintresserade berättigade önskan att få tillgång till vårt material och vår strävan att ge bättre vård åt föremålen och bättre service åt allmänheten, samtidigt som det förhoppningsvis skall spara arbetskraft för bearbetning av samlingarna.

Andra halvåret 1965 har textilavdelningen i första hand ägnat sig åt vård och omgruppering av icke utställda föremål. Vi har sålunda kunnat lägga in c:a 5 000 av de mest ömtåliga textilierna i plast och skaffa ändamålsenligare förvaringsenheter för en stor del av dessa. Detta arbete har utförts av textilvårdspersonalen under ledning av intendenten Sjöqvist.

Anna-Maja Nylén

Föremålsavdelningarnas personal

Inom allmogevavdelningen arbetade under första halvåret avdelningens föreståndare, förste intendenten Eskeröd, intendenterna Nyman, Sommarström, Nodermann-Hedqvist, Sjöqvist, Resare och Hedqvist, kontorsbiträdet Ewa Sundström, konserveringsassistenten Hanses, e. textilvårdaren Krantz, den senare tillsammans med högreständsavdelningen, samt museiassistenten Hedblom. Intendenten Wintzell var tjänstledig under hela perioden. Vikarie- rande extra tjänstemän har varit fil. kand. Karin Bergman-Eles (1 jan.—30 juni), fil. kand. Lajla Benedy (1—13, 25—26 jan., 1—2 febr., 15 mars—5 april) och förste biblioteksassistenten Sandqvist (18 jan.—31 mars).

Inom högreständsavdelningen arbetade under första halvåret utom avdelningens föreståndare, förste intendenten Andrén, förste intendenten Lagerquist, intendenterna Holmquist, Hidemark (från 1 nov. endast på halvtid), Bjurman och Bonge-Bergengren, kontorsbiträdet Bingley (halvtid). Intendenten Axel-Nilsson har varit tjänstledig under hela perioden så när som på första veckan i jan. Vikarie- rande extra tjänstemän har varit fil. kand. Sten Rentzhog (1 jan.—30 juni) och fil. kand. Bengt Nyström (21 april—30 juni).

Inom den nyorganiserade avdelningen för näringsliv och samfund arbetade under andra halvåret avdelningens föreståndare,

förste intendenten Eskeröd, intendenterna Nyman, Sommarström och Hedqvist, den senare tjänstledig från 20 sept., amanuensen Håkan Eles (från 23 sept.), kontorsbiträdet Boëthius (från 1 nov.) samt museiasistenten Hedblom. Vikarierande extra tjänstemän har varit fil. kand. Karin Bergman-Eles (1—15 juli), fil. kand. Lajla Benedy (1 juli—18 nov.) samt förste biblioteksassistenten Sandqvist (från 1 nov.).

Inom den nya avdelningen för bostadsskick arbetade från 1 juli utom föreståndaren, förste intendenten André, intendenterna Holmquist, Hidemark (halvtid från 1 nov.), Nodermann-Hedqvist, Bjurman (tjänstledig från 1 okt.) och Bonge-Bergengren, samt kontorsbiträdena Bingley (halvtid) och Sjögren (från 1 nov., halvtid). Intendenten Axel-Nilsson har varit tjänstledig under perioden. Vikarierande extra tjänstemän har varit fil. kand. Sten Rentzhog (till 31 aug.), fil. kand. Bengt Nyström (från 1 juli) och fil. kand. Gunilla Linton (9 aug.—30 sept.).

Inom den nya textilavdelningen arbetade förutom föreståndaren, förste intendenten Nylén, intendenten Sjöqvist, fil. kand. Barbro Philipson (halvtid), konservatorn Wulfcrona-Dagel (halvtid), konserveringsassistenten Hanses, konserveringsbiträdet Elg-Bergman (halvtid), e. konserveringsbiträdet Adde-Johansson, e. konserveringsbiträdet Wahlström (halvtid), e. kontorsbiträdet Ewa Sundström (till 25 okt., halvtid), e. kontorsbiträdet Pihl (från 10 nov., halvtid), museibitradet Eriksson, e. textilvårdaren Krantz (3/4-tid) och e. textilvårdaren Karin Pers (halvtid). Intendenterna Wintzell och Resare har varit tjänstlediga under hela perioden. Vikarierande extra tjänstemän har varit fil. kand. Sofia Danielson (från 16 aug., halvtid till 13 okt., därefter heltid) och fil. kand. Karin Eles (från 15 juli).

Kultu r h i s t o r i s k a u n d e r s ö k n i n g e n

Den 1 juli 1965 trädde den av riksdagen godkända planen för omorganisation av museets verksamhet i kraft, vilken för undersökningsverksamhetens del inneburit en sammanslagning av förutvarande etnologiska undersökningen (EU) och högreståndsav-

delningens undersökningar till en enda undersökningsavdelning. Tvenne i grund och botten likartade aktiviteter har härigenom ställts under gemensam ledning till fördel för samordning och planering. Den nya avdelningen har fått namnet kulturhistoriska undersökningen (KU). Den kommer att i nära samarbete med museets föremålsavdelningar i hög grad ägna uppmärksamheten åt samhällsutvecklingen under de senaste hundra åren, icke minst genom undersökningar av strukturförändringar i nutiden. Till sådana förändringar som kräver dokumentarisk belysning hör exempelvis glesbygdernas avfolkning och tätorternas tillväxt. I framtidsprogrammet för verksamheten spelar emellertid de så att säga rent antikvariska synpunkterna självfallet alltså en viktig roll. En icke mindre betydelsefull arbetsuppgift för den nya undersökningsavdelningen är att fullfölja och vidareutveckla den mycket viktiga frågelist- och enkätverksamheten. Den förstnämnda bedrivs sedan länge genom en egen omfattande meddelarstab, som är spridd över hela landet.

Då denna översiktliga redogörelse avser kalenderåret 1965 måste den naturnödvändigt innefatta verksamheten vid såväl etnologiska undersökningen som högrestandsavdelningens undersökningar under första halvåret. Det torde likväl icke medföra nämnvärd olägenhet att redogörelsen härför av praktiska skäl göres i den nya organisationsenhetens namn.

Den i föregående årsberättelse omtalade undersökningen av byn Svappavaara i Kiruna, vilken undersökning på bekostnad av LKAB utförts i samarbete med Norrbottens museum och riksan-tikvarieämbetets uppdragsverksamhet, har vad fältarbetet beträffar slutförts. Under året har materialet därifrån iordningställt i arkivfärdigt skick. En rapport över undersökningen har börjat utarbetas och kommer att föreligga under nästkommande år.

Den lapska sektionen inom avdelningen Näringsliv och samfund har under sammanlagt fem veckor genomfört undersökningar inom Norrbottens lappmarker. En resa företogs under januari till övre Soppero mellan Kiruna och Karesuando, en by som blir alltmer bosättningsplats året om för flertalet renskötande familjer i Saarivuoma fjällappby. Undersökningen gällde i första hand

ett studium av denna utveckling som ett led i museets sedan 1963 pågående inventering av nutida nomadism. I anslutning härtill undersöktes ävenledes förhållandena hos den äldre bofasta befolkningen. — Under juli-augusti företogs resor inom Jokkmokks, Arjeplogs och Arvidsjaurns socknar, varvid framför allt studerades äldre och aktuella förhållanden hos de renskötande samerna i Tuorpons och Luokta-Mavas fjällappbyar samt i skogsappbyarna Udtja, Ståkke, Västra och Östra Kikkijaure. Dessutom gjordes undersökningar bland bofasta icke renskötande samer, särskilt vid mellersta Piteälven intill Norra Bergnäs. Huvuduppgiften var att fortsätta inventeringen av de renskötande samefamiljernas nutida bostads- och flyttningvillkor; bl. a. gjordes en utförlig uppmätning av Puollemåive, ett vår- och höstviste för Nuortvallegruppen i byn Tuorpon. Av undersökta äldre kulturlämningar kan nämnas en klippgrav för barnlikkista vid Allekjaure i Arjeplog, ett ödeviste med pilgiller, s. k. självs-kott, för järv i närheten, vidare ett ödeviste vid Hapstrajaure i Arvidsjaur med ristning av rovdjur i en getkåtas väggstock och ett annat vid Lomträsk med bl. a. renfigurer och årtalet 1864 ristade i en träbblecka.

Under året har den i samarbete med Socialmedicinska institutionen vid Uppsala universitet år 1962 påbörjade och av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen bekostade undersökningen av Sveriges zigenare avslutats. Den har genomförts av intendenten Tillhagen.

Arbetet med färgfilmen Gotländsk ölbrygd har avslutats. Filmen har efter synopsis av intendenten Tillhagen inspelats av filmfotograf Gunnar Ohlsson, Visby, och bekostats av Visby Bryggeri Aktiebolag.

En bebyggelseinventering har påbörjats i Uppland i Älvkarleby, Västland, Hållnäs och Almunge socknar.

Med stöd av Konung Gustav VI Adolfs 80-årsfond för svensk kultur har under året igångsatts en undersökning av gården Näs i Rö socken, Uppland, en mindre herrgård, som från flera synpunkter utgör ett intressant undersökningsobjekt. Arbetet har inletts med en fullständig uppmätning av byggnaderna samt med traditionsuppteckningar. En tidigare gjord inventering av herrgårdens väl bevarade äldre textilförråd har kompletterats.

Med den museet tillhöriga Julita gård i Södermanland som centrum i en undersökningsregion har uppmätning och fotografering av herrgårdarna i trakten verkställt som komplettering till tidigare gjorda undersökningar. Jämsides har gårdsarkiven inventerats samt ägarnas och de underlydandes hågkomster av livet och det dagliga arbetet nedtecknats. På vissa herrgårdar i Småland och Skåne har likaledes bedrivits arkivstudier och gjorts traditionsuppteckningar.

I samband med dessa senare herrgårdsundersökningar har till museet förmedlats överlämnandet av två omfattande samlingar av fotografiska negativ, båda från tiden ca 1908—1918. Den ena härrör från en fotograf, som varit bosatt i Åsköping i Julita socken och vars verksamhet helt utövats inom denna. Samlingen utgöres av omkring 400 glasnegativ, som av Julita hembygdsförening genom fröken Brita Bonde, Gimmersta, skänkts till museet. Den andra samlingen kommer från fru Hilma Osbeck i Malmö och består av 200 negativ, med motiv som tagits av hennes fader, banvakt i Statorp, Börringe socken i Skåne, sedermera bosatt i banvaktsstugan nära husarkasernen i Malmö. Det är bilder av järnvägsmän, torpare, bönder, husmän med familjer jämte deras hem.

Med anslag från Statens humanistiska forskningsråd har en inventering av brudkronor i Östergötland igångsatts med början i kyrkorna på Vikbolandet.

I samarbete med Värmlands läns hemslöjdsförening har hemslöjd i Ny socken inventerats samt material, som insamlats vid en hemslöjdsinventering i Svärdsjö socken, Dalarna, musealt registrerats.

Gårdarna Överjärva och Nederjärva strax norr om Stockholm har uppmätts och fotograferats med anledning av att ett vägbygge kommer att spoliera desamma. Undersökningsuppdraget har givits av Solna stads kulturnämnd och bekostas av Solna stad.

Stadsundersökningar av större omfattning har utförts i Hälsingborg, Alingsås och Hudiksvall.

Aldre vårdlokaler i Ulleråkers sjukhus vid Uppsala har fotograferats och beskrivits och i samband därmed har inlån gjorts

för fotografering av äldre ritningar till sjukhusets om- och nybyggnader under 1800-talet.

Det utdöende fleuristyrket — tillverkning av konstgjorda blommor — har studerats och dokumenterats hos firman Schiöotts butik och under året nedlagda ateljé i Stockholm. Vidare har den gamla, nu nedlagda modistfirman Elsa Söderbergh med lokaler i huset Västerlånggatan 30 i Stockholm dokumenterats genom uppmätning och fotografering av lokalerna samt genom uppteckning av den sista innehavarens hågkomster och yrkeserfarenheter.

En undersökning av mynttillverkningens olika faser nu och tidigare på Kungl. Myntet i Stockholm har påbörjats.

Beträffande frågelistverksamheten kan nämnas att tre frågelistor har skickats ut, nämligen om Hästlokor (nr 184), Hälsingeböndernas marknadsfärder (nr 185) och Kaffe, te och choklad (nr 186).

Kulturhistoriska undersökningens fasta meddelarstab omfattar 175 personer. Av dessa har 151 med anledning av museets frågelistor sänt in bidrag under året. Arkivet har ökat med 400 accessioner omfattande 3 215 sidor text, 103 sidor teckningar samt 1 370 fotografier.

Av den stencilerade tidskriften Meddelanden från Etnologiska undersökningen har ett nummer utkommit, som i första hand utsänts till Ortsmeddelarna.

Vid etnologiska undersökningen har under ledning av förste intendenten Nylén arbetat intendenterna Olsson och Österman samt registrator Hullström och assistenten Grape.

Högreståndsavdelningens undersökningar har stått under ledning av förste intendenten Andrén. Fast anställda har varit intendenten Rosén, arkitekten Wetter, amanuensen Stjernswärd och fröken Nordin.

Kulturhistoriska undersökningens chef har varit förste intendenten Lagerquist. Den fasta medarbetarstaben har bestått av intendenterna Olsson, Rosén och Österman, assistenterna Stjernswärd, Wetter och Grape, vidare kansliskrivaren (avd.-registrator) Hullström, ritaren Nordin, förste institutionsbiträdet von Knoring (halvtid) och kontorsbiträdet Munthe. Som extra arbetskraft

(ritare) under tiden 1/7—31/8 har tjänstgjort teknolog Ann Wennerström.

I fältarbetet har från museets övriga avdelningar medverkat följande tjänstemän: förste intendenten Nylén, intendenterna Holmquist, Liedgren, Sommarström och Tillhagen samt fil. kand. Sofia Danielson.

Institutet för folklivsforskning

Institutet för folklivsforskning är som forsknings- och undervisningsinstitution knutet till professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning. Kostnaderna för dess verksamhet bestrides av statsmedel från Nordiska museet. Under ledning av professor Granlund har verksamheten koncentrerats på att utarbeta material från fältforskningar och insamlingsarbete. Professor Granlund har som medlem av ett forskarlag, som arbetar i Tornedalen med anslag från Kulturfonden för Sverige och Finland, deltagit i undersökningar i Tornedalen. Amanuensen fil. kand. Mats Hellspong och institutionsbiträdet Ingrid Vallin har därvid biträtt med uppteckningar och mätningar i Jänkisjärvi by. Dessutom har professor Granlund gjort undersökningar i halländska fiskelägen.

Docenten Gustav Ränk har fortsatt sina arbeten om estniska herrgårdsbyggnader från svensk tid och kompletterar tidigare insamlat material rörande etnologins historia och östeuropeiska maträtter. Fil. lic. Gertrud Nyberg har fortsatt bearbetningen av material för sin avhandling om den horisontella vävstolen. Fil. lic. Helmut Hagar har fortsatt att utarbeta sin avhandling om hästens förspännings- och draganordningar. Fil. lic. Knut Weibust har skrivit på sin avhandling »Djupsjöseglare. Livet ombord på de sista segelfartygen. Ett studium i maritim etnologi». Fil. lic. Skans Torsten Nilsson har arbetat med sin avhandling »Nås socken i Västerdalarna». Fil. lic. Kerstin Berg har kompletterat och utarbetat insamlat material för sin avhandling »Sjöfarten i Vätö socken och dess strukturförändringar 1790—1920». Fil. lic. Magnús Gislason arbetar med sin avhandling »Kvöldvaka. Det gamla isländska bondesamhällets kulturhård». Fil. kand.

Anna-Britt Sifversson har slutfört det av Solna stad bekostade arbetet med uppmätning, fotografering och utfrågning rörande den del av Hagalunds bebyggelse, som skall rivas för nybyggnad, samt har fortsatt arbetet med sin avhandling om den äldre torg-handeln i Stockholm. Fil. kand. Birgitta Conradson har med anslag från Stockholms stad arbetat på sin avhandling »Folkklivsstudier på Kungsholmen 1840—1960», fil. kand. Carl Olof Cederlund har slutfört arbetet på sin avhandling »Stockholms skeppsgård 1605—1640», fil. kand. Bengt af Klintberg har arbetat på en avhandling om »Sveriges sägentyper» och fil. kand. Ernst-Folke Lindberg med en om »Sala som bergstad 1624—1736».

Under slutet av augusti deltog professor Granlund dels i ett symposium i Visby för historiska vetenskaper, dels i ett symposium i Köpenhamn rörande »den vidskepliga människan». I början av september deltog professorn i en internationell konferens »Centrée sur les problèmes theoriques et pratiques de l'ethnologie européenne» på Hässelby slott.

Professor Granlund har undervisat och fullgjort examination såsom för en ordinarie lärostol vid Stockholms universitet. Under vårterminen föreläste professorn dels över »Valda etnologiska problem», dels över »Nya riktlinjer inom folkloristiken». Under höstterminen föreläste professorn dels över »Valda etnologiska problem», dels över »Nya diskussioner om 'systematisk folkklivsforskning'». Docenten Gustav Ränk, som innehar personlig tjänst, föreläste under vårterminen över ämnet »Den äldre mjölkhus-hållningens historia i Sverige» och under höstterminen över ämnet »Inledning till etnologiens studium». Docenten Albert Eskeröd hade två föreläsningsserier under vårterminen »Svensk folkkonst» samt »Byn och gården», under höstterminen »Miljöundersökningarnas målsättning och metodik». Professor Fredrik Barth, Bergen, föreläste under vårterminen över ämnet »Sosialantropologiske synsmåter i studiet av kulturer og samfunn». Docenten Mats Rehnberg föreläste under höstterminen över ämnet »Dansen i Sverige. Modeväxlingar och social integration» Fil. lic. Bengt R. Jonsson höll under vårterminen och fil. dr Ragnar Bjersby under höstterminen kurser i »Folkdikt och folktro». Fil. lic. Hans Kruse

höll under vår- och höstterminerna kurser i »fältundersöknings- och uppmätningsteknik». Fil. lic. Knut Weibust har under båda terminerna haft kurser i »föremålskunskap». Under vårterminen höll docenten Emil Schieche en kurs i handskriftsläsning och docenten Folke Hedblom en kurs i övning av läsning och skrivning med landsmålsalfabet. Studieupplysning för ett- och tvåbetystuderande gavs under vårterminen av amanuensen fil. kand. Lilian Rundberg och under höstterminen av amanuensen Hellspång.

Seminarieövningarna har hållits varje vecka. Vårterminens program omfattade: Albert Eskeröd: Metodiska problem vid studiet av folkkonsten, en inledning; Annika Österman: Abiturient- och studentexamensseder; Gunnar Sillén: Ångbåtsbesättningarna i Stockholms skärgård; Wolfgang Jacobeit: Die Stellung der materiellen Volkskultur im Rahmen der Volkskunde; Sofia Danielson: Nordiska vävnader i halvflossa; Gertrud Nyberg: Linberedning och lärftsvävning i norra Ångermanland 1750—1900. Studier av redskap och teknik; Otto Andersson: Stråkharpans vandringvägar; Albert Eskeröd: Förberedande seminarium för planering av fältseminarieresa till Söderöra. Höstterminens program omfattade: John Granlund och Karl Malmsten: Den vidskepliga människan i nutiden. En orientering om ett forskningsprojekt, vari sex studerande deltagit; Anna Torén och Margareta Ewert: Den vidskepliga människan i storstaden; Ingegerd Faringer: Gåtan som folkdikt och litterär genre, några exemplifieringar; Sven B. Ek: Urban etnologi, målsättning och metodiska problem; Jan Petter Blom: Noen synspunkter på dans som emne for folklivsforskningen; Margaretha Johnsson, Mats Hellspång, Orvar Löfgren och Monica Sköld: Intryck från sommarens internordiska fältseminarium i Vörå, Österbotten; Pia Cronholm: Tro och sed kring barnets första levnadstid; Torbjörn Fulton: Gravordningen på Aspeboda kyrkogård under tiden 1820—1900. En studie med jämförande utblickar särskilt gällande Dalarna och Uppland (tillsammans med seminariet i Uppsala); Albert Eskeröd: Problemställningar vid studiet av folkkonst; Svale Solheim: Oppgaver i balladeforskninga; Albert Eskeröd: By, gård och samfund. Hur en utställningsidé tar form och transformeras; Albert Eskeröd:

Jordbruksbygd i omvandling. En presentation av Veberöd. Skånsk jordbruksrationalisering. Gästföreläsningar har hållits av Dr. phil. Wolfgang Jacobeit, Berlin; professor Otto Andersson, Åbo; universitetslektor Jan Petter Blom, Bergen, och Dr. Gheorghe Foça, Bukarest. Under professor Granlunds ledning gjordes en exkursion i Danmark under höstterminen med ett antal elever, varvid olika museer och arkiv besöktes. Fil. lic. Mats Rehnberg disputerade 29/5 på sin avhandling »Ljusen på gravarna och andra ljusseder. Nya traditioner under 1900-talet». En elev har haft doktorandstipendium och en har haft licentandstipendium under höstterminen. Fyra elever har haft bidrag ur anslaget till ograduerade forskares vetenskapliga verksamhet.

Inom Institutet har under året tjänstgjort: såsom amanuens under vårterminen fil. kand. Lilian Rundberg och fr. o. m. 1 juli fil. kand. Mats Hellspong; 1/1—30/6 såsom kontorist och fr. o. m. 1/7 såsom kansliskrivare fröken Lisa Löfman; 1/1—30/6 såsom kanslibiträde och fr. o. m. 1/7 såsom kontorist fru Margit Stoye; 1/1—30/6 såsom kontorsbiträde och fr. o. m. 1/7 såsom institutionsbiträde fröken Ingrid Vallin. Från Arbetsmarknadsstyrelsen har bidrag erhållits till avlöning av fyra arkivarbetare, varav två med förkortad arbetstid.

Undervisningsavdelningen

Under året har 18 731 personer erhållit undervisning i Nordiska museet. Dessa har varit fördelade på 863 grupper, av vilka 543 utgjorts av klasser från skolor i Stockholm och de övriga av skolor från Stockholms förstäder och från landsorten samt av grupper med vuxna.

Femte klassen vid Stockholms grundskolor har erhållit regelbunden undervisning i museet efter ett schema, som uppgjorts vid terminens början av Stockholms skoldirektion.

Även sedan Nordiska museet och Skansen den 1 juli 1963 delats i två institutioner har undervisningsavdelningen svarat för undervisningen på Skansen. Sedan 1962 har där undervisats sjunde klass i Stockholms grundskolor och så även under vårter-

minen innevarande år. Fr. o. m. höstterminen har den förändringen införts att i stället sjätte klass kommer på regelbundna studiebesök, som dock är frivilliga från lärarens sida. Han har att välja mellan tre alternativa lektioner: *Sverige för hundra år sedan, I slott och koja* och *Självbushåll*. Till dessa lektioner har i samarbete mellan skoldirektionen och undervisningsavdelningen utarbetats studiematerial, vilket i förväg distribuerats till berörda lärare. Sammanlagt har vid besök av sjätte och sjunde klass undervisats 8 277 elever fördelade på 331 grupper. Även andra skolgrupper har efter förhandsanmälning erhållit undervisning på Skansen av undervisningsavdelningen. Vissa turistgrupper har däremot väglets av Skansens egen personal.

Under skolterminerna har på söndagarna anordnats tävlingar i museet för skolungdom jämte filmvisningar.

Vid sidan av den elementära undervisningen för skolbarn har även en mera kvalificerad sådan bedrivits för vuxna. Under året har hållits 39 föreläsningar och 58 kvalificerade visningar samt tre kurser med tio lektioner och en kurs med tre lektioner.

Med följande bildningsorganisationer har samarbete skett: ABF, Godtemplarnas studieförbund, Kursverksamheten, Studieförbundet Medborgarskolan, Stockholms läns bildningsförbund, Studieförbundet och TBV.

Under hösten tog undervisningsavdelningen initiativet till fyra föreläsningsserier:

Arbetets söner. Fyra föreläsningar i samarbete med ABF och TBV. Föreläsare: förste intendenterna Andrén och Nylén, professor Granlund samt intendenterna Medelius och Olsson. (Professor Granlunds föreläsning återges in extenso på annat ställe i denna årsbok.)

Stämplor och signaturer. Fyra föreläsningar i samarbete med ABF och TBV. Föreläsare: förste intendenten Andrén samt intendenterna Bonge och Holmquist.

Moderna möbler genom fem sekler. Fem föreläsningar i samarbete med Studieförbundet medborgarskolan. Föreläsare: förste intendenterna Andrén och Lagerquist samt intendenten Hide-mark.

Konungen och folket. Fyra föreläsningar i samarbete med Godtemplarnas studieförbund. Föreläsare: Föreståndaren för kungl. livrustkammaren fil. dr Brynolf Hellner och förste intendenten fil. dr Svante Svärdström.

Under sommaren har undervisningsavdelningen svarat för visningar på Svindersvik och Tyresö.

Liksom under tidigare år har avdelningen handhaft museets publiceringsverksamhet och bokförmedling.

Undervisningsavdelningen har föreståtts av fil. lic. Skans Torsten Nilsson som t. f. museilektor t. o. m. den 30 juni och som ordinarie museilektor efter detta datum. Vidare har vid avdelningen arbetat intendenterna Lindberg och Medelius, amanuensen Palmer samt assistenterna Nilsson och Olin (från den 1 sept.). Under vissa delar av året har i undervisningsverksamheten deltagit fil. lic. Hans Kruse, fil. kandidaterna Carl Braunerhielm, Ingela Gestad, Harry Hacksell och Barbro Ryberg samt fil. studerandena Marja-Liisa Alexandersson Mats Arvidsson, Inger Bergman, Küllike Blauhut, Ulla Brück, Pia Cronholm, Ingegerd Faringer, Ulla Grytte, Margareta Johnsson, Håkan Josephson, Maret Kalju-Päll, Eva-Maria Kjellén, Ulf Lindahl, Orvar Löfgren, Hedvig Nilsson-Sommarin och Christine Tjerneld-Arvidsson.

Vid bokförmedlingens expedition har arbetat kanslibiträdet Brithon och kontorsbiträdet Eriksson (från den 15 nov.) samt på halvtid kontorsbiträdet Broström (till den 30 juni).

Bibliotek och arkiv

I den nya från 1 juli 1965 tillämpade organisationen har museets arkiv sammanförts med dess bibliotek till en avdelning. Detta innebär på visst sätt en återgång till förhållandena före 1 juli 1929, då en arkivariefattning första gången inrättades vid museet för vården av handskrifts- och bildsamlingarna, vilka i samband härmed avsåndrades från biblioteket. Statsmakterna har säkerligen som förebild för den nya organisationen på denna punkt haft Vitterhetsakademiens bibliotek och antikvarisk-topografiska arkiv, men på grund av riktig insikt om förhållandena vid Nordiska museet har den nyskapade avdelningen i ett väsent-

ligt avseende givits en annan karaktär: arkiv och bibliotek ingår i den som två relativt självständiga sektioner, eftersom de sedan 1929 båda genomgått en mycket kraftig utveckling både i avseende på omfång och som serviceorgan åt den kunskapsökande allmänheten, och det torde vara statsmakternas mening, att det administrativa chefskapet för hela avdelningen, som nu blivit anförtrott åt förste bibliotekarien, i en annan situation skall kunna kombineras med chefskapet för arkivsektionen. Under arkivariens sorterar även museets fotoateljé.

Avdelningens verksamhet har flera aspekter. Arkiv och bibliotek är i högsta grad integrerade i all annan verksamhet i museet, som vore otänkbar utan tillgång till facklitteraturen i biblioteket och till det i form av fotografier, ritningar och uppteckningar föreliggande kunskapsstoff som arkivet ställer till förfogande och som dagligen ökas genom museets fältundersökningar och korrespondenter och genom den bearbetning av samlingarna som ständigt pågår för att de skall kunna publiceras och exponeras. Facklitteraturen kompletteras under ständigt hänsynstagande till detta kulturförmedlande arbete. På grund av mellan Skansen och museet gällande avtal fullföljer biblioteket också det under den odelade institutionens tid naturliga åtagandet att försörja Skansens kulturhistoriska och naturhistoriska avdelningar med facklitteratur och har största delen av sitt bestånd av zoologisk litteratur deponerad därstädes.

Samtidigt är avdelningen i sig själv ett viktigt organ för museets kulturförmedlande verksamhet gentemot allmänheten. Museet har under året utgivit en av arkivariens utarbetad handledning över samlingarna i arkivet för att ytterligare underlätta för den studerande allmänheten att finna sig till rätta.

Vad biblioteket beträffar har det som sitt eget mål att vara representativt för inte blott den nordiska utan också den europeiska forskningen på de ämnesområden som är museets, och spelar i det svenska bibliotekssystemet sin icke oviktiga roll, vilket bl. a. kommer till synes i att dess utländska bok- och tidskriftsförvärv redovisas i den för forskningsbiblioteken gemensamma tryckta accessionskatalogen. Museets sigel är i denna sedan 1890 bokstaven E. Biblioteket utger dessutom en stencilerad nyför-

värvsförteckning omfattande även svensk litteratur, vilken utdelas till museer och bibliotek och enskilda låntagare, som permanent anlitar museets bibliotek. Under 1965 utgavs fyra nummer av dessa bibliografiska meddelanden.

Slutligen är avdelningen ett viktigt komplement till de föremålssamlade avdelningarna, i det att arkivet omhändertager de äldre handlingar, som museet från kulturhistorisk synpunkt vill förvärva, och biblioteket de böcker och bokband och hela boksamlingar som lämpar sig att belysa olika kulturhistoriskt betydelsefulla miljöer eller epoker. Som exempel kan nämnas den s. k. bokbandssamlingen och det Stenbockska fideikommissbiblioteket (f. d. prinsessan Sophia Albertinas bibliotek), som museet mottagit i deposition och utställer i Tottieska malmgården på Skansen.

Bland årets förvärv av senast antydd art kan arkivet redovisa en samling handlingar, protokoll, medlemsböcker, stadgar, broschyrer m. m. från Gershedens Folkets hus. Efter en inventering i samarbete med Tidningen Vi erhöll arkivet en stor kollektion gratulationskort, som väsentligt utökade den i museet redan befintliga samlingen av sådana kort. Till detta och angränsande områden höra ett 50-tal gratulations- och minneskort från 1870-talet, en gåva av skriftställarinnan Alfhild Axelsson, Piteå, och en samling jul- och nyårskort, skänkt av fil. dr Torsten Althin, Stockholm. Från konstnärinnan Eva Bagges dödsbo har arkivet erhållit en blyertsteckning utförd av Eva Bagge och föreställande Svindersvik. Som en gåva av Grand Hôtel Royal, Stockholm, har mottagits 32 volymer matsedlar från åren 1875—1939. Negativsamlingen har berikats genom gåvan av en stor samling fotografiska negativ, underlag för svenska topografiska vykort, och ett femtontal negativ, tagna av den kända fotografen Gerda Söderlund, Leksand. Bland inköpen märkes en ritning till »Röda längan» på Skansen, signerad av J. F. Åbom 1854. Av Samfundet Nordiska museets Vänner har för arkivet inköpts en 1600-talshandskrift i privat ägo av Per Brahe d.ä:s på 1580-talet författade »Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk», av vilken en kommenterad ny upplaga sedan länge förberedes för utgivning i museets skriftserier.

Excerptsamlingarna av folkminnen har under året tillförts omkring 35 000 kort i A5-format. Arbetet med sägenkatalogiseringen har fortsatt. Arbetsledare för de arkivarbetare, som arbetsmarknadsstyrelsen ställer till museets förfogande och av vilka ett 15-tal arbetar med excerpering för arkivet, har som tidigare varit intendenten Tillhagen. Biträdande arbetsledaren amanuensen Bengt af Klintberg har under året varit tjänstledig för licentiatstudier; i hans ställe har fil. stud. Karin Ohlsson och fil. stud. Ingeborg Borgenstierna tjänstgjort som vikarier.

I övrigt har intendenten Liedgren med fil. stud. Gunilla Linton som vikarie svarat för bildarkivet, intendenten Sommarström för Lapska arkivet och för Kulturhistoriska undersökningens arkiv (från 1 juli) förste intendenten Lagerquist. Fotografiateljén har med biträde av assistenten Claréus föreståtts av assistenten Grundström.

Museets bibliotek har som vanligt ökat genom inköp av ny facklitteratur och genom publikationsbyte med olika in- och utländska sammanslutningar och vetenskapliga institutioner. Bland gåvor under året bör omnämnas, att Samfundet Nordiska museets Vänner skänkt ett exemplar av den nya kommenterade faksimilupplagan av Ulrich Richentials illustrerade berättelse om konsiliet i Konstanz 1414—18, där bl. a. den heliga Birgittas kanonisation bekräftades. Vidare har museet i enlighet med framlidne arkivarien fil. dr Arvid Bäckströms testamentariska förordnande (jfr Fataburen 1965 sid. 190) i hans bibliotek fått uttaga omkr. 250 volymer. Årets katalogiserade tillväxt utgör omkring 1 500 band och broschyrer och upptager en hyllängd av närmare 29 meter. Antalet utlånade eller för studium på stället framtagna volymer kan beräknas till omkring 9 000. Härav har 550 volymer utlånats genom förmedling av andra bibliotek i Sverige och utlandet.

Biblioteket har med biträde av bibliotekarierna Ehrnberg och (intill 1 juli) Frendel och bibl.-assistent Eriksson föreståtts av förste bibliotekarien Jansson. Som förste biblioteksassistent (med halvtidstjänstgöring) har fil. stud. Inga-Britta Sandqvist tjänstgjort. Den efter fil. kand. Frendels övergång till tjänst vid Nationalmusei bibliotek lediga amanuensbefattningen har upprätthållits

av fil. stud. Karin Blomström (10 dagar i augusti), fil. kand. Valborg Settergren (1 sept.—15 nov.) och fil. kand. Ingrid Åberg (från 23 nov.). Dessutom har fru Lilly Sahlin omkring fyra timmar dagligen fullgjort sekreteraregöromål.

Administrativa och kamerala avd.

Kansliet har föreståtts av byrådirektören Granlund och dess arbetskrafter har varit byråsekreteraren Huss, kansliskrivaren Bengtsson samt under kortare tidsperioder fru Elisabeth Bergqvist samt kontoristerna Kerstin Carlsson och Maj Howe, vilka uppehållit befattningen som registrator. Fr. o. m. den 6 november är kanslibiträdet von Friesendorff tillförordnad på denna tjänst.

Den ekonomiska förvaltningen har stått under ledning av byrådirektören Granlund. Vid räkenskapskontoret har tjänstgjort kamreren Wreiman, kassör Eva Bengtsson, kontoristen Robertsson och kanslibiträdet Sonnentheil samt fr. o. m. den 1 oktober kontorsskrivaren Kihlskog.

Nordiska museets gårdar

Svindersvik

Huvudbyggnaden, paviljongen och köksflygeln har varit tillgängliga för besök lördagar, söndagar och tisdagar under tiden 15 maj—19 september. Antalet besök har uppgått till 1 513, därav 98 barn. Vaktmästare på Svindersvik har varit fru Sandberg.

Tyresö

Slottet har liksom tidigare år varit tillgängligt för besökande lördagar och söndagar under tiden 15 maj—19 september och efter anmälan även övriga dagar. Antalet besök har uppgått till 1 688, därav 116 barn. Parken har avgiftsfritt hållits öppen 1 maj—30 september. Antalet besökande i parken har vuxit i takt med utbyggnaden av Bollmora.

I egenskap av slottsvaktmästare har tapetserare Lindholm haft den direkta uppsikten över slottet och dess inventarier. Parken

stod under vård av trädgårdsmästare Hugo Alenby t. o. m. utgången av februari månad, då han avgick med pension. Han efterträddes den 1 april av trädgårdsmästare Danielsson.

Julita

Stora huset och de museala anläggningarna har hållits öppna för besökande dagligen under tiden 15 maj—12 september och de två följande söndagarna. Antalet besökare i Stora huset har varit 12 866 och i museet 19 630 eller sammanlagt 32 496 personer, därav 6 568 barn.

Den i samarbete med Julita gymnastik- och idrottsförening ordnade midsommarfesten besöktes av ca 10 000 personer. Frälsningsarmén, Frikyrkofolket och IOGT har haft sina traditionella dagar. Sveriges kristliga gymnasist- och studentrörelse har liksom tidigare genomfört sina två sommarläger om vardera 10 dagar med sammanlagt ca 150 deltagare. I gårdskapellet har högmässa och kvällsandakt hållits vissa söndagar under juli—augusti. Liksom tidigare år har kapellet under sommaren även upplåtits för vigslar.

Arbetet med timmerhusens rödfärgning har fortsatt liksom också konserveringen av matsalens väggmålningar.

Museets representant på platsen har intill den 1 september varit kapten Jan-Carl Danielsson, som även förestått gårdskontoret. Efter den 1 september har fil. kand. Barbro Ryberg och amanuensen Palmer förestått gårdskontoret intill säsongens slut. Forstmästare Gustawsson har skött skogsförvaltningen och tillsynen av arrendegårdarna.

Härkeberga

Den gamla kaplansgården har under året varit tillgänglig för besök efter hänvändelse till vaktmästaren fru Linnéa Karlsson.

Matsgården

Gården har under året varit tillgänglig för besök efter hänvändelse till granngården. Herr Givars Anders Andersson har bistått museet med tillsyn.

Utställningar

Julen för hundra år sedan hette en utställning av barnteckningar som framkommit genom en tävling i Dagens Nyheter. Den öppnades den 26 december 1964 och pågick till den 17 januari. Utställningen ordnades av museilektorn Skans Torsten Nilsson och lokal var en del av sydöstra hallsviten.

I september 1964 påträffades i Alfta socken, Hälsingland, i trossbotten till en mangårdsbyggnad tillhörig Jonas Persson i Kyrkbyn en samling märkliga bonader, varav de äldsta var daterade 1576 respektive 1580.

Medan de ännu var i privat ägo inlånades de till Nordiska museet och under tiden 12 februari—15 mars 1965 visades de för allmänheten på en utställning benämnd *Ornament och bibelbild*. Kommissarie var intendenten Nodermann-Hedqvist.

Utställningskatalogen utgjordes av ett separat av den uppsats som kommissarien skrivit för Fataburen 1965 och som alltså förelåg innan årsboken utgivits. För bonadernas innehåll och deras inplacering geografiskt och tidsmässigt hänvisas till nämnda uppsats, De nyfunna bonaderna i Alfta, en första kommentar.

Hela bonadsmaterialet tillhör nu Hälsinglands museum i Hudiksvall. Konserveringen äger rum i Stockholm.

Den 21 februari öppnades i förrummet till textilavdelningen en utställning kallad *Modet i miniatyr. Dockor 1800—1850*. Den pågick hela året och fortsatte efter nyår. Ämnet belyste äldre föregångare till den moderna vuxendockan Barbie, som inte är någon ny idé. Före 1850 var alla dockor vuxna. Den första babydockan introducerades på världsutställningen i London 1851. Dockgarderoberna är ovärderliga för kännedom om hur folk verkligen var klädda på en tid vars klädvanor vi annars bara kan studera på franska modeplanscher eller på de udda riktiga plagg som finns bevarade. Utställningen ordnades av intendenten Bjurman.

Den 26 februari öppnades i museets sal för tillfälliga utställningar *Rumänsk folkekonst* av HKH prins Bertil i närvaro av Rumäniens ambassadör, med.dr Peter Manu, och chefen för fri-luftsmuseet i Bukarest, dr Gheorghe Foçsa, som visade utställningen och sedan höll tre föreläsningar med ljusbilder om rumänsk

folkkonst. Till utställningen hade utarbetats en översikt över den rumänska folkkonsten av Paul Petresco och Elena Secosan tryckt på engelska och franska samt en stencilerad presentation på svenska av förste intendenten Eskeröd, som var utställningens kommissarie. Han biträdde av intendenten Hedqvist och förste biblioteksassistenten Sandqvist. Utställningen pågick t. o. m. den 25 april.

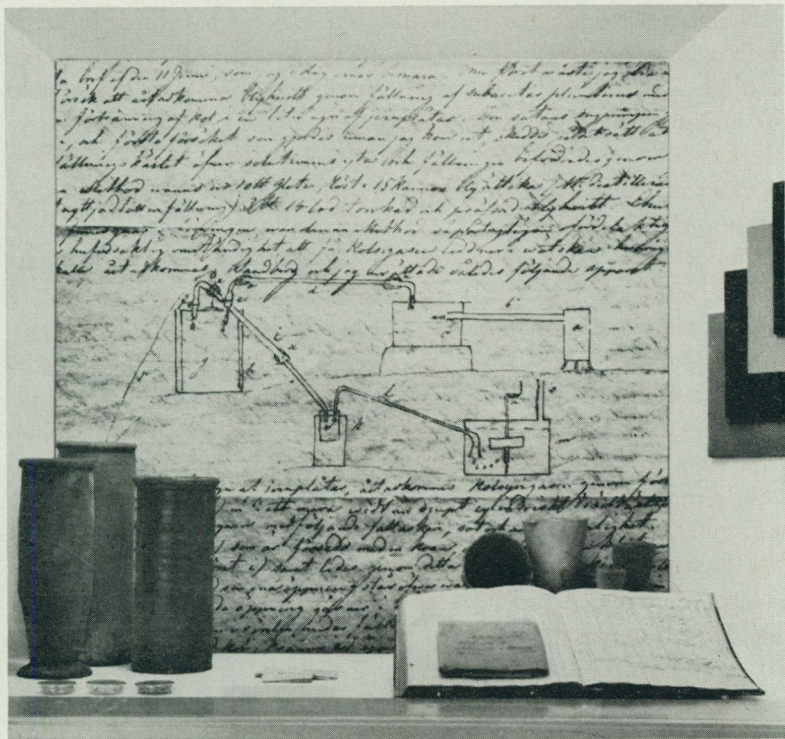
Den 20 mars öppnades utställningen *Vi gratulerar* i en del av sydöstra hallsviten. Det är en presentation av det inkomna materialet från en pristävling, som anordnats av tidningen *Vi* och Nordiska museets allmogeaavdelning (jfr. *Fataburen* 1965, sid. 203). Tidningen *Vi* presenterade utställningen i text och bild. Kommissarie var intendenten Resare med biträde av amanuensen Karin Eles. Utställningen kvarstod vid årets slut.

Utställningen *Näver och bark* öppnades i hallplanet norra del den 14 maj. Utställningen omfattade såväl äldre föremål som nutida hemslöjdsalster. Kommissarie var amanuensen Karin Eles. Utställningen kvarstod vid årsskiftet.

Kaffe, en utställning om kaffets roll i svenskt liv anordnades i samarbete med Svenska Institutet. Utställningen, som bestod av montrar och väggmontage, var anordnad i en del av sydöstra hallplanet. Kommissarier var intendenterna Hidemark och Holmquist. För den konstnärliga utformningen svarade konstnären Bengt Serenander. Utställningen visades från den 3 t. o. m. den 12 september i Nordiska museet, den 26 oktober t. o. m. den 1 november på Museu de Arte Moderna i Rio de Janeiro i samband med en svensk vecka och den 9 t. o. m. den 22 november på Museu de Arte Moderna i Sao Paulo. En tryckt vägledning har utarbetats av utställningskommissarierna och konstnären Bengt Serenander och utgivits i samarbete med Svenska Institutet. Den har också utkommit på portugisiska.

Med anledning av AB. Wilh. Beckers 100-årsjubileum visades under tiden 10 september—24 oktober utställningen *Färg* i museets sal för tillfälliga utställningar. Den behandlade ytmålning såväl hantverksmässig som konstnärlig.

Målarna har, på grund av arbetets speciella karaktär, längre än de flesta andra yrkesmän, bibehållit sina gamla redskap och ar-

1. Från utställningen »Färg». Gripsholm — Sveriges första större kemisk-tekniska fabrik. Lerkärl och deglar använda för färgtillverkning, färgprover samt fabriken's lagerbok 1812—13. På väggen förstoring av skiss ur C. J. Palmstedts anteckningsbok från 1818 över metod för framställning av blyvitt.

betsmetoder. Ännu i dag användes sällan maskiner utom vid industriell produktmålning. De viktigaste redskapen är fortfarande stegen, färgpytsen och penseln.

År 1865 startade Carl Wilhelm Becker en färghandel vilken under de gångna hundra åren utvecklats till en storindustri. Utställningen gav några glimtar av detta företags historia, dess tillverkning och försäljning.

De båda världskrigen förde indirekt lack- och färgforskningen framåt med stora steg. Efter det första kriget gällde det att för fredliga ändamål ställa om produktionen av nitrocellulosa avsedd för bomullskrut. Ett resultat av forskningen blev cellulosalackerna. Latexfärgerna tillkom på liknande sätt som en följd av att fabrikererna för tillverkning av syntetiskt gummi tvingades lägga om sin produktion efter andra världskrigets slut.

Moderna metoder för målning på löpande band, varnings- och varselfärger i trafik och på fabrik samt en liten avdelning om »gör-det-själ»-måleri avslutade utställningen.

Utställningen ordnades av intendenterna Bonge och Bergengren i samarbete med AB Wilh. Becker.

Museets eget föremålsbestånd kompletterades genom inlån från flera av Stockholms museer, Stockholms Rådhus, Sv. Målarreförbundet, avd. 1, Målareskolan vid Stockholms Stads Yrkeskolor, Dalarnas museum, Stora Kopparbergs Bergslags AB samt åtskilliga andra institutioner, företag och privatpersoner.

Den 12 november inleddes en serie växlande utställningar under det gemensamma namnet *Antikviteter till vardags*. De presenteras utförligt på sid. 127 ff.

Vandringstutställningen *Swedish Folk Art*, som öppnades i San Francisco den 21 februari 1964 och sedan visats i Wichita i Kansas, Santa Fe i New Mexico, Colorado Springs i Colorado och i Lincoln (en förstad till Boston) i Massachusetts, avslutades på Smithsonian Institution i Washington den 28 februari (jfr. Fataburen 1965 sid. 211 f.).

Den 26 februari öppnades i Ostermans marmorhallar utställningen *Expo Resmål 65*, i vilken Nordiska museet deltog med en översiktlig presentation över lapsk kultur, ordnad av intendenten Sommarström. Utställningen pågick t. o. m. den 7 mars.

I Köln deltog Nordiska museet med en exposé över lapsk kultur, ingående som en självständig del i utställningen *Lappland besucht uns* i stadens representationsbyggnad i Gürzenich. Vård för utställningen var Das Finnland-Institut i Köln, som också skötte värdskapet för den av Deutsch-Skandinavische Gesellschaften samtidigt avhållna konferensen. Utställningen öppnades den 23 april och pågick t. o. m. den 6 maj.

2. Från utställningen »Malm i Norr» i Teknorama. Rekonstruktion av den första handelsboden i Malmberget efter ett fotografi från sekelskiftet.

Den 18 maj öppnades ovannämnda utställning, något omgrupperad, i Torhaus, Rombergspark i Dortmund under titeln *Lebensweise und Kultur der Lappen*. Den ingick där som en av utställningarna i samband med Auslandskulturtaget den Stadt Dortmund: Deutschland-Schweden. Liknande kultur dagar har ordnats av staden Dortmund sedan 1957 med olika länder varje år. Utställningen pågick t. o. m. den 30 maj och kommissarie var liksom i Köln intendenten Sommarström.

LKAB:s jubileumsutställning *Malm i Norr*, LKAB 75 år inrymdes i Tekniska museets nya utställningshall, Teknorama, och utfördes i samarbete mellan Tekniska museet och Nordiska museet, där intendenterna Rolf Gerlofson och Maj Nodermann

svarade för var sin del av arrangemangen. För framställningen av gruvdriftens utveckling och järnvägens tillkomst stod Tekniska museet medan den historiska återblicken, transporterna före järnvägen och det nya samhällets framväxt omhänderhades av oss.

Utställningen, som från början projekterades inom Nordiska museets ram, visade sig snart bli så utrymmeskrävande att Teknorama med sina 700 kvm framstod som den lämpliga lokalen. Här tillkom även takhöjd på 20 meter, vilket möjliggjorde att låta renrajden med de malmfyllda ackjorna komma strävande utför fjällsidan bland vindpinade fjällbjörkar nedsända från Kiruna.

Utställningen bekostades helt av LKAB, som ställt en fixerad summa till förfogande, samtidigt som företagets PR-avdelning omhänderhade reklam, affischering och katalogtryck. Malm i Norr visades under tiden 27.8—26.9 1965.

Depositioner och utlån

En anhållan från landsantikvarien i Norrbottens län att för placering i den s. k. Kronskolan i Arjeplog som deposition få mottaga en seite har beviljats.

I Universitetets oldsaksamling i Oslo har deponerats fem medeltida ljusstakar från Norge samt en »drake», vilken troligen tillhör en redan tidigare i Oldsaksamlingen deponerad stake från Setesdalen.

Greve Johan Lagergren har som deposition under sin livstid fått mottaga en soffa av badkarstyp, vilken tillhör samlingarna på Tyresö slott.

Till följande museer, organisationer och personer har under året tillfälliga utlån beviljats:

Nationalmuseum, förlängning av 1964 års utlån av två senmedeltida norska träskulpturer; Statens historiska museum, förlängning på två år av utlån av en guldsmedsverkstad; Riksantikvarieämbetet, för utställning i Vadstena slott, ett antal föremål i anslutning till slottets historia; Statens sjöhistoriska museum, sex föremål, bl. a. gjutformar, stans, hammare etc. att utställas i Wasavarvet; en samling föremål till utställningen *När ångbåten kom* i Skansens trapphall; Kungl. Armémuseum, två mässings-

kittlar; Smålands museum, en oljemålning av Knut Ekwall; Östergötlands museum, en oljemålning av Pehr Hörberg; Örebro läns museum, ett antal tennföremål och verktyg för deras tillverkning; Gävle museum, ett antal föremål för utställningen *Kaffe*; Varbergs museum, två vaxduksprover; Vänersborgs museum, två akvareller av J. P. Martin med motiv från Trollhättan; Upplandsmuseet, utställningen *Monogram* samt Uppsala kopparslagarämbetes sigillstamp; Sundsvalls museum, nio allmogeföremål; Eskilstuna stads museer, en samling tennföremål med stadens stämplars; Kulturhistoriska museet Murberget, Härnösand, en skråkista; Västerbottens läns museum, ett lappbälte; Norrbottens museum, ett antal föremål för utställningen i den s. k. Kronskolan i Arjeplog; Jubileumsutställningen *Örebro 700 år*, ett antal tennföremål; Stockholms stads skoldirektion, ett antal ljusstakar etc.; Kungsholmens högre allmänna läroverk, en samling mässingsföremål och lek-saker; Stockholms stads bosättningskonsulent, två bestick, tre mat-skedar av silver; Svensk Form, fyra korgar; Svenska barnmorskeförbundet, en barnsäng och en barnmössa; utställningen *Expo resmål*, en samling lapska föremål; Apoteket C. W. Scheele, en samling äldre apoteksutensilier; Försäkrings AB Fylgia, en samling föremål, av bl. a. porslin, glas, tenn; Luossavaara-Kiirunavaara AB, en figurdocka iförd samedräkt, en ackja och en ren; Svenska Handelsbanken, en silverbägare och sju koffertar samt två reseschatull; Sveriges Kreditbank, tre föremål från Island; AB P. A. Norstedt & Söner, en samling matriser för utställningen på Leipzigermässan i Tyskland; AB J. G. Lindkvist, tio par skor.

Förvaltning m. m.

Nordiska museets nämnd

Nämnden har under året utgjorts av f. d. hovrättsrådet friherre J. Nordenfalk, ordförande, 1943, landshövding Bengt Petri, v. ordförande, 1959; överintendenten fil. dr Åke Setterwall, 1950; professor Gösta Berg, 1956; riksarkivarien fil. dr Ingvar Andersson, 1956; bankdirektören Lars-Erik Thunholm, 1959, samt sty-

resmannen fil. dr Hans Hansson, 1964. (Årtalen betecknar året för inträde som ledamot i nämnden.)

Anslag och donationer

Statens anslag till museets drift under budgetåret 1965/66 utgick med 3 772 000 kronor.

Under året har 33 arkivarbetare varit sysselsatta inom museet (förutom fyra på Institutet för folklivsforskning). De har avlönats med ett särskilt anslag på ca 430 000 kronor, som välvilligt ställts till museets förfogande av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen. Denna har även anslagit medel för avlönande av en vikarierande arbetsledare.

Stockholms stad har via skoldirektionen beviljat museet ett anslag på 17 500 kronor såsom bidrag till undervisningsavdelningens verksamhet.

Från Konung Gustaf VI Adolfs 80-årsfond för svensk kultur har museet fått mottaga ett anslag å 15 000 kronor för undersökning av Näs herrgård i Rö socken, Uppland.

Från Statens humanistiska forskningsråd har anslagits sammanlagt 14 000 kronor till tryckningen av docenten Nils-Arvid Bringéus arbete »Gunnar Olof Hyltén-Cavallius som etnolog», vilket utgives i serien Nordiska museets Handlingar. Forskningsrådet har vidare anslagit 10 000 kronor till tryckning av ett av professor John Granlund författat verk om lapska trä- och benkalendrar.

Från Forskningsrådet har museet vidare erhållit ett anslag å 10 000 kronor till det sedan flera år pågående forskningsarbetet rörande svenska brudkronor, samt 6 000 kronor till forskning för ett planerat verk rörande svenska guld- och silversmeder 1851—1912. Slutligen har museet tilldelats 2 000 kronor för sammanställande av svenskt material för Volkskundliche Bibliographie.

Såsom i föregående årsberättelse omtalades, har museet genom testamentariskt förordnande av f. arkivarien vid museet fil. dr Arvid Bäckström fått mottaga viss del av dr Bäckströms lösöre, böcker och arkivalier. I enlighet med testators önskan försåldes en del av biblioteket på bokauktion, vilket inbringade en

summa av 20 371:40 kronor. Detta belopp kommer i första hand att användas för att bestrida kostnaderna för katalogisering m. m. av gåvan och återstoden för att främja något önskemål inom museets herrgårdsarkiv.

Samfundet Nordiska museets Vänner

Samfundets styrelse har under året utgjorts av: ordföranden H. K. H. Prins Bertil, vice ordföranden friherre J. Nordenfalk, skattmästaren disponenten Nils Westerdahl samt vidare friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, advokaten friherre Carl von Plomgren, direktören Gillis Tempelman och byggnadsingenjören Lennart Hegert, de båda sistnämnda suppleanter. Såsom sekreterare fungerar museets styresman fil. dr Hans Hansson. Inköpsnämnden består av H. K. H. Prins Bertil, disponent Westerdahl och styresmannen. Samfundets medlemstal utgjorde den 31 december 1965 199 personer. Årsmötet den 28 maj var förlagt till Svindersviks herrgård, där museets tjänstemän förevisade samfundets inköp och märkligare nyförvärv.

Medaljer

Artur Hazelius-medaljen i silver har tilldelats köpmannen Sven Carlsson, Glommersträsk, civilingenjören Leif Olsson, Kungälv, och folkskolläraren Ivar Wingfors, Stenungsund.

Doktorinnan Annie Silverstolpe har tilldelats medaljen För hembygdsvårdande gärning för hennes insatser som pietetsfull vårdare av den kulturhistoriskt märkliga herrgården Näs och av hembygdsgården Byle, båda i Rö socken, Uppland.

Besök m. m.

För Nordiska museet var antalet besök under hela året 107 101. Motsvarande siffra för 1964 var 114 458.

Vid institutionens kansli under året diarieförda skriftliga ärenden uppgick till 1 733 av vilka 39 remisser från offentliga myndigheter. Utgående skrivelser var enligt kopieboken 1 839. Anmärkas bör att den korrespondens Kulturhistoriska undersökningen för med sina medarbetare inte ingår i museets diarium, då dessa skrivelser registreras i annan ordning.

Hans Hansson

Intressantare nyförvärv 1965

Avd. 1 Näringsliv och samfund (Allmogeavd. 1.1—30.6)

Föremål

Skråkista, för skräddaregesällskapet i Västerås, 1636, renoverad 1741

Sparbössa av mässing. Bryggareämbetets i Stockholm fattigbössa, älderman Jonas Greberg, 1742

Skråskylt av silver, stämplad E. Ahlin, Jönköping

Allmogebonad, sydsvensk, målad på papper, motiv: Jesus instiftar nattvarden

Myrskidor, ett par, från Pite landskommun, Norrbotten

En samling föremål, tillverkade av givaren i träslöjden vid Västra real-skolan i Gbg på 1920-talet (2 ställ för blomkrukor, klädhängare, konsolhylla, ask, låda, rävspel, bollträ, krocketpinne)

En omfattande samling nytillverkade hemslöjdsföremål, huvudsakligen av näver och skänkta i samband med utställningen Näver och bark Myggtält

Kåtabräda, från taket av träkäta. Från ett höstviste vid Vuostak, vid Pite älv, Arjeplog sn, La. Tillvaratagen med tillåtelse av samén Arvid Kaddik, vars förfäder använt vistet. Intressant genom sina ristningar och inskrifningar föreställande en ren och njallor

Evangeliekalender av trä, från Dalarna, utformad som en kalenderstav, med utskurna figurer anknyttande till den gamla högmässotexten

Docka av trä, i form av en kvinnofigur, målad, från Alfta sn, Hälsingland

En samling föremål (35 st.), inropade på en auktion i Halvarsgården, Berg

Givare

Samfundet Nordiska museets Vänner

Samfundet Nordiska museets Vänner

Samfundet Nordiska museets Vänner

Frk Elisabeth Ededahl, Nora Strand 15, Danderyd

Snickarmäst. Roland Wilhelmsson, Stadsbudsväg. 26, Farsta
Kontorschef Egon Berntsson, Kungsporsavänyen 29, Göteborg

Olika hemslöjdsföreningar

Renägare Andreas Labba, Kaitum, Gällivare

Fynd av int. Sommarström i samband med fältundersökning

Inköp

Inköp

Inköp

sn, Jämtland. Föremålen ej märkliga men ger tillsammans en uppfattning om självhushållets mångsidighet: jordbruk, boskapsskötsel, jakt, fiske, hantverk och hushållsgöromål av olika slag

Korg, utförd i rotflätning, unik genom sin storlek och sin konstruktion med fot. Med mönster i mörkare och ljusare brunt. Från Arjeplog sn, Lappland

Inköp

Avd. 2 Bostadsskicke (Högreståndsavd. 1.1—30.6)

Föremål

Bonad från 1600-talet, Josefs historia
Två empirestolar. Två empireljusstakar, mässing

Fyra silvergafflar, 1723

Skänkskåp av björk, ritat av Carl Westman 1901 och tillverkat vid Bröderna Ericssons fabrik, Avesta

Golvur, sign. Johan Nyberg (mästare 1748—1768)

Alrotsfanérat bord, I. Siölin

Kaffekanna, gräddkanna och fat av silver, 1848—49, från Tenhults herrgård

Fajanstallrik med Sparre-Lillies alliansvapen, fransk, ca 1720

Sex dessertskedar av silver, Arvid Floberg, 1782

Givare

Samfundet Nordiska museets Vänner
Samfundet Nordiska museets Vänner

Samfundet Nordiska museets Vänner
Häradshövding Erik Alexandersson, Lidingö

Testamentarisk gåva av med. dr
Fredrik Wahlgren, Lidingö

Inköp

Inköp

Inköp

Inköp

Avd. 3 Textil

Föremål

En samling skisser utförda av textilkonstnärinnan Märta Afzelius

Damastduk från Flors verkstad i Mo, Hälsingland

Kläder för fångar på fångvårdsanstalten, Växjö

Broderat barnlakan från 1600-talet

Rya från Kållands hd, Västergötland

En jumper från 1922—23

Givare

Fru Ellen Tiselius, f. Afzelius och fröken Ingrid Afzelius, Stockholm
Fröken Märta Gahn, Stockholm

Fångvårdsanstalten, Växjö

Fröken Ninni Huldt, Strängnäs
Samfundet Nordiska museets Vänner
Fru Bertha Wilhelmsons dödsbo, Stockholm

Fröken Estrid Fischers dödsbo

En samling dräkter, textilier och skisser från fröken Estrid Fischers dödsbo. (Nordiska industri AB, Göteborg)

Förteckning över personer och institutioner som 1965 överlämnat gåvor till Nordiska museet¹

Gåvor till föremålsavdelningarna

Vera Adlercreutz, Saltsjöbaden; Ingrid Afzelius; E. Alexanderson, Lidingö; H. Ali; I. Almeskog; Sigrid Althin; Christine Andersson, Gullänget; Hilma Andersson, Råå; Märta Andréen, Göteborg; Calla Aspling; Alfhild Axelson, Piteå.

A. Bäckström, Lidingö; Eva Bagges dödsbo; Bankmuseet; Signe Bastholm; AB W. Becker; Amy Bengtsson, Farsta; J. Berg; Kerstin Bergendal, Nora; G. Bergengren; Greta Bergman; O. Bergs hovkonditori; L. Bernadotte, Mainau; E. Berntson, Göteborg; A. Biörnstad; Margit Bjurström-Kihlgren; C. Björnstjerna; Sara Bloms dödsbo; Barbro Blom-Nörgaard; G. A. Blomberg; V. Bodhagen; Inger Bonge; Signe Braun; Ulla Breitholtz.

Margareta Carell, Bromma.

Dalarnas hemslöjd, Falun; Hildur Dalhoffs dödsbo; Kerstin Dahllöf; T. Dahlman; Margareta Danius.

A. Edling; H. Eles; Engelbreds församlings kyrkoråd; Elisabeth Engström; Elsa och Estrid Engström; Elsa och Märta Enquists dödsbo; Anna Juliana Eriksson; Dagmar Eriksson; K. Eriksson; Lisa Eriksson; Maj Eriksson, Hälleforsnäs; Ersta diakonissanstalt.

Elisabeth Falk; N. Fastin; Filips hovkonditori; Estrid Fischers dödsbo; Ruth Hildegard Fischer; Lisa Florén-Howander, Solna; Laila Franzén; Elin Fris-Neovius; Fångvårdsanstalten, Växjö; Föreningen Hemslöjden, Borås.

Ida Gadds dödsbo; Märtha Gahn; Betty Gammal; Edit Gardell, Älvsjö; Y. Gelotte, Gävle; Anna-Lisa Grefberg, Stocksund; Gertrud Grenander-Nyberg; Thyra Grevesmühl, Mariefred; Aina Grufman, Roslags-Näsby; Guldsmeds AB; Isa Gunne-Philipson.

E. Hagén; Ingeborg Hammarén, Bromma; Gina Hazelius; Gunnel Hazelius-Berg; S. Hedblom; Ingrid Hedén; Hildur Hellberg; H. Helmer, Hägersten; Anna van der Heyden; Astrid Hjort; B. Holmberg, Ödeshög; Barbara Holmquist; Ninni Huldt, Strängnäs; Ebba Häglund, Älvsjö.

Gertrud Ingers, Malmö.

H. Jansson; Maria Jansson; N. F. Jansson, Säffle; Maria Johannesson, Sulvik; Lisa Johansson, Vilhelmina; S. Johansson, Vällingby; Emmi Joulins dödsbo; Jämtslöjds försäljningsförening, Östersund; Jönköpings läns hemslöjdsförening, Jönköping.

W. Karjama; Firma Bröderna Karlsson, Bodafors; Kerstin Kindblom, Malmö; Vera Klettner, Solna; Kockums Jernverks AB; Kronobergs läns hemslöjdsförening, Växjö; Anna Kruse.

Emeli Lagergren, Karlstad; M. Lagerquist, Lidingö; Brita Landelius; Anna-Greta Larsson; Louise Larssons dödsbo, Espö; Leksands hemslöjdsförening,

¹ Givarens adress är Stockholm, där ej annat angives.

Leksand; Anna Lewin, Bromma; Anna-Lisa Lindberg; Tyra Linder; Maria Lindqvist, Uddevalla; Anna Lindström; B. Ljunggren, Täby; LKAB, Kiruna; Kerstin Lundblad; C. Lundin, Sollentuna; Lilly Lundquist; Anna Lundström; S. Låås.

Mora hemslöjdsförening, Mora; Målaremästarnas Riksförening; Eva Mörner-Dahlstedt, Vilhelmina.

E. Nathorst-Böös; Harriet Naucler, Stocksund; Lotten Nissen; Inger Nordenfelt; Nordiska museets Vänner; AB Norrljus, Fredriksfors.

G. Odencrantz; N. O. Olsson.

Calla Augusta Pehrsons dödsbo; Emma Pettersson, Hägersten; Else Pihl.

S. Rentzhog, Uppsala; Igenes Rosendahl; Anna Rosin; Rörstrands AB.

G. Santesson, Nacka; B. Schmid; Maj Sofi Segerstam-Torvald; Ingrid Simonsson; Kerstin Sjöqvist; Skansen; Skaraborgs läns hemslöjdsförening, Skövde; Margit Stark; Margaretha Stiernstedt, Lidingö; Ulla Stjernswärd, Vittskövle; Stora Kopparbergs Bergslags AB, Falun; Hilda Ståhl, Knivsta; Gurli Sundin; Marta Söderström; S. Kalmar läns hemslöjdsförening, Kalmar.

EllenThim-Lindberg; Ellen Thollander, Farsta; O. Thufvesson; Ellen Tise-lius; Margareta Tullander; Ella Törner.

R. Ullander, Mälarhöjden.

G. Wagner; F. Wahlgrens dödsbo, Lidingö; G. Wallbom, Sunnansjö; P. We-din; Monica Wernstedt, Lidingö; Märta Wessén, Bromma; Bertha Vilhelmsons dödsbo; R. Wilhelmson, Farsta; G. Winell, Eskilstuna; Ulla Virgin, Sigtuna; J. Wising; R. Wistrand, Karlstad; W. Wrangel; Värmlands hemslöjd, Karlstad.

Margareta Åkerberg.

Karin Östberg; Stina Öster.

Gåvor till Nordiska museets bibliotek

Gun Adler; C. Adlerstråle; Allhems förlag, Malmö; S. Amander, Tungalsta; Andersson & Johansson AB, Höganäs; O. Andersson, Åbo; E. Andrén, Solna; A. Appelgren, Vasa; I. Arens, Enskede; Inga Arwin-Lindskog.

A. Bäckström (†), Lidingö; Signe Bastman; AB Wilhelm Becker; C.-M. Bergstrand, Göteborg; G. Berg; G. Berlekamp, Greifswald; A. Biörnstad; Karin Blomström; F. A. Bok-von Weiler, Dordrecht; B. Bramsen, København; N.-A. Bringéus, Lund; AB H. Bukowskis konsthandel.

Ciba-Gesellschaft, Basel; K. Curry-Lindahl.

F. Dahlman; Dansk Folkemuseum, København; Det danske kunstindustri-museum, København; Domkapitlet, Göteborg; Domkapitlet, Härnösand; Dom-kapitlet, Lund; Domkapitlet, Uppsala; M. Dreijer, Mariehamn; Dumex, Køben-havn.

S. B. Ek, Staffanstorps; E. Emsheimer; S. Eriksen, København; E. Eriksson; S. Erixon, Vällingby; A. Eskeröd, Näsbypark; Etnoloski muzej, Skopje; G. Ewald, Alingsås.

Farbwerke Hoechst AG, Augsburg; Ernest Flammarion & Co., Paris; Fredrikstad byhistoriekomité, Fredrikstad.

C. J. Gardberg, Åbo; Gemeente Musea, Amsterdam; K. G. Gilstring, Vad-stena; Gotlands fornsal, Visby; J. Granlund; Viveka Granlund, Djursholm;

Alma Grünthal; B. Gunda, Debrecen; Göteborgs och Bohus läns hushållnings-sällskap, Göteborg.

H. Hagar, Lidingö; H. Hansson; Gunnel Hazelius-Berg; H. Henningsen, Helsingør; Hercules Powder Co., Wilmington, Del.; Elisabet Hidemark; Elisabeth Houtzager, Utrecht; Human Relations Area Files, New Haven, Conn.; Hønefoss bybokkomité, Hønefoss.

ICA-förlaget, Västerås; ICOM, Paris; Informationsstelle der Basler Museen, Basel; I. Ingers, Lund; International secretariat for research on the history of agricultural implements, København.

W. Jacobeit, Berlin; S. O. Jansson, Bromma; Lisa Johansson-Sandberg, Vilhelmina; Kungl. järnvägsstyrelsens bibliotek.

B. af Klintberg; Konsthistoriska institutionerna vid Stockholms universitet; H. M. Konungens bibliotek; Elna Kortums dödsbo; J. Kruse, Hamburg-Altona; Kungl. biblioteket.

AB Ragnar Lagerblads boktryckeri, Karlshamn; B. Lagercrantz, Lidingö; S. Lagercrantz, Uppsala; M. Lagerquist, Lidingö; J. P. Lamm, Lännersta; Birgit Laquist, Örebro; H. Lauer, Winnenden; Karin Leman, Göteborg; J. Lepiksaar, Västra Frölunda; J. H. Lexow, Stavanger; J. Liedgren, Bromma; Rut Liedgren; Liljevalchs konsthall; E.-F. Lindberg, Bromma; A. Lindblom; G. Lindgren; LKAB; LT:s förlag; C. Lundin, Sollentuna; E. Lundmark, Luleå; N. S. Lundström, Stocksund; H. Lustig, Taberg; Länsstyrelsen, Härnösand; Löwenströmska lasarettet, Upplands Väsby.

Anna Magnusson, Östersund; E. Manker; Musée de l'impression sur étoffes, Mulhouse; Museo internazionale delle ceramiche, Faenza.

Nationalmuseum; G. Niklason, Mariannelund; Å. Nisbeth, Johanneshov; Maj Nodermann, Märsta; N. Nordqvist, Bromma; A. Nordström, Lidingö.

A. Odencrants stärbhus; O. Olofsson, Lund.

A. Palmquist, Rämmen; M. af Petersens, Saltsjö-Duvnäs; H. Pleijel, Lund. P. Ramirez Vazquez, Mexico City; H. Rasmussen, København; Mai Raud, Solna; Red. av Beklädnadsfolket; Red. av Ethnos; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av Globen; Red. av Jordan runt; Red. av Lantarbetaren; Red. av Laographia, Aten; Red. av Metallarbetaren; Red. av RLF-tidningen; Red. av Skogsindustriarbetaren; Red. av Svensk jakt; Red. av Svensk slöjd-tidning; Red. av Tyresö tidning; Red. av Urnyheterna, Malmö; Red. av Vi; M. Rehnberg, Lidingö; Ann Resare; Riksantikvarieämbetet; Riksdagens ekonomibyrå; A. de Roubetz, Lidingö; G. Ränk, Vällingby; Rättviks lanthushållsskola, Rättvik.

Samfundets Nordiska museets Vänner; AB Sandbergs bokhandel; L. Sandgren, Påryd; E. Schlee, Schleswig; A. F. Schmidt (†), Brabrand; I. Schnell, Nyköping; S. Schoubye, Tønder; P. R. Schwartz, Mulhouse; R. Sellberg; G. M. Silfverstolpe, Eskilstuna; B. Sommarström, Lidingö; Stadsarkitektkontoret, Lund; Statens etnografiska museum; A. Steensberg, København-Valby; Stifts- och landsbiblioteket, Västerås; AB Stockholms Bryggerier; Stockholms stadsarkiv; Stockholms stads auktionsverk; Stockholms universitet; Stockholms universitets humanistiska bibliotek; Stora Kopparbergs bergslags AB, Falun; Sundsvallsbanken, Sundsvall; Svenska akademiens Nobelbibliotek; Svenska boktryckareföreningen; Svenska Riksbyggen; Svenska slöjdföreningen; Svenskt visarkiv; R. Swensson, Karlskrona; Sveriges bageriödkareförening; Sveriges hantverks- och småindustriorganisation; Sveriges juvelerare- och guldsmeds-

förbund; Sveriges radios kulturredaktion; S. Svärdström; Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet, Uppåkra; G. Söderström; Södra Unnaryd-Jälluntofta hembygdsförening, Unnaryd.

Boktryckeri AB Thule; C.-H. Tillhagen, Lidingö; S. Trenter; N. Törnqvist, Uppsala.

Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie, København; K. Uldall, Lyngby; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Tartu; Universitetsbiblioteket, Uppsala.

Vaksala kyrka, Vaksala; S. Wallin; J. Wangö, Halmstad; R. E. J. Weber, 's-Gravenhage; S. Wennerholm; Westmanlands läns sparbank, Västerås; B. Wetter, Lidingö; K. Rob. V. Wikman, Åbo; Gun Wilstadius, Karlskrona; P. Wilstadius, Lund; Inga Wintzell, Lidingö; J. Wising; S. Vänje, Bromma.

Ytongbolagen, Hällabrottet.

M. Zender, Bonn.

C. Åkerberg, Roslags-Näsby.

U. Öberg, Spånga; Örebro läns jaktvårdsförening, Örebro.

1960 års kommitté för Gamla stan.

Gåvor till Nordiska museets arkiv:

Sigrid Althin; T. Althin; A. Andersson; Viktoria Andersson; E. André; Alfhild Axelsson, Piteå; Eva Bagges dödsbo; G. Berg; Inga Berg; Bokförlaget Hermes, Uddevalla; E. Bromander, Tidaholm; A. T. Byberg, Sulvik; G. Carlsson, Hargshamn; T. Dahlman; Annalisa och Margareta Danius; Elisabeth Falk; Ruth Hildegard Fischer; A. Florman, Monte Carlo; Folkets husföreningen, Gersheden; Märtha Gahn; Anna-Greta Gavelin; Grand Hôtel Royal; A. Gunnarsson, Hasselfors; Gunnel Hazelius-Berg; Astrid Hellgren; Ingegerd Henschen-Ingvar; Historiska Museet, Göteborg; Margit Holmberg, Karlskrona; Britta Häggberg; Maria Johannesson, Sulvik; C. Johansson; E. Jonsson, Ö. Husby; S. Kolby; M. Lagerquist, Lidingö; J.-P. Lamm, Lännersta, Leksands hembygdsförening; Anna Levin, Bromma; C. U. Lindén, Linköping; B. Linder; Tyra Linder; O. Lowén, Johanneshov; S. Låås; S. Malmström, Ektorp; E. Nathorst-Böös; Beda Nattsson; J. Nordberg, Vänersborg; B. Nyström; G. Odencrants; P. O. Olsson, Lidingö; Postmuseum; Signe Ramberg; M. Rehnberg, Lidingö; Ann Resare; Mabel Ringström; S. Roth, Göteborg; G. von Schoultz, Karlstad; Anna Sjögren, Trollbäcken; Statens Sjöhistoriska Museum; Stockholms Stadsbibliotek; Stockholms Universitet; S. Strömbom; Sveriges Kyrkor; Vera Svärd, Märsta; Södermanlands Hembygdsförbund, Nyköping; E. Torslow, Limhamn; Margareta Tullander; Margareta Törnblad; Anna Törners sterbhus; L. Varga, Budapest; Charlotte Weibull, Malmö; S. C:son Wennerholm; J. Wising; Gurli Ärfelt.

Utgivna skrifter

Från Nordiska museet har utgivits:

Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1965. 296 sid. 2 färgpl.

I serien Nordiska museets handlingar: Nr 61: Ljusen på gravarna och andra ljusseder, av Mats Rehnberg. 344 sid.

Nr 62: Hovmålararen Carl Fredrik Torsselius tapetmålarbok, red. av Sigurd Wallin. 209 sid.

Nr 64: Kvarnarna på Tjörn, av Ernst Manker. 292 sid.

Nordiska museets arkiv, en vägledning sammanställd av Sten Lundwall. 30 sid.

Kaffe, om kaffets roll i svenskt liv, av Elisabet Hidemark, Kersti Holmquist och Bengt Serenander. Utg. i samarbete med Svenska Institutet. 19 sid.

Café à moda Sueca. (Övers. till portugisiska av föregående arbete.) 18 sid.

Posthuset på Skansen, av Marshall Lagerquist och Kerstin Sjöqvist. 24 sid.

Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek. Nr 3—6 (stenciltryck). 113 sid.

Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen. Nr 90 (stenciltryck). 16 sid.

Studiebesök på Nordiska museet, Skansen och Livrustkammaren. 4 sid.

Av LT:s förlag har i samarbete med Nordiska museet och Fäbodkommittén inom Samfundet för Hembygdsvärd utgivits:

Fäbodminnen, red. av Hans Lidman och Anders Nyman. 271 sid.

Förste intendenten Andrén:

Möbelstilarna, en handbok i den svenska möbel- och inredningskonstens historia. 5:e uppl. 280 sid. Saxon & Lindström, Sthlm.

Clæs Grills porcellaine, i Fataburen, sid. 167—179.

The Counts Wrangel and Brahe (Skokloster), i Great Family Collections, Weidenfeld & Nicolson, London (tillsammans med H. Seitz och E. Bergman), sid. 75—96.

Ett flaskfoder med CL-monogram, i Svenska Linnésällskapets årsskrift, årg. 47, sid. 86—88.

Recension i Rig, årg. 48.

Intendenten Bergengren:

Artikeln Laggning i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd X.

Förste intendenten Eskeröd:

Årets fester, ny uppl. i Tema-serien. 224 sid. LT:s förlag, Sthlm.

Modell av ett plogspann från Skåne, i Fataburen, sid. 184—186.

Professor Granlund:

Salmon fishing in Tornedalen, i Hunting and Fishing, Nordic Symposium on Life in a Traditional Hunting and Fishing Milieu in Prehistoric Times and up to the Present Day, sid. 207—229.

Artiklarna Kåsa, Lasso, Laxfiske, Ljuster i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd X.

Svensk redaktör för Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.

Assistenten Grape:

Bröd i Stockholm 1964, i Fataburen, sid. 143—148.

Styresmannen Hansson:

Nordiska museet och framtiden, i Fataburen, sid. 7—14.

Hus och människor i Uggleborg, i Klara i förvandling, sid. 115—140. Natur och Kultur.

Försvaret av Mälarinloppet, i Föreningen Vaxholms fästnings musei vänner: meddelande 3, sid. 5—12.

Assistenten Hellspong:
Recension i Antropolognytt.

Intendenten Holmquist:
Ett svenskt etui i guld och emaljer från 1788, i Röhsska konstslöjdmuseets årsbok 1963/64, sid. 40—45.
Kaffe, om kaffets roll i svenskt liv, sid. 1—15. Nordiska museet.

Förste bibliotekarien Jansson:
Arvid Bäckström in memoriam, i Fataburen, sid. 187—190.
Kalendertavlor, i Fataburen, sid. 113—122.

Skandinaviska Museiförbundet 50 år, i Skandinavisk Museumsförbund 50 år 1915—1965, sid. 5—8.

Artiklarna Laup, Likare, Lispund, Lod i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd X.

Utgivit i nytryck med kommentar Den gamla svenska hushålds-allmanachan, run-stafwen, Sthlm 1775. (Bil. till Svenska tryckeribolagens vägglamacka 1966.) 1 bl. fol.

Medarbetat med bibliografiska uppgifter i Internationale Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1961 und 1962 (Bonn 1965).

Redigerat det svenska partiet (sid. 71—118) i Nordens Museer föråret 1963-föråret 1965 (Khvn 1965) och (tills. med G. Berg) jubileumsskriften Skandinavisk Museumsförbund 50 år 1915—1965 samt (tills. med S. Lundwall) Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek, nr 3—6.

Medlem av redaktionen för Fataburen.

Amanuensen af Klintberg:
Svenska trollformler. 139 sid. Wahlström & Widstrand, Sthlm.
Paktum med Fan, eller Vem var Faust,

i Dramatiska teaterns programblad till uppsättningen av Faust.

Förste intendenten Lagerquist:
Karl XII i Kina, i Fataburen, sid. 155—166.

Posthuset på Skansen, sid. 3—7. Nordiska museet.

Redaktör för Fataburen och medlem i redaktionskommittén för Rig (tillsammans med G. Berg och S. Svensson).

Intendenten Lindberg:
Några glimtar från Sala Tidning på 1860-talet. 87 sid. Sala.
Recension i Folk-Liv.

Arkivarien Lundwall:
Nordiska museets arkiv, en vägledning. 30 sid. Nordiska museet.
A. T. Gellerstedts "Stockholmiana", i Konsthistorisk tidskrift, årg. 35, sid. 97—112.

Sammanställt (tillsammans med S. O. Jansson) Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek, nr 3—6.

Intendenten Nodermann:
De nyfunna bonaderna i Alfta, en första kommentar, i Fataburen, sid. 43—75.
Ett skåp från Skästra, i Fataburen, sid. 181—183.

Förste intendenten Nylén:
Kulturfixierung und Innovation. Vortrag von Anna-Maja Nylén. Einleitung und Schluss sowie Vor- und Zwischenbemerkungen und Diskussion, nach dem Tonband bearbeitet, von Walter Hävernich, i Beiträge zur Deutschen Volks- und Altertumskunde 9, Hamburg, sid. 7—22.

Kakbaket genom tiderna, i Nya Sju sorters kakor, sid. 9—11. ICA-förlaget, Västerås.

Från bybo till industriarbetare, i Fataburen, sid. 123—127.

Om riktlinjer för insamling av kulturinventarier från senare tid, i Skan-

dinavisk museumsförbund: Møtet i Bergen 17.—21. juni 1963, sid. 44—47.

Intendenten Nyman:

Värmländska sätrar, i Sveriges bebyggelse, Värmlands län, del 4, sid. 49—62.

Artikeln Lie, liesmide i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd X.

Redigerat (tillsammans med Hans Lidman) Fäbodminnen. 271 sid. LT:s förlag, Sthlm.

Intendenten Olsson:

Christmans in Sweden 100 years ago. 142 sid. Tre Tryckare, Göteborg.

Intendenten Sjöqvist:

Kulturhistorisk jul på Skansen. 20 sid. Nordiska museet.

Posthuset på Skansen, sid. 8—24. Nordiska museet.

Intendenten Sommarström:

Lappmarksinventeringarna, i Fataburen, sid. 128—134.

Artikeln Lappmark i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd X. Skaftrumma från Lule lappmark, i Norrbotten, sid. 121—128.

Intendenten Stavenow-Hidemark:

Broderi av högsta klass, i Form, årg. 61, sid. 169.

Jugendtextil i Lund, i Form, årg. 61, sid. 472.

Intendenten Tillbagen:

Glada juledagar. 164 sid. Tre Tryckare, Göteborg.

Gruvskrock, i Norge 12, sid. 113—157.

Offentliga uppdrag och museal rådgivning

Förste intendenten *Andrén* har varit av Nordiska museets nämnd utsedd ledamot av styrelsen för Stiftelsen Ingrid Göthlins minne (Nora) samt Kurt och Tora Larssons stiftelse Måtagården (Halland); medlem av kommissionen för riksinventering av de enskilda arkiven.

Förste intendenten *Eskeröd* har under året i egenskap av docent meddelat undervisning i Nordisk och jämförande folklivsforskning vid Stockholms universitet; liksom tidigare museisakkunnig hos Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien och ledamot av dess museidelegation.

Professor *Granlund* har varit ordförande i Etnologiska sällskapet; ordförande i styrelsen för Institutet för visforskning.

Styresmannen fil. dr *Hansson* har varit av Kungl. Maj:t utsedd suppleant i styrelsen för Stiftelsen Skansen; ledamot av styrelsen för Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum i Stockholm; ledamot av Stockholms stads byggnadsnämnds namnutredning.

Intendenten *Hedqvist* var från den 20 september av chefen för ecklesiastikdepartementet förordnad som biträdande sekreterare hos 1965 års musei- och utställningsakkunniga.

Intendenten *Hidemark* har varit styrelseledamot i Föreningen för Svensk Hemslöjd och ledamot i Arkitekturmuseums arkivnämnd.

Intendenten *Holmquist* har varit ledamot av styrelsen för Svenska museimannaföreningen; sedan den 12 juni varit sekreterare i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion; varit redaktionen av Sveriges Kyrkor behjälplig med expertisering av kyrksilver från nyare tid.

Förste bibliotekarien *Jansson* har varit sekreterare i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion; vice ordförande i De vetenskapliga specialbibliotekens förening och i De vetenskapliga bibliotekens tjänstemannaförening; ledamot av styrelserna för Etnologiska sällskapet, Föreningen för svensk kulturhistoria och Nordiska vetenskapliga bibliotekarieförbundet.

Förste intendenten *Lagerquist* har varit vice ordförande i Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund; ledamot av styrelsen för och sekreterare i Föreningen för svensk kulturhistoria; ledamot av styrelsen för Samfundet S:t Erik; ledamot av styrelsen för Lidingö hembygdsförening; ledamot i Lidingö stads natur- och kulturminneskommitté; ledamot i Lidingö stads kulturbyggnadskommitté; av riksantikvariens utsedd ledamot i Postmusei nämnd.

Förste intendenten *Nylén* har varit docent vid Uppsala universitet i nordisk etnologi; lärare i textilhistoria vid Handarbetets Vänners högre yrkeskurs för utbildning av ledarpersonal och konsulenter till hemslöjds-, heminrednings- och textilföretag; ledamot av Nordiska Rådet för Antropologisk Forskning; vice ordförande i Hemslöjdsförbundet för Sverige; ledamot av styrelsen för Svenska Spetsar; ledamot av Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund.

Intendenten *Nodermann* hade av Hälsinglands museums styrelse uppdrag att låta föranstalta om konservering av bonadsmaterialet från Hans Ersgården i Kyrkbyn, Alfta.

Intendenten *Nyman* har varit av Sigtuna stad utsedd ledamot i Stiftelsen Sigtuna fornhem; ledamot i Fäbodkommittén inom Samfundet för hembygdsvård; har varit rådgivare i samband med utställningar rörande den svenska fäbodkulturen dels i Sveg och dels hos Lantbruksförbundet i Stockholm.

Amanuensen *Nyström* har biträtt Nya Systemaktiebolaget, Stockholm, vid inrättandet av Systembolagets museum.

Intendenten *Olsson* har varit ledamot av styrelsen för och sekreterare i Svenska museimannaföreningens facksektion; sekreterare i Etnologiska sällskapet.

Intendenten *Sommarström* har som tidigare hållit en kurs ingående i undervisningen i allmän och jämförande etnografi vid Stockholms universitet, detta läsår med ämnet Gamla världens polarkulturer; varit rådgivare bl. a. vid ordnandet av permanenta lapska utställningar i Arjeplog (Silvermuseet med Wallquistiska samlingarna, öppnat den 23 oktober) och Mexico City (fortsatt samarbete från föregående år med Museo Nacional).

Intendenten *Tillbagen* har tjänstgjort som sakkunnig i zigenarfrågor hos Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen och Kungl. Socialstyrelsen; har varit medlem av the Editorial Board för The Journal of the Gypsy Lore Society; medlem av styrelsen för International Society for Folk Narrative Research; vice president i Sociéte d'Ethnologie et de Folklore (SIEF); kallad att föreläsa vid Oslo Universitet (3 föreläsningar våren 1965); föreläst i folkmedicin vid Statens Sjukskötersskola; har inom ramen för den statsunderstödda föreläsningsverksamheten hållit 36 föreläsningar.

Befattningshavare vid årets utgång

Styresman:

Fil.dr Hans Hansson, 64¹

Avd. 1 Näringsliv och samfund

Förste intendent fil.dr Albert Eskeröd, 37, 47¹)

Intendent fil.lic. Anders Nyman, 56, 64

Intendent fil.lic. Bo Sommarström, 62

Intendent fil.kand. Eric Hedqvist

(tj.led.), 65

E. amanuens fil.kand. Håkan Eles, 65

Kontorsbiträde Ingrid Boëthius, f.

Kronning, 65

Föremålsregistreringen

Intendent fil.kand. Göran Bergengren, 62, 64

Assistent Mona Palmé, f. Löthgren, 46, 65

Märkerska Anna Sjöbom, 08

Avd. 2 Bostadsskick

Förste intendent fil.dr Erik André, 37, 49

Intendent fil.lic. Kersti Holmquist, f. Wallér, 50, 60

Intendent fil.kand. Christian Axel-Nilsson (tj.led.), 60, 63

Intendent fil.lic. Maj Nodermann, 64

Intendent fil.lic. Elisabet Hidemark, f. Stavenow, 56, 60

Intendent fil.lic. Eva Lis Bjurman, f. Nørlund, 62, 64

Intendent fil.kand. Inger Bergengren, f. Bonge, 60, 64

Kontorsbiträde Brita Bingley, f. Bergquist (halvtid), 64

Kontorsbiträde Gunhild Sjögreen, f. Randel (halvtid), 65

Rustmästarlaget

Rustmästare Elof Carlsson, 38, 65

Museiassistent Sigvard Hedblom, 30, 65

Museiassistent Carl-Axel Holm, 45, 65

Konsververingsassistent Åke Lindholm, 39, 65

Magasinslaget

Förrådsmästare Nils Nilsson, 33, 65

Förste förrådsförman Arne Karlsson, 42, 65

Förste förrådsförman Bertil Granqvist, 47, 65

För båda lagen gemensam personal

Hantverkare Tage Johansson, 50, 61

Hantverkare Anthe Olsson, 59, 61

Hantverkare Manne Göransson, 64, 65

Hantverkare Albert Kristensson, 59, 64

Museibiträde Per Olof Wallgren, 60, 65

Förrådsman Fritz Sterner, 30, 63

Avd. 3 Textil

Förste intendent fil.dr Anna-Maja Nylén, 38, 61

Intendent fil.kand. Kerstin Sjöqvist, f. Carlson, 44, 61

Intendent fil.kand. Inga Wintzell, f. Wikland (tj.led.), 50, 64

Intendent fil.kand. Ann Resare, f. Levin, 62, 63

Konsververingsassistent Karin Hanses, 27, 65

Museibiträde Lisa Eriksson, f. Wallander, 63

E. textilvårdarinna Märta Krantz, f. Andersson, 28

E. kontorsbiträde Else Pihl, f. Wener, 65

¹) De första siffrorna anger året för stadigvarande anställning i museets tjänst enligt Nordiska museets tjänstematrikel. Då ytterligare siffror följer anger dessa det år tjänsteställningen erhållits.

Textilkonserveringen

- Konservator textilkonstnärinna HKS Marie-Louise Dagel, f. Wulfcrona, 52, 65
 Konserveringsassistent Karin Hanses, Marie-Louise Dagel, f. Wulfcrona, 52, 65
 Konserveringsbiträde textilkonstnärinna HKS Birgitta Bergman, f. Elg, 55
 E. konserveringsbiträde textilkonstnärinna HKS Kerstin Johansson, f. Adde, 64
 E. konserveringsbiträde Ingrid Wahlström, f. Welin, 64

Kulturhistoriska undersökningen

- Förste intendent fil. dr Marshall Lagerquist, 36, 58
 Intendent fil. lic. Marianne Olsson, f. Hagstroem, 48, 60
 Intendent Sander Rosén, 31, 59
 Intendent fil. kand. Annika Österman, f. Berggren, 62, 64
 Assistent Brita Stjernswärd, 31, 65
 Assistent Bertil Wetter, 53, 65
 Assistent Birger W Grape, 60
 Avd. registrator Dagmar Hullström, 37, 65
 Ritare Eva Nordin, 64, 65
 E. förste institutionsbiträde Brita von Knorring, f. Standertskjöld, 65
 Kontorsbiträde Birgitta Munthe, f. Ribbing, 65

Undervisningsavdelningen

- Museilektor fil. lic. Skans Torsten Nilsson, 63, 65
 Intendent fil. kand. Ernst-Folke Lindberg, 51, 64
 Intendent folkskollärare Hans Medelius, 59, 65
 Amanuens Teje Palmer, f. Brodin, 62, 65
 E. assistent Bo Nilsson (halvtid), 64
 E. assistent Karin Olin (halvtid), 65
 Kanslibitråde Eva Brithon, 63, 65
 E. biträde Christer Eriksson, 65

Bibliotek och arkiv

Biblioteket

- Förste bibliotekarie fil. dr Sam Owen Jansson, 30, 61

- Bibliotekarie fil. kand. Karin Ehrnborg, f. Hallström, 47, 65
 E. amanuens fil. kand. Ingrid Åberg, 65
 Förste biblioteksassistent Inga-Britta Sandqvist, f. Winberg, 64, 65
 Biblioteksassistent Enar Eriksson, 51, 65
 Fru Lilly Sahlin, 48, 64

Arkivet

- Arkivarie fil. dr Sten Lundwall, 42, 50
 Intendent fil. lic. Rut Liedgren, 45, 58
 Intendent dr philos. Carl-Herman Tillhagen, 39, 61
 Kanslibitråde Elsa Thorell, f. Hållams, 28, 62
 Kontorsbiträde Signe Broström, f. Broström, 64

Fotoateljén

- Assistent Åke Grundström, 49, 57
 Assistent Märta Claréus, f. Claréus, 27, 57
 Förste fotograf Ulla Wåger, 52, 59
 Fotograf Terttu Höglund, f. Rantanen, 58, 65
 Förste fotobitråde Gun Östlund, f. Andersson, 60, 65
 Fotobitråde Hans Koegel, 65
 Fotobitråde Christina Söderström, 64
 Fotobitråde Claes Lagerström, 65
 Tjänsten som förste fotobitråde vakant

Administrativa och

kamerala avdelningen

- Byrådirektör jur. kand. Viveka Granlund, f. Linder, 63
 Byråsekreterare fil. kand. Ann Marie Huss, f. Hedenius, 54, 60
 Kamrer Gunvor Wreiman, f. Karlsson, 46, 64
 E. kontorsskrivare Lillemor Kihlskog, f. Andersson, 44, 65
 Kansliskrivare Marianne Bengtsson, 63
 Registrator Elisabeth Bergqvist, f. Gyllensvärd, 50
 Kontorist Inger Robertsson, f. Eriksson, 63, 65
 Kanslibitråde Anna Tomasson, f. Svarvar Anna Eriksson, 25, 62
 Kanslibitråde Anne von Friesendorff, 64, 65

Kanslibitråde Astrid Sonnentheil, 64,
65

E. kontorsbiträde Margit Svensson, f.
Edström, 65

Bilförare Sixten Svensson, 32, 65
Kontorsbud Conny Eriksson, 65

Vakthållning m. m.

Materialförvaltare Erik Lindstein, 24,
65

Maskinist Arvid Forss, 62

Museivakt Birger Höding, 29

Museivakt Ingrid Wahlquist, f. Li-
wëndahl, 62, 65

E. museivakt Evert Gustafsson, 65

E. vakt Anders Appelblom, 64

E. vakt K E Fredriksson, 62

E. vakt Hugo Nilgren, 65

E. vakt Sven Nyström, 63

E. vakt Birger Näslund, 63

E. vakt Ernst Sandin, 63

E. vakt Birger Widing, 63

Gårdskarll Gunnar Göransson, 65

Städerska Elin Andersson, f. Daniels-
dotter, 65

Städerska Nelly Andersson, f. Pers-
son, 52

Städerska Karin Eriksson, f. Lund, 65

Städerska Dagny Pettersson, f. Karls-
son, 56

Institutet för
folklivsforskning

Professor John Granlund, 30, 55

E. amanuens Matts Hellspång, 65

Kansliskrivare Lisa Löfman, 44, 65

Kontorist Margit Stoye, f. Bergschöld,
45, 65

Förste institutionsbiträde Ingrid Val-
lin, 61, 65

Härkeberga

Platsrepresentant fru Linnéa Karlsson

Julita gård

Godsförvaltningen

Vaktmästare Nils Andersson

Trädgårdsmästare Sven A Karlsson

Diversearbetare Axel Gustafsson

Diversearbetare Anders Hedström

Diversearbetare Erland Wahlqvist

Museivakt fru Elsa Andersson

Museivakt fröken Alma Olsson

Museivakt fru Kerstin Widell

Skogsförvaltningen

Forstmästare Axel Gustafsson

Byggmästare Gunnar Larsson

Skogvaktare Nils Bäcklin

Skogsarbetare Sven Andersson

Skogsarbetare Artur Karlsson

Skogsarbetare Ingemar Karlsson

Skogsarbetare Per A Persson

Skogsarbetare Sven E Pettersson

Aptereare K Evert Pettersson

Matsgården

Platsrepresentant herr Givars Anders
Andersson

Nygränd 2, Stockholm

Portvakt fru Greta Thurén

Svindersvik

Platsrepresentant fru Astrid Sandberg

Tyresö

Trädgårdsmästare Bror Danielsson

Parkarbetare Gustaf A Johansson

Kulturhistoriska avdelningen

Den största nyanläggningen för året är det gamla Djurgårdsschweizeriet Gubbhyllan, som invigdes den 16 juni i närvaro av bland andra överståthållare Allan Nordenstam. Byggnaden är nu inrättad till tobaksmuseum, så när som på det stora skänkrummet i bottenvåningen. Detta rum, liksom hela husets exteriör, återger med vissa förändringar dess utseende efter en omfattande reparation 1889. Vid invigningen hade de tobakshistoriska samlingarna, som tillhör Svenska Tobaks AB och här kompletterats med tillskott ur Nordiska museets samlingar, kunnat utställas endast provisoriskt. Återuppförandet av byggnaden på Skansen visade sig nämligen mer problemfyllt än beräknat och tiden för utställningsarbetet blev knapp. Inredningsarbetet fortgår därför alltjämt.

Kostnaderna för flyttning och återuppförande på Skansen liksom för planering av trädgården kring Gubbhyllan har bestridits av Svenska Tobaks AB. Skansen är skyldig bolaget ett varmt tack för denna generösa insats.

Arbetet med återuppbyggandet av Väla skola har pågått under året. Färdigställandet av grunden firades den 4 april genom att en skolflicka, Ingbritt Classon från Kärda skola i Småland, fick mura in en uppsats hon skrivit om Skansen under platsen för den blivande ytterdörren. Hon vann en tävling bland svenska folkskolebarn i att skriva den trevligaste uppsatsen om ett Skansenbesök. Taklagsöl kunde hållas den 3 september och sedan det tunga skiffertaket blivit pålagt har stommen långsamt fått sjunka i avvaktan på panelningen.

Avdelningens byggnadsbestånd berikades under våren med en hustyp, som inte tidigare varit företrädd på Skansen, nämligen en gottkiosk från Drottninggatan 120. Det lilla huset, som på sin plats vid Observatoriekullens fot varit nära granne till Petissan, skall sedan det blivit vederbörligen reparerat få sin plats inom stadskvarteret. Dess tillstånd, efter att i många år ha stått inbäddat i nedregnade jordmassor från Observatoriekullen, var nämligen inte det bästa.

I samband med detta husförvärv utsände avdelningen med bistånd från Svenska Kioskhandlareförbundet och Sveriges Kioskägares Riksförbund en frågelista till kioskägare för att om möjligt få en översikt över det äldre kioskbeståndet i landet. Resultatet har emellertid varit klen och det har hittills inte varit möjligt att följa upp denna fråga som önskvärt vore.

Rosengården har i samarbete med trädgårdsarkitekt Walter Bauer försetts med skyltar upplysande om de där odlade rosornas namn. Den föregående år påbörjade omplaneringen av Örtagården har fullbordats under våren.

Av årets reparations- och underhållsarbeten kan nämnas omläggning av halmtak i Oktorpsgården och på Hornborgastugan, reparation och målning av Håsjöstapeln, målning av Kronbergs ateljé och Gula Huset, in- och utvändig målning av Swedenborgs lusthus samt utbyte av yttertrappa i Älvrosgården.

Den 1964 påbörjade besiktningen av byggnadsbeståndet på Skansen, som verkstälts utan kostnad för Stiftelsen genom Stockholms stads fastighetskontor, har slutförts och visar med all önskvärd tydlighet att betydligt större belopp måste nedläggas på reparationer av de kulturhistoriska byggnaderna än vad som hittills stått till buds. Avdelningens möjligheter i detta hänseende är nu begränsade på ett sätt som hotar byggnadernas fortbestånd.

Under sommarsäsongen, maj—september har flertalet av de kulturhistoriska byggnaderna hållits öppna för besökare under vardagar 10—15 och söndagar 11—16 med lunchstängning 12.30—13.15. Under resten av året har Bollnässtugan, Oktorpsgården, Posthuset och Älvrosgården varit öppna på vardagarna mellan 11.30 och 15.00 med visning av övriga hus efter de be-

Gubbyllan efter flyttningen till Skansen.

sökandes önskan genom regelbundna turer klockan 12, 13 och 14. Om söndagarna har ett tiotal anläggningar hållits öppna 11.30—15.00.

Som under tidigare år har det varit avdelningens strävan att i samarbete med programavdelningen låta besökarna uppleva så många aktiviteter i hus och gårdar som möjligt inom ramen för stiftelsens budget. Under sommaren har sålunda kärning och ystning visats i fäboden. Vid upprepade tillfällen har skrämjölkskex och tunnbröd bakats i Ekshärads- och Älvrosgårdarna, spånkorgsmakeri demonstrerats i Moragården och spettekaka bakats i Ravlundagården. Dessa aktiviteter har dessutom utövats samfällt i programmet »Skansen visar» den 10 oktober och under julmarknadsdagarna den 28 november och den 5 december.

Genom medverkan av Skansens Borgerskap har det vid hantverksdagen den 9 maj, »Skansen visar» den 10 oktober samt under julmarknaden varit möjligt att uppleva alla verkstäderna i stadskvarteret i full verksamhet. Ett flertal hantverk demonstrerades också under sommarens fredagskvällar i programmet »Stadskvarterskväll».

Glashytan och krukmakeriet har liksom tidigare varit utarrenderade under året och har med undantag för den kallaste perioden varit tillgängliga för dagliga besök. I Guldsmedshuset arbetade två silversmeder under juni—augusti.

Folkets Hus, som enligt av styrelsen fastställda bestämmelser är tillgängligt för uthyrning, har använts som möteslokal 7 gånger under året.

Till julmarknaden hade på sedvanligt sätt rests julstänger utanför Ekshärads-, Mora-, Oktorps- och Älvrosgårdarna. I Delsbogården, Ekshäradsgården och Oktorpsgården var julbord uppdukade från och med julmarknaden till trettondag jul.

De kulturhistoriska byggnaderna med inredning har utnyttjats för såväl elementär som kvalificerad undervisning. Nordiska museets undervisningsavdelning har under året haft visningar för Stockholms skolors sjunde klass förlagda till Oktorps- och Älvrosgården under tiden den 10 mars—20 maj och i Skogaholm och Soldattorpet under oktober. Dessutom har specialvisningar gjorts av undervisningsavdelningen, dels av julborden i Delsbo, Ekshärad och Oktorp den 8 och 9 december för ca 100 skolklasser, dels av stadskvarteret den 22 och 23 april för 87 skolklasser. Talrika studiebesök har under året gjorts i Officina Typographica av elever vid Grafiska Yrkesskolorna i Stockholm under sina lärares ledning. Två av Stockholms läns bildningsförbund organiserade veckoslutskurser var delvis förlagda till Skansen och de i Stockholms stads och läns hemslöjdsförenings regi anordnade kurserna i växtfärgning ägde rum den 20—23 och 27—30 juli samt den 3—6 augusti.

I Skansens rulltrappshall exponerades till den 15 februari en julutställning av Svenska Hemslöjdsförbundet.

Den avlöstes den 26 februari—21 april av utställningen »Krukor, glas och tryck från Skansens verkstäder», som visade Skan-

sens egen produktion från glashyttan, krukmakeriet och Officina Typographica. Kommissarie var intendenten Sofia Danielson.

Försäkrings AB Trygg-Fylgia anordnade den 30 april—10 oktober en utställning av försäkringsformer i form av en tävling, där besökarna genom datering av föremålsgrupper, hämtade ur Nordiska museets samlingar, skulle ange tillkomsttiden för olika försäkringsformer. Som kulturhistorisk rådgivare hade fungerat fil. lic. Margareta Cramér.

Årets sista utställning i trapphallen arrangerades av Statens sjöhistoriska museum under namnet »När ångbåten kom». Kommissarie var intendenten Jonas Berg.

I Gubbyllans parisersalong öppnades den 28 november en av amanuensen Birgitta Conradsson ordnad utställning av snusdosor. Materialet till utställningen var lånat från Nordiska museet.

Avdelningens föreståndare har varit professor Berg. Övriga tjänstemän har varit biträdande föreståndaren förste intendenten Björnstad, intendenten Sofia Danielson (till den 30 juni), kanslibiträdet Anna Tenggren (till den 30 april), kanslibiträdet Hertzberg (från den 1 juni) och hantverkaren Eriksson. Intendenten Gunnel Hazelius-Berg har varit knuten till avdelningen som konsult (från den 1 juli). Tillfälligt anställda har varit fil. kand. Lars Olsson (till den 31 januari), fil. stud. Eva Persson (den 1 mars—16 juni) och fil. kand. Birgitta Conradsson (den 1 september—31 december).

Naturhistoriska avdelningen

Anläggningar. Planeringen av nya djuranläggningar på såväl Skansenhöjden som på Nedre Sollidenområdet har fortsatt.

Djurbeståndet. På Skansen (och Julita) fanns den 1 november 1965 följande antal djur:

	Arter	Individ
Däggdjur	45	275
Fåglar	97	ca 650
Kräldjur	8	51
Fiskar	47	ca 250
	<hr/>	
	197	ca 1 226

Följande däggdjur har förökats sig: grågrön markatta, nunne-markatta, javaapa, silkesapa, björn, isbjörn, kronhjort, dovhjort, ren, visent, får, get, dvärgget och fjällboskap.

Bland fåglarna har bl. a. följande arter kläckt ungar: berguv, häger, vit stork, knölsvan, bläsgås, vitkindad gås, gräsand, påfågel och fasan.

Positiva odlingsresultat har nåtts med följande fiskar: *Tanichthys albonubes*, *Barbus tetrazona*, *Pterophyllum scalare*, *Xiphophorus helleri*, *X. maculatus*, *Lebistes reticulatus* och *Corydoras paleatus*.

Bland gåvorna märks gråsäl, berguvar (från England), sebrafinkar, kanariefåglar, blågul ara, undulater, huggormar och sköldpaddor (flera arter).

Genom byten och inköp har bl. a. följande djur förvärvats: järv, loar, gråsäl, vikare, vita storkar, fjällgäss, gravänder, snokar och huggormar.

I deposition har två visenter lämnats till Kolmårdens Djurpark.

A l l m ä n v e r k s a m h e t. Som tidigare har en betydande del av avdelningens verksamhet ägnats olika uppgifter gällande naturvård. Remisser, utlåtanden, rådgivning, korrespondens och överläggningar i in- och utländska naturvårdsfrågor utgör förpliktande uppgifter liksom också yttranden över forskningsprojekt, naturvetenskapliga, främst zoologiska förhållanden o. s. v.

Samarbete med den zoologiska institutionen vid Stockholms universitet har alltjämt pågått. En del av kursen i etologi har förlagts till Skansen under docenten E. Fabricius' ledning. Vidare fortsätter samarbetet med docent Fabricius och lektor Lars Wilson gällande en undersökning av bäverns biologi, som delvis utföres på Skansen.

Vid två tillfällen under året har förste intendenten Curry-Lindahl av British Broadcasting Corporation inbjudits att i London delta i radiodiskussioner i ämnen gällande djur och naturvård. I ena fallet gällde diskussionen gråsälens i Östersjön resp. runt Storbritanniens kuster, i andra fallet Europas djurvärld.

Liksom under tidigare år har avdelningen bistått eller organiserat utländska institutioners och forskares undersökningar eller/och studiebesök i Sverige. Under 1965 har dylik hjälp bl. a.

lämnats till dr Edward Graham, U. S. Soil Conservation Service, Washington; Mr. Bart Hague, U. S. National Park Service, Washington, och Mr. Rocco Knobel, chef för National Parks Board of South Africa, Pretoria.

Vid sidan av sitt vetenskapliga arbete har förste intendenten Curry-Lindahl sedan 1960 anlitats av *The Journal of Wildlife Management*, U. S. A., som recensent av zoologisk och ekologisk facklitteratur, främst gällande Europa och Afrika. 1965 inbjöds han att jämväl inträda i recensionsstaben för tidskriften *Ecology*, U. S. A., för att där företrädesvis anmäla arbeten behandlande vertebratzoologi och naturvård.

Biblioteket. Tillväxten av biblioteket sker automatiskt med accelererande takt, vilket medfört vissa utrymmesproblem såväl för avdelningen direkt som för Nordiska museets huvudbibliotek. Ett stort antal nya institutions- och forskningskontakter i olika delar av världen har sålunda medfört en betydande ökning av den litteratur, som årligen tillställs avdelningen eller dess chef. Särtryckssamlingen har nu stigit till ca 16 000 separat. Antalet löpande tidskrifter vid avdelningen uppgick vid 1965 års slut till 401.

Fältarbeten, expeditioner och övriga undersökningar. De sedan 1956 pågående undersökningarna över vissa djurarters ekologi och biologi har under året fortsatt dels i fält i Blekinge och på Gotland, dels i laboratorier vid de zoologiska institutionerna i Lund och Stockholm. Vidare har bearbetning av det under tidigare år hopbragta materialet pågått. Dessutom har bearbetning pågått av en i Östersjön utförd internationell inventering av alfågeln.

Dessa fältundersökningar har bedrivits enligt följande (redogörelserna avser budgetåret 1964—1965):

Vitkindade gåsen. Fältundersökningar, som påbörjades 1961, har under verksamhetsåret utförts av fil. kand. Anders Bjärvall och fil. kand. Arnold Samuelsson. Dessutom har förste intendenten Curry-Lindahl såsom undersökningsledare besökt undersökningsområdena under hösten 1964 och våren 1965.

Fältundersökningarna har utförts på planerat sätt och i stort sett motsvarande tidigare års verksamhet, för vilken redogjorts i

föregående redogörelser. Emellertid koncentrerades under våren 1965 fältverksamheten till enbart två försökslokaler, nämligen Skenholmen och Storholmen vid Gotlands östkust. Tidpunkten för huvudarbetet förlades till slutet av april, vilket sammanföll med perioden för de största flockarnas uppträdande på rastplatserna. Tidigare år har undersökningar i första hand gjorts i samband med de vitkindade gässens ankomst och bortflyttning.

Avsikten med undersökningarna våren 1965 var dels att studera vegetationen på betesplatserna, då de vitkindade gässens antal är maximalt, dels också att försöka få en uppfattning om antalet gäss och deras fördelning på de olika lokalerna.

Ett förhållandevis stort antal vitkindade gäss, skjutna på licens av markägare på Gotland, har enligt åläggande av Kungl. Domänstyrelsen insänts till institutionen för undersökning och maganalyser.

Kanadagåsen. Fältundersökningarna i Blekinge och östra Skåne, som påbörjades 1961, har som tidigare utförts av amanuens Björn Nilsson.

Undersökningen har bedrivits enligt de uppgjorda planerna. Sålunda har kanadagåsflockarna rutinmässigt studerats på övernattnings- och furageringslokalerna i Blekinge och i området kring Kristianstad. Provytor på höstraps och -vete har utlagts och avkastningsresultaten har analyserats, delvis i samarbete med Blekinge läns hushållningssällskap.

Inventeringar av de olika gåsflockarna har korrelerats med väderleksläget under den gångna vintersäsongen, och resultaten förefaller bestyrka de i föregående års redogörelse skisserade teorierna om att gässen håller på att utbilda en tradition vad gäller flyttningvägar och övervintringsområden.

Under våren och försommaren 1965 har kanadagässen studerats på häckningslokalerna. Detta har bl. a. inneburit ett flertal inventeringar i samarbete med Blekinge läns jaktvårdsförening av den i kustbandet i Blekinge häckande populationen. Samtidigt med detta har under ett par olika perioder kanadagässens allmänna beteende på häckningsplatserna studerats. Särskild uppmärksamhet har då ägnats förhållandet kanadagås-ejder-silltrut och gråtrut.

I likhet med tidigare år har som komplement till undersökningen ett smärre antal kanadagäss nedlagts för maginnehålls-analys m. m.

Vidare har amanuensen Nilsson genom Vatteninspektionen blivit inkopplad på ett förgiftningsfall, där zinksalter förmodligen utsläppts från en galvanoteknisk industri. Man misstänkte att i den berörda sjön häckande kanadagäss spelat en roll i sammanhanget. Så var inte fallet.

I och med hösten 1965 kan fältarbetet i anslutning till undersökningen anses vara avslutat. En del analysarbeten och besiktningar återstår att utföra.

Alfågeln. Bearbetningen av det under vinterhalvåret 1961—1962 införskaffade, internationella inventeringsmaterialet har fortsatt under budgetåret 1964—1965 av amanuensen Sven Mathiasson. En preliminär sammanfattning av hela materialet har i manuskriptform granskats och diskuterats vid två styrelsesammanträden med International Wildfowl Research Bureau, hållna i Aarhus, Danmark, resp. i Kampen, Holland.

Anslag för ovannämnda undersökningar och bearbetningar har erhållits av Viltforskningsrådet.

Huggormen. Skriftställaren John Bernström har tidvis fortsatt sitt arbete med att färdigställa en monografi över huggormens biologi, ekologi och fysiologi. Härför har avdelningen erhållit anslag från Statens naturvetenskapliga forskningsråd.

Rygggradsdjuren i fjälln. De sedan länge pågående fältundersökningarna i fjällkedjan fortsatte under året. I juli-augusti utförde förste intendenten Curry-Lindahl jämte medarbetare fältarbeten i Lappland, där undersökningar utfördes i Gällivaretrakten samt i Padjelanta och Sareks nationalparker (där särskilt Tjäurajaureområdet ägnades uppmärksamhet). Vidare arbetade han kortare perioder i Sörtröndelag i Norge och i västra Härjedalen. Härutöver har arbeten utförts i andra fjällområden i samband med inventeringar (se nedan under Inventeringsarbeten, s. 199).

Jämförande undersökning av Gamla och Nya världens hägerarter. I mars—maj företog förste intendenten Curry-Lindahl en tredje expedition i Florida, U.S.A.,

Great Inagua Island (Bahamaöarna) samt Puerto Rico och Virgin Islands i Västindien, där han utförde etologiska och ekologiska undersökningar av där förekommande hägrar (13 arter) i syfte att försöka utreda släktskapsförhållandena hos Gamla och Nya världens hägerarter. Huvuddelen av fältarbetet utfördes i Everglades National Park i Florida, där högkvarter etablerades. För denna undersökning, som utgör ett led i tidigare studier av hägrar i Europa och Afrika, har anslag erhållits från Statens naturvetenskapliga forskningsråd, Helge Ax:son Johnsons stiftelse och American Museum of Natural History, New York, samt materiell hjälp av United States National Park Service. Expeditionen på Great Inagua Island skedde på inbjudan och bekostnad av Bahama National Trust, Nassau, och National Audubon Society, New York. I december 1965—januari 1966 fick Curry-Lindahl genom ett annat uppdrag tillfälle att komplettera hägerundersökningen genom att för andra året i rad studera hägerarter i Indien, Thailand, Malaya, Singapore, Indonesien, Filippinerna, Nya Guinea, Australien och Nya Zeeland.

Biologiska undersökningar på Nimba, Liberia. De 1963 påbörjade botaniska och zoologiska undersökningarna på Nimbamassivet i Liberia har fortsatt under hela året. De administreras av »Nimba Research Committee», tillsatt av International Union for Conservation of Nature and Natural Resources. Kommittéledamöter är förste intendenten Curry-Lindahl (ordförande), professor Maxime Lamotte, Paris, och professor Théodore Monod, Dakar. Ett flertal ärenden beträffande forskningsstationen och -verksamheten på Nimba handlägges vid den Naturhistoriska avdelningen. Under året har forskarelaget vid Nimba bestått av dr J. G. Adam, Sénégal; Mr. Peter Adames, England; dr Malcom Coe, Kenya; Mr. Charles Steiner, Schweiz; dr Jacques Verschuren, Belgien, och Mr. Edward Yallah, Liberia. Coe, Adam och Verschuren har under olika delar av året fungerat som chef för forskningsstationen och dess verksamhet. F. n. är Verschuren chef för stationen. Flera gästande forskare har under kortare perioder arbetat vid densamma.

Fanerogamfloran har kontinuerligt undersökts alltsedan fältarbetena vid Nimba påbörjades. Ett representativt herbarium har

byggts upp täckande en hel årscykel. Detta material är f. n. under bearbetning. De zoologiska undersökningarna har hittills lagt huvudvikten vid däggdjuren, deras vertikala utbredning, ekologi och biologi. Parallellt med huvuduppgiften har också fåglar, kräldjur, groddjur och fiskar undersökts.

Undersökningarna på Nimba har finansierats genom anslag från Lamco (Grängesbergsbolaget).

I n v e n t e r i n g s a r b e t e n. Ett flertal stora undersökningar har utförts i områden av Norrland, där omfattande vattenregleringar planeras eller förberedes. På uppdrag av Statens naturvårdsnämnd och Kungl. Vetenskapsakademien organiserade förste intendenten Curry-Lindahl de vertebratzoologiska undersökningarna, medan motsvarande undersökningar gällande evertebrater organiserades av professor Per Brinck, Zoologiska institutionen, Lund, och gällande växtvärlden av professorerna G. E. Du Rietz och Hugo Sjörs, Växtbiologiska institutionen, Uppsala. Dessa undersökningar har utförts för medel, som ställts till förfogande av Kungl. Vattenfallsstyrelsen. Härutöver har en undersökning (i Laisdalen, Pite lappmark) finansierats av Svenska Naturskyddsföreningen.

Årets undersökningar utfördes i maj—augusti i fyra områden fördelade på lika många undersökningsgrupper bestående av 16 forskare, tillfälliga medarbetare oräknade. Undersökningsområdena var följande: Åreälvens vattenområde (särskilt Blåhammarmyren), Jämtland (gruppledare: amanuens Sven Mathiasson); Vojmån, Fättjaure och Borkajaure i Lycksele lappmark (gruppledare: fil. mag. Claes Rådeberg); Laisdalen, Pite lappmark (gruppledare: dr P. O. Swanberg) och Lilla Lule älvs vattenområde (särskilt Änokdeltat), Lule lappmark (gruppledare: förste intendenten Curry-Lindahl). Som undersökningsledare vistades Curry-Lindahl dessutom under kortare perioder också i de övriga undersökningsområdena i Pite och Lycksele lappmarker samt Jämtland.

I n s a m l i n g s a r b e t e. Under sjätte året i följd bedrevs i Camargue, Frankrike, under medverkan av dr Luc Hoffmann, föreståndare för Station Biologique de la Tour du Valat, insamlings- och prepareringsarbeten av gulärlor, vilka under vårflytt-

ningen från tropiska Afrika till norra Eurasien rastar i Camargue-området, där de befinner sig ungefär halvvägs mellan övervintnings- och häckningsområdena, vilka utgör start respektive mål för vårflyttningen. Detta material har direkt samband med förste intendenten Curry-Lindahls fysiologiska undersökningar av nordiska flyttfåglar i tropikerna. För arbetena i Camargue har anslag erhållits av Statens naturvetenskapliga forskningsråd.

A n s l a g. För undersökningar, expeditioner, symposier, utländska sammanträden och konferenser samt för publiceringsverksamhet har avdelningen eller dess chef under 1965 erhållit följande anslag:

Statens naturvårdsnämnd	20 000: —
Svenska Naturskyddsföreningen	16 185: —
Statens naturvetenskapliga forskningsråd	10 620: 83
Viltforskningsrådet	6 800: —
Kungl. Ecklesiastikdepartementet	3 000: —
Svenska institutet	2 550: —
Nimba Research Committee, Liberia	128 500: —
Western Foundation, Racine (U. S. A.)	20 680: —
Chanticleer Press, New York	17 013: —
American Museum of Natural History, New York	3 742: 50
University of Wisconsin, Madison	646: 25
British Broadcasting Corporation, London	288: —
	<hr/>
	230 025: 58

P u b l i k a t i o n e r. Ingen avhandling har under året tryckts i Acta Vertebratica men flera arbeten har bedömts av redaktionen. Den senare har bestått av förste intendenten Curry-Lindahl, professor Bertil Hanström och professor Alf G. Johnels.

Övriga vid avdelningen under året publicerade skrifter redovisas på s. 215 f. under namnen Curry-Lindahl och Pinter.

R e s o r, k o n g r e s s e r o c h s y m p o s i e r m. m. I mars—maj arbetade förste intendenten Curry-Lindahl i Florida, på Bahamaöarna och i Västindien för en komparativ undersökning gällande världens hägerarter. Detta projekt finansieras av Statens naturvetenskapliga forskningsråd, Helge Ax:son Johnsons Stiftelse, U. S. National Park Service, Washington, och American Mu-

seum of Natural History, New York. Under uppehållet i U. S. A. tillbringade han två kortare arbetsperioder vid sistnämnda museum. I Washington deltog han på inbjudan i överläggningar med Department of Agriculture och Department of Interior gällande naturvård och nationalparker i U. S. A. samt tillbringade två arbetsdagar vid Smithsonian Institution. I Madison föreläste förste intendenten Curry-Lindahl vid University of Wisconsin och besökte som gäst dess forskningsinstitutioner och fältstationer. I maj deltog han som svensk styrelseledamot i sammanträden med International Wildfowl Research Bureau i Kampen, Holland, varvid exkursioner anordnades till Friesland och Flevoland. I juni tillbringade förste intendenten Curry-Lindahl ett par arbetsdagar vid Musée Royal de l'Afrique Centrale, Tervuren, Belgien, deltog hos UNESCO i Paris i styrelsesammanträde med Charles Darwin Foundation for the Galapagos Isles och var inbjuden av British Broadcasting Corporation i London till en radiodiskussion. Ungerns Naturvårdsstyrelse inbjöd förste intendenten Curry-Lindahl att under två veckor i juni som regeringens gäst besöka nationalparker, naturreservat, naturvetenskapliga institutioner och naturvårdsorgan i olika delar av landet. I juli deltog han i styrelsesammanträde med Fondation Internationale Scientifique i Bryssel. På inbjudan av Kungl. Domänstyrelsen deltog förste intendenten Curry-Lindahl som Kungl. Vetenskapsakademiens representant i en under augusti anordnad resa i Stora Sjöfallets och Padjelanta nationalparker i Lule lappmark, där överläggningar gällande dessa parkers framtida skötsel och utveckling ägde rum med statliga myndigheter. Samma månad be-
vistade han sammanträden i Paris med en expertgrupp inom UNESCO gällande tropiska Afrika, respektive som ordförande i Nimba Research Committee samt i Bryssel med styrelsen för Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale. I september deltog förste intendenten Curry-Lindahl i ett sammanträde med Conservation Foundation i New York. I samband med att Smithsonian Institution i Washington i september firade 200-årsminnet av sin stiftares födelse inbjöd U. S. A:s regering ett antal vetenskapsmän från 86 nationer representerande de discipliner inom vilka nämnda institution är verksam. Därvid avhölls ett

antal symposier med ca 40 deltagare i varje ämne. Förste intendenten Curry-Lindahl hade inbjudits att medverka i symposiet gällande »Environment and Man — The Concept of Conservation». Vid sidan av de officiella jubileumsarrangemangen hade Curry-Lindahl anmodats delta i överläggningar i internationella naturvårdsfrågor med ledamöter av U. S. A:s regering. Vidare deltog han i Washington i sammanträden med International Commission on National Parks och med presidiet för International Council for Bird Preservation. Samma månad deltog han i förhandlingar i Bryssel mellan Belgien och Kongo gällande nya stadgar och verksamhetsformer för Institut des Parcs Nationaux du Congo. I september—oktober avhölls i London ett av International Union for Conservation of Nature and Natural Resources och International Council for Bird Preservation i samråd med FAO, UNESCO och World Wildlife Fund anordnat möte i syfte att förbereda och planlägga föredragningslista och organisationsform för en »Inter-Governmental Conference on the Conservation of the Living Natural Resources», avsedd att avhållas i U. S. A. 1968 antingen i FN:s eller UNESCO:s regi. Förste intendenten Curry-Lindahl hade inbjudits att delta i dessa överläggningar, som ledde till att dels UNESCO övertar det formella ansvaret för den planerade konferensen 1968, dels att ämnesramen vidgas att gälla inte blott jorden utan också biosfären. Under vistelsen i London deltog Curry-Lindahl dessutom i sammanträden med styrelsen för International Union for Conservation of Nature and Natural Resources respektive med Survival Service Commission. I oktober hade förste intendenten Curry-Lindahl inbjudits av Finlandssvenska Samfundet att i Helsingfors hålla ett föredrag om naturvård. Samma månad hade han överläggningar i Blekinge med olika länsmyndigheter gällande lokala naturvårdsproblem. I november—december avhölls i Bangkok en av International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) anordnad »Conference on Conservation of Nature and Natural Resources in Tropical South East Asia» i samarbete med FAO, UNESCO och Thailands regering. I samband härmed besökte förste intendenten Curry-Lindahl i december på uppdrag av IUCN:s International Commission on Natio-

nal Parks Indien, Singapore, Indonesien, Australien och Nya Zeeland för att med därvarande myndigheter diskutera nationalparker och naturreservat samt därmed sammanhängande problem. Överläggningar hölls bl. a. i Bombay, Singapore, Djakarta, Sydney, Auckland och Hamilton, varjämte studiebesök gjordes i nationalparker och reservat på Java och Bali, i Australien och på Nya Zeeland. I egenskap av sekreterare i International Council for Bird Preservation deltog han i ett sammanträde i Sydney med australiska fågelskyddsorganisationer, varjämte han på inbjudan höll föredrag i Sydney och Hamilton (Nya Zeeland). På väg till uppdraget i Fjärran Östern besökte förste intendenten Curry-Lindahl Libanon för att där studera erosionsproblem.

Besök. Bland utländska besökare som i studiesyfte eller för diskussionsändamål besökt Naturhistoriska avdelningen märks: redaktör Arne Aasgaard, Norsk Rikskringkasting, Oslo; Mr. John Baker, Director, National Audubon Society, New York; Mr. Andrew W. Barr, Detroit Zoological Society, Detroit; Mr. Donald Butterfield, New York Zoological Society, New York; ambassadör F. Cogels, Belgiska Ambassaden; Mr. J. R. Gauvreau, President, Belmont Zoological Park, Montreal; dr Edward Graham, Director, U. S. Soil Conservation Service, Department of Agriculture, Washington; Professor Bernhard Grzimek, Direktor, Zoologischer Garten, Frankfurt am Main; Mr. Bart Hague, U. S. National Park Service, Department of Interior, Washington; ambassadör A. Hamilton, Sydafrikanska legationen; Mr. Rocco Knobel, Director, National Parks Board of South Africa, Pretoria; dr Gordon M. Meade, Director, National Tuberculosis Association, American Thoracic Society, New York; M. M. du Vigneaux, Muséum National d'Histoire Naturelle, Paris och M. H. Viber, Radio Diffusion Télévision Française, Paris.

Personal. Naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Curry-Lindahl. Under hans vistelser i Amerika, Asien och Australien tjänstgjorde docenten Karl Borg som t. f. föreståndare. Docenten Borg har dessutom under hela året fungerat som avdelningens veterinär och jämväl vikarierat för föreståndaren under dennes tjänsteresor och övriga bortovaro. Under några kortare perioder har vet. dr Nils-Olof Lindgren och veterinär Bernt Thafvelin vikarierat som föreståndare och dessutom periodvis svarat för vissa veterinära uppgifter. Sekreterare har varit fröken Morell med fil. kand. Gun Rosencrantz som vikarie. Förmannen Johansson har förutom funktionen som fodermästare även haft det direkta överinseendet av arbetena i

de sju djurvårdaredistriktet. Vikarie för honom har varit vice förmannen Borg och under kortare perioder förste djurvårdaren Glemmefors. Engagerade forskare för de ekologiska undersökningarna m. m. redovisas på s. 195 ff.

Högtider, fester och andra programinslag

Under vintersportlovet den 1—6 mars anordnades skidskytte- och skidtävlingar, rebusjakt, rundvandring bland djuren och i de kulturhistoriska byggnaderna samt trolleriföreställningar på Höglöftet. Skridskobana var anordnad på Karpdammen.

Av vårens sedvanliga idrottsarrangemang var Typernas gångtävlan inställd och Sleipners terränglöpning ägde rum den 28 mars. Svenska Dagbladets stafett gick den 23 maj.

Vårmarknad arrangerades den 24 och 25 april av Lions Club Stockholm—Östermalm med bl. a. Sångsällskapet De Svenske, studentorkestrar och spex samt Stockholms Gosskör.

Valborgsmässoafton firades med sedvanlig studentuppmarsch och sång av Stockholms Studentsångarförbund, konsert av Stockholms Spårvägars musikkår, eldar och fyrverkeri. Program förekom under maj månad i huvudsak endast på sön- och helgdagar samt lördagar. Stockholms Studentsångarförbund medverkade den 1 maj.

Söndagen den 9 maj var Hantverkets dag med samtliga verkstäder i Stads kvarteret i verksamhet.

Stockholms Studentkarnevalsshow gjorde en föreställning på Solliden den 14 maj. Lördagen den 15 maj presenterades »Fröken Sverige 1965». Edvin Adolphson förrättade »kröningen» och Gunnar Wiklund var konferencier. Programmet var anordnat i samarbete med Ählén och Åkerlund och Barnens Dag till förmån för »Mitt sommarbarn».

Lördagen den 16 maj var »Polisens dag» med anförande av rikspolischefen Carl Persson, musik av sammanslagna polismusikkåren från Göteborg, Hälsingborg och Stockholm samt uppvisningar av motorcyklister, ryttare och tjänstehundar. Den 17

maj, Norges nationaldag, firades med barntåg och högtidsprogram på Solliden.

Söndagen den 23 maj var finalen i Expressens vårparad som vanligt förlagd till Sollidenestraden. Nykterhetsfolkets dag med bl. a. tal av statsrådet Gösta Skoglund firades på Kristi Himmelsfärdsdag den 27 maj.

Årets »Fröken Skansen», Harriet Carlsson, vald genom en omröstningstävlan i »Året Runt», presenterades den 29 maj av Gunnar Wiklund.

Söndagen den 30 maj var »Kyrkans dag» arrangerad av Stockholms Stiftsråd, med gudstjänster, konserter och stugmöten. Högtidsprogrammet kallat »Det började i Birka» anknöt till årets Ansgarsjubileum. Biskop Helge Ljungberg och teol. dr Ansgar Eeg-Olofsson talade.

Stockholms kommunala musikskola avslutade läsåret med en »Musikskolans dag» på Skansen den 3 juni. Solister, blåsargrupper, kammarensembler och andra musikgrupper framträdde på olika platser. Vid avslutningshögtiden talade skoldirektören fil. dr Erik Ekman och i den gemensamma konserten medverkade närmare 200 barn under ledning av Sten Frykberg.

Midsommarhelgen firades den 25, 26 och 27 juni på traditionellt sätt med dans kring majstången, lekar, folkdans och folkmusik, sång av Ingegärd Käll och Martin Lundquist samt musik av Bofors musikkår under ledning av Stig Gustafsson. På Midsommardagen gav Caroline Christensen en konsert. Knut Ringqvist ledde som vanligt midsommardansen och lekarna.

Fr. o. m. andra veckan i juni började efter hand sommarsångens stående underhållningsprogram, nämligen radioprogrammen »Jazz under stjärnorna» på måndagarna och »Bästa man på Skansen» på onsdagarna, vidare »Riksparaden» på torsdagarna, lekvall och Stadskvarterkväll på fredagarna, Marknadsafton på lördagarna och slutligen en serie av tre radiokonserter på söndagarna i juli månad.

Radioprogrammet »Jazz under stjärnorna» sändes sjunde året i följd på sen kvällstid från Sollidenestraden fr. o. m. den 28 juni alla måndagar med ett undantag t. o. m. den 23 augusti. Konferencier och programledare var Olle Helander och Arne Domnérus'

orkester svarade för musiken. I varje program medverkade svenska eller utländska artister bl. a. Cleo Laine, Johnny Dankworth, Rolf Ericson, Rune Gustafsson, Olle Holmqvist, Steve Lacy, Donald Bird, Don Cherry, Gunnar »Siljabloo» Nilsson, Berndt Egerbladh, Art Farmer, Sahib Shihab, Albert Mangelsdorf, Heinz Sauer samt Eje Thelins kvartett, Gilbert Holmströms kvintett, Bengt Ernryds kvartett, Rolf Ekelunds orkester och Bengt Arne Wallins ensemble. Sista programmet, den 23 augusti, utsändes dessutom samtidigt i TV. Vid detta tillfälle medverkade Lia Schuberts Jazzbalett-65, Svend Asmussen, Nils Bertil Dahlander, Bengt Hallberg, Sonya Hedenbratt, Freda Payne och Stuff Smith. Ett program måste på grund av regn sändas från studio.

Egon Kjerrman ledde nionde året i följd radioprogrammet »Bäste man på Skansen» 12 onsdagar fr. o. m. 9 juni t. o. m. 25 augusti. Lena Söderblom med Gunvor Pontén som ersättare medverkade alla onsdagar och framförde varje gång en sketch. Redaktionen bestod av bl. a. Carro Bergqvist och Carl Uno Sjöblom. Följande solister medverkade i programmet under sommaren: Bertil Boo, Kjell Dahlström, Kjerstin Dellert, Margareta Einarsson, Gunnar Eklund, Göingeflickorna, »Happy Go Luckies», Sonja Norin, Erik Saedén, Sven-Bertil Taube, Laila Westersund, Sven-Erik Vikström, Anna Öst och Eric Öst.

Riksparaden — talangtävling arrangerad i samarbete med tidningen »Året Runt» — gick av stapeln varje torsdag fr. o. m. den 1 juli t. o. m. 12 augusti. Finalen ägde rum den 22 augusti i samarbete med Barnens Dag. Lasse Holmqvist var programledare och Ivan Renlidens trio svarade för musiken.

»Lekvallen» — fredagarnas populära lek- och dansprogram för ungdom — anordnades fr. o. m. 7 maj t. o. m. 27 augusti av Svenska Ungdomsringen med Knut Ringqvist samt vikarierande Bertil Dalkrans och Bengt Andersson som ledare. 600:e lekvallen från starten räknat ägde rum den 28 maj.

Alla tisdagar under tiden 25 maj—31 augusti hade Stockholms frikyrkoråd anordnat ett program på Skansenteatern kallat »Under öppen himmel» med evangelisk sång, allsång och gospelsång. Frikyrkorådet har även svarat för anordnandet av konventiklar i Bollnässtugan alla söndagar i juni, juli och augusti.

Från den 18 juni till den 13 augusti arrangerades i likhet med föregående år »Stadskvarterskväll för 100 år sedan» under ledning av regissör Per Edström. I verkstäderna pågick arbete och på garveriets gård spelades teater, nämligen »Lottens kabal och kärlek», komiskt sångspel i en akt. I rollerna medverkade Percy Brandt, Berit Marianne, Lars Edström, Bengt Lindström m. fl. I Tottieska malmgården bjöds på musikalisk underhållning av Ann Forsell och Thomas Olofsson. Som kringvandrande musikanter uppträdde Hai och Topsy Frankl samt Heinz Goldstein m. fl.

På lördagarna under tiden 3 juli—14 augusti anordnades »Marknadsafton vid sekelskiftet». Per Edström var regissör även för detta arrangemang, som hade följande underrubrik: Spektakel och muntration i gammal stil för modern publik med lindansörer, jonglörer, trollkonstnärer, gycklare, musikanter, skillingtrycksvisor, kasperteater, pantomimer m. m. Medverkande var Berit Marianne, Lars Edström, Hai, Topsy och Heinz, Bengt Lindström, Max Torello, Razzo Eskil Bengtsson m. fl. På Orsakullen hölls auktion av auktionsutroparna Hilding Bielkhammar från Ringarum, Axel Kling från Arvika, »Tjock Anders i Delsbo», alias Anders Persson, och Valfrid Johansson från Enviken.

Radiokonserterna »Piggelin» direktsändes den 4, 11 och 25 juli. Programmet bestod av gammaldansmelodier med Göte Lovén, Olle Johnny och Sven Englunds spelmanslag. Arrangör och dirigent var Sigurd Ågren och konferencier Lennart Hanning.

Isa Quensel hade även i år regisserat en serie av fem s. k. Operaspektakel med elever från Operaskolan och med benäget bistånd från Kungl. Teatern betr. dräkter, kulisser och rekvisita. Man gav »Il Maestro di Musica» av Pergolesi och de medverkande var Siv Johansson, Dorrit Kleimert, Lilian Sjöstrand, Miklos Kundler, Åke Ljungholm och Martin Lundquist.

»Sällskapet Värmlänningarna» från Arvika gästade åter Skansen och uppförde sångspelet Värmlänningarna på Solliden den 17—20 juli.

I samarbete med Stockholms Musikbildningskommitté arrangerades sjunde året i följd Skogaholmskonserter, »Liten kvällsmusik i herrgårdsmiljö». Sommarens åtta konserter genomfördes

under ledning av musikdirektör Karl-Eric Andersson och med ekonomiskt bidrag från Kulturdelegationen. Repertoaren bestod i likhet med tidigare år av verk från 1700- och 1800-talen. De medverkande som uppträdde i kostym, var Bel-Canto kören, Jan Crafoord, Bengt Christianson, Lennart Ericssons kvartett, Jan Eyron, Per-Olof Gillblad, Kerstin Hindart, Fritjof Kjellberg, Karin Langebo, Åke Ljungholm, Lars-Olof Loman, Alf Nilsson, Thomas Olofsson, Gunvor Olsson-Solén, Ann-Cathrin Palme, Per Rydén, Jörgen Rörby, Lilian Sjöstrand, Per-Göran Skytt, Christer Solén, Per Thunarf, Heidi Wehr och Christina Öqvist.

Stockholms Stads Parkteater bjöd på två föreställningar, nämligen ett gästspel av Köpenhamns parkteater med Commedia del Arte den 2 juli och Cullbergbalett den 31 juli. Båda föreställningarna måste emellertid inställas på grund av regn.

Av regelbundet återkommande »dagar» ha följande anordnats på sedvanligt sätt. Svenska Flaggans dags festprogram den 6 juni ägde rum på Solliden i närvaro av Prins Bertil och Kronprins Carl Gustaf. Operasångare Hugo Hasslo, Stockholms Sångarförbund under Hilding Asker och 1. militärmusikkåren under Marc de la Berg svarade för den musikaliska underhållningen och vidare medverkade K.F.U.M.-gymnasternas elittrupp och Skansens folkdanslag.

Garnisonens dag var anordnad den 10 juni. Bl. a. medverkade Brita Borg, Allan Johanssons orkester samt Flottans musikkår. I ett program kallat »Europa sjunger» medverkade artister från ett tiotal länder. Programmet direktsändes i radio och ingick i Sveriges Radios serie »Musique aux Champs Elysées».

Svenska Ungdomsringens årliga festprogram ägde rum den 13 juni. Omkring 500 folkdansare och spelmän deltog i massupvisningen på Solliden och i mindre grupper på olika gårdar.

Söndagen den 20 juni arrangerade Sveriges Finlandsföreningars riksförbund »Finlands dag». Tal hölls av skeppsredare Emanuel Högberg och professor Erkki Tawaststjerna. Bland övriga medverkande märktes operasångerskan Taru Valjakka, dansörerna Maj-Lis Rajola och Leo Akonen samt Jan Eyron. Frälsningsarméns årliga musikgudstjänst hölls den 21 juni. Sverige-Amerikadagen firades den 1 augusti med tal av »Årets svensk-amerikan»

Rudolph A. Peterson och ambassadör Hubert de Besche. Grevinnan Estelle Bernadotte överlämnade plaketten och sång utfördes av Carl-Axel Hallgren och »Vasabarnen från Amerika». Söndagen den 8 augusti var »Rosendagen» arrangerad i samarbete med Stockholms Blomsterhandlareförening och Svenska Plant-skolornas Riksförbund. En blåsartrio bestående av Torleif Lennerholm, Thore Westlund och Tore Rönnbäck medverkade. På Solliden gavs en konsert med Rolf Björling, Sonja Norin, Jan Eyron och Lars Lennartsson. FCO:s folkfest hölls den 15 augusti med bl. a. tal av statsrådet Olof Palme. I underhållningsprogrammet ingick tidigare nämnda operaföreställning. Barnens Dags-programmet hade förlagts till Skansen den 21 och 22 augusti med bl. a. Gunnar Wiklund Show och stor final i Riksparaden. Sven Härnström ledde lekar för barnen på Bollnässtorget.

Lördagen den 28 och söndagen den 29 augusti ordnades »Fiskets dag». På Tingsvallen demonstrerade yrkesfiskare från Stockholms skärgård, Mäläröarna och Norrland rökning, halstring och tillredning av olika fiskrätter med gratis avsmakning.

Mora bygdelag hade sin årliga sammankomst med bl. a. vesper i Seglora kyrka den 22 maj och Orsaföreningen Slipstenen den 11 september. Båda Dalaföreningarna hade i år ökat ut sitt program med demonstration av olika hantverk med särskild anknytning till respektive bygd. Sålunda visade morafolket korgmakeri, vävning, hårarbeten, tillverkning av laggkärl och dalahästar, skinnarbeten, dalsöm och klockmakeri, under det att Orsa hade en slipstenshuggare i arbete, och dessutom demonstrerades bindning av vidjeklavar.

Under hösten anordnades större program endast på söndagarna, sålunda var det Frikyrkodag, arrangerad av Frikyrkorådet, den 5 september med gudstjänster, väckelsemöten, konsert, gårdsmöten m. m. »Spårvägens dag», en propagandadag för SS hade ordnats den 12 september av Fritidsrådet och PR-avdelningen vid Stockholms Spårvägar med en serie demonstrationer och programarrangemang. Tal hölls av borgarrådet Thorsten Sundström. Egon Kjerrman var konferencier vid festprogrammet där bl. a. Spårvägmännens musikkår medverkade under ledning av professor Gunnar Johansson med Arne Lamberth som solist. Eric

Öst och Eberhard Jularbo spelade till den fria gammaldansen, då även Inga-Lill Rossvald och Harry Brandelius framträdde. Bland övriga arrangemang kan nämnas en schackturnering, »Småstad för barn», dragkamp samt sång med dans.

Den 18 och 19 september var »Stekaredag» arrangerad i samarbete med Sveriges Slakteriförbund. Lammfällor var ordnade på planen framför Seglora kyrka, där en orientering om svensk fårskötsel lämnades av Ali Goldkuhl. På Solliden pågick helstekning av får och lamm, som senare utdelades för gratis avsmakning. Eric Uhrnell ledde familjeunderhållningen på Solliden och skådespelare och fru Gunnar Sjöberg kåserade om sin får-farm på Gotland.

En Idrotts- och familjesöndag ordnades av Stockholms Korporationsidrottsförbund den 26 september med tal av borgarrådet Thorsten Sundström, demonstration av olika motionsidrotter, flergrensstafett m. m.

Under »De Blindas dag», arrangerad av De Blindas förening den 3 oktober framträdde på Solliden en rad kända artister, bl. a. Lill-Babs, Yvonne Brosset, Hjärdis Pettersson, Inger Wikström, Carl-Axel och Monica Dominique, Björn Holmgren, Jarl Kulle, Mille Schmidt och Sven Erik Vikström.

Programmet »Skansen visar» ägde rum den 10 oktober, då det i en rad av Skansens hus och gårdar pågick demonstration av olika hantverk och hemsysslor. För de olika aktiviteterna i de kulturhistoriska byggnaderna under året redogörs på annan plats, liksom även för den högtidlighet som ägde rum i samband med grundstensläggningen vid Väla skola.

Säsongens stora händelse var invigningen av Gubbhyllan som ägde rum den 16 juni. Även den skildras ingående på annan plats.

Solistkonserter har under säsongen givits av Rolf Björling, Nicolai Gedda, Sylvi Linn, Sonja Norin och Inger Wikström.

I samband med utländska flottbesök har en musikkår från U. S. Little Rock och en sång- och dansensemble samt orkester från krigsfartyg ur Sovjets Östersjöflotta gjort framträdanden på Sollidenscenen.

Utöver i annat sammanhang nämnda har följande artister, körer och danstrupper medverkat: Akademischer Volkstanzkreis,

Wien, William Clauson, The Coachmen, Doncaster Wheatsheaf Girls' Choir, Family Four, FN-kören »The United Nations Singers», »Gluntarna» Richard Ringmar, Carl-Olof Jacobson och Folke Bohlin, Hootenanny Singers, Jössehåringarnas folkdanslag, K.F.U.M:s yngre elitgymnaster, Lade Skoles musikkår, Norge, Leningradensemblen, Lill Lindfors och Owe Thörnqvist, sång- och danstrupp från Lissabon, Ulrich Neuman med dottern Ulla, Charlie Norman Show, Saltsjöbadsgymnasterna, Torps Gille, Wheaton College Choir, U. S. A., Victoria Eugenia från Madrid samt Monica Zetterlund Show med Monica Nielsen, Nannie Porres och kvartett.

Den 1 maj startade Skansens Barnteater. Andra året i följd spelades »Noaks ark» av Per Edström. Föreställningarna gavs på Orsakullen alla lördagar, sön- och helgdagar under sommaren t. o. m. september månad. Gubben Noak spelades av Evert Lindberg och Gumman Noak av Gudrun Östbye. F. ö. medverkade barn ur publiken med specialgjorda djurmasker.

Skansenorkestern bestående av sju man under ledning av Elmar Fogelman konserterade från den 9 juni till den 29 augusti alla dagar utom måndagar på eftermiddagarna i lilla musikpaviljongen på Solliden och medverkade dessutom i kvällsprogrammen.

Skansens folkdanslag och spelmän har under tiden 28 maj till 4 september dagligen visat folkdanser resp. spelat folklåtar och ringleksbarnen har uppträtt under juni och augusti alla lördagar och söndagar.

Skansens vaktparad har stått under Ivar Lundgrens ledning och medverkat på lördagar och söndagar från april till november med undantag för juli månad.

Skansens vattenspel på Solliden spelade en gång varje kväll under augusti månad.

Modern dans har anordnats under tiden maj—augusti onsdagar t. o. m. söndagar. För dansmusiken har följande orkestrar svarat: Ernie Englund's orkester, Swing Sing Seven med kapellmästare Lars Samuelsson och vokalist Anita Olovs samt The Evergreens med The Screeners, kapellmästare Rune Lundqvist och Monica Wahlberg, vokalist. En dag i veckan gjordes ett försök att införa »discothequedans», d. v. s. dans till grammofonmusik, som presen-

terades av en värdinna. Skandinaviska Grammofon A.B. hade välvilligt ställt skivor och värdinna till förfogande.

Eric Östs spelmanslag har spelat till gammaldansen på Bollnäs-torget med Sven Englund, Axel Andered och Spel-Olles spelmanslag som vikarier. Gammaldans ägde ej rum på måndagar och tisdagar. Från den 1 juli till den 5 augusti arrangerades en tävling i gammaldans alla torsdagar. Stig Kuylensstjerna var ledare och paret Anita Lindh och Gunnar Ljungberg blev årets vinnare.

Svenska Ungdomsringen har under maj och juni anordnat en kurs i gammaldans på dansbanan på Galejan.

Intill Lektugan i gamla Bragehallen har bilbana och karusell för barn varit i gång och det lilla tåget har kört från april till oktober.

Under året har vid olika tillfällen direktsändningar i TV gjorts från Skansen. Den mest uppmärksammade ägde rum den 2 maj då programmet gick i samsändning med världens övriga stationer med anledning av invigningen av den nya satelliten Early Bird. Producent var Lasse Wallén. Den 11 maj sändes barnprogrammet »Holken». Producent var Mona Sjöström. TV-programmet »Gammaldans på Högloftet» med Lena Fürst som producent och Bo Larsson som programledare sändes 6 gånger under året och den 17 maj inspelades ett program med gammaldans från Bollnäs-torget med samma producent och programledare.

En grupp skådespelare under ledning av Kotti Chave har disponerat Skansenteatern och givit »Den sönderslagna krukan» av H. von Kleist från den 5 juni till den 22 augusti.

Julmarknaden ägde rum den 28 november och 5 december med de traditionella arrangemangen. Auktionsförrättare var Hilding Bielkhammar från Ringarum. »Lill-Stintan» Birgit Leander sjöng och berättade historier i Delsbogården. Hai och Topsy Frankl med Heinz Goldstein samt »Staffansryttare» underhöll med sång och musik och Einar »Texas» Ljungberg kåserade i Folkets hus. På särskild begäran från Stockholms Turisttrafikförbund har en julmarknad i mindre omfattning ordnats även söndagen den 12 december.

Den 12 december sjöng Skansens Lucior i Ekshäradsgården. Sångkören, som stod under Karl-Eric Anderssons ledning, fram-

trädde från Lucia-dagen den 13 december till juldagen på Skansens restauranger och medverkade även vid julottorna i Seglora kyrka.

Skansens stjärngossar har stått under ledning av kantor Gustaf Hellblom och uppträtt i olika gårdar samt i restaurangerna sön- och helgdagar fr. o. m. Annandag Jul t. o. m. Trettondagen.

I Seglora kyrka har högmässa hållits varje sön- och helgdag, vid vilka huvudsakligen präster från Stockholms församlingar officierat. I dessa gudstjänster har sammanlagt 9 484 personer deltagit. Dessutom har vid frikyrkliga och andra andaktsstunder deltagit 1 524 personer. Fr. o. m. 14 maj t. o. m. 31 augusti har i samarbete med Stockholms kyrkobödrakår aftonbön hållits varje dag. Ansvaret för genomförandet av dessa aftonböner har åvilat kantor Hellblom och kamrer N. M. Barrner. I medeltal har 60 personer deltagit i aftonbönerna per kväll. Kyrkan har under året upplåtits för 169 vigslar. Under sommaren har kyrkan dessutom upplåtits fem söndagar för eftermiddagsgudstjänster i Stockholms frikyrkoråds regi.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program har närmast svarat intendenten Tullander, assistenten Francke och kapten Kuylensjerna, som tjänstgjort som inspektör på Skansen. Fru Stern har svarat för reklam- och PR-verksamheten. Direktör Eliasson, chef för Sveriges Radios underhållningsavdelning, har medarbetat som programavdelningens specielle konsult sammanlagt 30 dagar under året. Kanslibiträdet Nilsson har förestått varulagret från julmarknaden och souvenirförsäljningen, en verksamhet som sorterar under programavdelningen.

K l ä d k a m m a r e n

Klädkammaren med sina rika förråd utnyttjas ständigt för Skansens alla aktiviteter. Under 1965 har en växande skara värdinnor i gårdarna försetts med dräkter.

Danslagets dräkter har kompletterats med livstucken och västar och mera skjortor och överdelar till de stora tvättarna. Ringleksbarnen har, särskilt då det gäller pojkdiräkterna, försetts med

38 par nya byxor, 50 skjortor och diverse annat smått och gott. Gossorkestern har fått sin årliga översyn och inprovning. För stadskvarterskvällarna har behövts dräkter till teatersällskapet och till hantverkare och gårdsmusikanter. Likaså har man för marknadsaftnarna haft en stor mängd folk av olika slag, gycklare, musikanter m. fl. att utrusta med lämpliga dräkter. Gubben och gumman Noak har fått sina djur i arken upprustade efter förra sommarens förslitning. Vid Skogaholmskonserterna har olika medverkande varje gång varit klädda i 1700- eller 1840-talsdräkter.

Vid Gubbyllans invigning har inte bara dräkter från Kläd-kammaren tagits i bruk, utan dess rekvisitaavdelning har också kunna bistå med många värdefulla detaljer i den textila inredningen. Även andra gardinbehov för Skansens räkning har under det gångna året i mycket stor utsträckning tillgodosetts.

Inom Kläd-kammaren har allmogemagasinet förråd byggts om. Hela våningen 3^{1/2} trappa upp i tornet har fått en modern och ändamålsenlig inredning med metallstänger för upphängning av dräkter och hyllinredning för kartonger. Hela den äldre många gånger pålappade träinredningen revs ut och golvet täcktes med korkmattor. Det har blivit bekvämt och lättskött på ett helt annat sätt än tidigare. Men arbetet har varit påkostande, då trots reparationerna dräkter måste vara tillgängliga för Skansens behov. Uthyrningen låg under flera månader nästan helt nere.

Under året har på Kläd-kammaren förutom ordinarie befattningshavare, assistenten Hemlin och fröken Kings-Eriksson, tjänstgjort fru Englén och fru Frisk samt under sommaren fröken Greta Malmberg. Konsulent har varit intendenten Gunnel Haze-lius-Berg.

Gösta Berg

Gåvor till Naturhistoriska avdelningen

E. Bergholtz, Saltsjöbaden; Eivor Gaefke, Bromma; A. Hedin, Lidingö; Isbrytaren Oden, Umeå; Katja of Sweden, Malmö; P. Wayre, Great Witchingham, England; K. Wiklund, Johanneshov; K. Wirén, Nacka.

Utgivna skrifter

I serien Skrifter från Skansen: Nr 2: Gubbhyllan, av Per Anders Fogelström och Arne Biörnstad, 102 sid.; Skansen, kulturhistoriska avdelningen, kort vägledning; Skansen, Buildings and animals, a short guide for visitors; Skansen, Gebäude und Tiere, ein kurzer Führer; karta över Skansen.

Verkställande direktören professor *Berg*: »Luokaliina» än en gång. En notis om användningen av det vita linklädet i Sörmland, i *Rig* årg. 48, sid. 88—90; Torsdagsrätterna i *Gastronomisk kalender 1966*, sid. 46—55; Tama björnar, dansande björnar och björnförare, i *Fataburen*, sid. 93—112; Skansen, i *Bulletin du Musée Bernadotte* No. 10 (Pau), sid. 35—40; Tal vid invigningen av Gershedens Folkets Hus på Skansen, i *Protokoll från FHR-kongressen 1964*, sid. 85 f; Recensioner i *Folk-Liv* Tom. 18—19, sid. 165—168 och i *Rig* årg. 48, sid. 137—142; Förord till Per Anders Fogelström och Arne Biörnstad, *Gubbhyllan*, sid. 5 f. Redigerat (tillsammans med H. Hansson, S. O. Jansson och M. Lagerquist) *Fataburen* och (tillsammans med M. Lagerquist och S. Svensson) *Rig*.

Förste intendenten *Biörnstad*: *Gubbhyllan*, tillsammans med Per Anders Fogelström, 102 sid. Redigerat nya upplagor av svensk, engelsk och tysk vägledning över Skansen.

Förste intendenten *Curry-Lindabl*:

Djuren i färg — däggdjur, kräldjur, groddjur. 4:e uppl. 198 sid. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Europa. 300 sid. Dromer, Zürich resp. Knaur, München.

Europa. 308 sid. Elsevier, Amsterdam och Bryssel.

Europas Natur. Landskap, växt- och djurvärld. 302 sid. Natur och Kultur, Stockholm.

A 8-a Adunare Generala si a 9-a Reuniune Tehnică a Uniunii Internaționale Pentru Conservarea Naturii și Resurselor sale de la Nairobi (Kenia) (8th General Assembly and 9th Technical Meeting of the IUCN in Nairobi (Kenya), i *Ocotirea Naturii, Academiei Republicii Populare Romîne* (Bukarest), vol. 8, sid. 277—278.

A python strikes, i *Animals*, vol. 6, sid. 373.

Afrikas plante- og dyreverden, i *Afrika* (red. H. W:son Ahlmann), sid. 53—73. Haases Forlag, Köpenhamn.

Befolkningsfrågan i naturen, i *Jakt och Jägare*, årg. 25, nr 6, sid. 2—4.

Biological investigations of the Nimba Range, Liberia, i *IUCN Bulletin*, New Series, nr 17, sid. 7.

Bird Protection in Sweden, i *Bird Notes*, vol. 31, sid. 349—354.

Conservation of nature — a duty for zoological gardens, i *The International Zoo Yearbook*, vol. V, sid. 100—102. Zoological Society of London.

Den mystiska fjällämmeln, i *Jakt och Jägare*, årg. 25, nr 6, sid. 12—15.

Djuren och människan, i *Jakt och Jägare*, årg. 25, nr 5, sid. 11—12 och 24.

Ecology of a Mountain: First Report on Liberian Nimba (tillsammans med Malcolm Coe), i *Oryx*, vol. 8, sid. 177—184 + 2 pl.

Förord till Berguv (av L. Hedenström), sid. 7—9. Natur och Kultur, Stockholm.

Förord till Förstår vi djuren? (av G. Gronefeld), sid. 7—8. Bonniers, Stockholm.

Förord till Gorilla (av G. B. Schaller), sid. 9—14. Bonniers, Stockholm.

Förord till Nordamerikas natur (av I. T. Sanderson), sid. 6—7. Natur och Kultur, Stockholm.

Gräsälén i Östersjön, i Sveriges Natur, årsbok, årg. 56, sid. 122—132.

Människans framtid — och djurens, i Jakt och Jägare, årg. 25, nr 8, sid. 10—12.

Parcurile nationale, arhive de cercetare si documentare a evolutiei speciilor (National parks and the evolution of species), i Ocrotirea Naturii, Academiei Republicii Populare Romine, Bukarest, vol. 8, sid. 185—200.

Per Olof Swanberg, hedersledamot i SOF, i Vår Fågelvärld, årg. 24, sid. 447.

Physiology and migration in the Yellow Wagtail (*Motacilla flava*), i Travaux du Muséum d'Histoire Naturelle »Grigore Antipa», Bukarest, vol. 5, sid. 381—388.

Recherches biologiques dans la chaine du Nimba, Libéria, i Bulletin de l'UICN, nr 17, sid. 7.

Ren och varg, i Jakt och Jägare, årg. 25, nr 3, sid. 7—9 och 16.

The Plight of Scandinavia's large Carnivores, i Animals, vol. 7, sid. 92—97.

The Plight of the Grey Seal in the Baltic, i Oryx, vol. 8, sid. 38—44.

The reintroduction of Eagle Owls in Sweden, i Norfolk Wildlife Park Annual Report 1964, sid. 31—33.

Vår kusin gorillan, i Jakt och Jägare, årg. 25, nr 10, sid. 6—10.

Recension i Bird Notes, vol. 31, sid. 274—275.

Redigerat (tillsammans med B. Hanström och A. G. Johnels) Acta Vertebratica.

Redigerat serien Jordens kontinenter, vari under 1965 utkommit Nordamerika av Ivan T. Sanderson (Natur och Kultur).

Redigerat en serie monografier om exotiska djur, vari under 1965 utkommit Gorilla av George B. Schaller (Bonniers).

Förste djurvårdaren Pinter:

A beültétt akváriumokban is tartható bölcsozájú sügérek (Cichlidák), i Búvár, vol. 10, sid. 80—82.

Az európai nagyvadakat a kipu sztitás fenyegete, i Búvár, vol. 10, sid. 202—205.

Cichlider i växtförsedda akvarier, i Akvariet, årg. 39, sid. 7—9.

Labyrinthfische, i Aquarien und Terrarien, vol. 12, sid. 148—153.

Noch einmal die Namensfrage »Colisa labiosa», i Aquarien und Terrarien, vol. 12, sid. 195—197.

Om våra »äldsta» tropiska akvariefiskar, i Akvariet, årg. 39, sid. 66—70.

Praktische Versuche über die wasserchemischen Voraussetzungen für die Entwicklung der Eier bei einigen Characiden, i Die Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift, vol. 18, sid. 206—209.

Zuchtversuche mit Kopfstehern, i Die Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift, vol. 18, sid. 100—104.

Offentliga uppdrag och museal rådgivning.

Professor *Berg* har varit ordförande i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion; vice preses i Kungl. Gustav Adolfsakademien för folklivsforskning; vice ordförande i Konstfackskolans styrelse; vice ordförande i Nämnden för Löfstadmuseet; av Kungl. Maj:t förordnad ledamot av Fideikommissnämnden; av Kungl. Maj:t förordnad ledamot i styrelsen för Nordiska institutet för folkdiktning i Köpenhamn; av Kungl. Vitterhetsakademien utsedd ledamot i Marinens museikommitté; ledamot av styrelsen för Sjöhistoriska samfundet; ledamot av styrelsen för Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum i Stockholm; ledamot i styrelsen för Medicinalhistoriska museets vänner; av Vitterhetsakademien utsedd suppleant i Statens humanistiska forskningsråd; ledamot av ekonomidelegerade för Humanistiska fonden; ledamot av styrelsen för Gastronomiska stiftelsen (tillhörande Gastronomiska akademien); ledamot av styrelsen för Stiftelsen Saxons Närkesarkiv; ordförande i kommittén för utgivande av Svensk släktkalender; ledamot i styrelsen för Föreningen för svensk kulturhistoria; ledamot av svenska utskottet för CIAP; medlem av permanenta kommittén för anordnande av de internationella kongresserna för antropologi och etnografi; sekreterare i Museichefskollegiet i Stockholm.

Förste intendenten *Curry-Lindabl* har varit ordförande i Nimba Research Committee, Stockholm och Liberia; ordförande i en av Kungl. Vetenskapsakademien tillsatt kommitté gällande Tärnasjön i Lappland; vice ordförande i Survival Service Commission, Morges (Schweiz); vice ordförande i Société Belgo-Suédoise; sekreterare i International Council for Bird Preservation, London, och dess svenska sektion; styrelseledamot i International Wildfowl Research Bureau, Tour du Valat (Frankrike); styrelseledamot i Charles Darwin Foundation for the Galapagos Isles, Paris; styrelseledamot i Fondation Internationale Scientifique, Bryssel; styrelseledamot i Academy of Zoology of India, Agra; styrelseledamot i Fitz Patrick Institute of African Ornithology, University of Cape Town, Kapstaden; ledamot av International Commission on National Parks, Washington; ledamot av International Ornithological Committee, Oxford; ledamot av Committee for Museums of Natural History of the International Council of Museums (UNESCO), Paris; ledamot av International Advisory Committee of the Friends of Africa in America, New York; ledamot av styrelsen för Nordiska Oljeskyddsunionen, Stockholm; research associate vid Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale, Lwiro (Kongo); research associate vid Musée Royal de l'Afrique Centrale, Tervuren; under 1964 vald till »fellow» i South African Ornithological Society; ledamot av Kungl. Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté; av Svenska naturskyddsföreningen utsedd ledamot av Svenska jägareförbundets överstyrelse resp. förtroenderåd; ledamot av Svenska naturskyddsföreningens styrelse och arbetsutskott; ledamot av Sveriges ornitologiska

förenings styrelse och arbetsutskott; av Kungl. Vetenskapsakademien utsedd ledamot av Jakttidsberedningen; av Nordiska museet utsedd ledamot i styrelsen för Stiftelsen Blekinge naturvård; ledamot av Svenska turistföreningens publikationsnämnd; av Statens naturvårdsnämnd och Kungl. Vetenskapsakademien utsedd undersökningsledare för vertebratzoologiska undersökningar i Norrland; medarbetare i Svenska Dagbladet. Tillfälliga offentliga uppdrag redovisas under »Resor, kongresser och symposier m. m.», s. 200 ff.

Befattningshavare vid årets utgång

Direktion

Verkställande direktör:
 Professor Gösta Berg, 24¹
 Sekreterare fru Margit Schüssler, 64
 Ekonomidirektör, tillika vice verkst.
 direktör: Jur. kand. Karl-Erik Ny-
 gren, 62
 Sekreterare fröken Kerstin Bäckström,
 65

Kulturbistoriska avdelningen

Professor Gösta Berg, 24
 Förste intendent fil. lic. Arne Biörn-
 stad, 52
 Kanslibitråde fru Berit Hertzberg, 65
 Hantverkare Bror Eriksson, 46

Naturhistoriska avdelningen

Förste intendent Kai Curry-Lindahl,
 54
 Sekreterare fröken Harriet Morell, 57
 Djurvårdarförman Albert Johansson,
 39
 Vice djurvårdarförman Sven Borg, 32
 Förste djurvårdare Torsten Glemme-
 fors, 32
 Förste djurvårdare Roland Ackelman,
 38
 Förste djurvårdare Torsten Cellvan-
 der, 38
 Förste djurvårdare Ivar Åke Nord, 54
 Förste djurvårdare Helmuth Pinter,
 58
 Djurvårdare Stig Franzén, 57
 Djurvårdare Anders Wiklund, 57
 Djurvårdare Henry Mähl, 65

Allmänna avdelningen, sektion 1, programverksamhet etc.

Intendent fröken Margareta Tullan-
 der, 37
 Konsult direktör Georg Eliasson, 57
 Sekreterare fru Barbro Sandin-
 Francke, 64
 Kanslibitråde fru Ester Nilsson, 47
 Press och reklam: fru Britt Stern, 65
 Seglora kyrka: kantor Gustaf Hell-
 blom, 51

Allmänna avdelningen, sektion 2, vaktållning etc.

Inspektör kapten Stig Kuylenstjerna,
 62
 Vaktförman Sven Amberg, 32
 Förste vaktmästare Tore Bergsten, 41
 Förste vaktmästare Einar Forsberg,
 35
 Förste vaktmästare Einar Spångberg,
 37
 Förste vaktmästare Ivar Borgqvist, 33
 Förste vaktmästare Stig Hedblom, 33
 Förste vaktmästare Karl-Erik Anders-
 son, 56
 Förste vaktmästare Mårten Mårtens-
 son, 56
 Vaktmästare Sven Hörnfelt, 63
 Vaktmästare Rune Kirsch, 64
 Vaktstugan: fru Karin Persson, 55
 Gästgiveriet och stallet: Förste djur-
 vårdare Gunnar Stegblad, 32

¹ Siffrorna anger året för inträde i institutionens tjänst.

Allmänna avdelningen, sektion 3, Klädskammaren

Assistent fru Maj-Britt Hemlin, 60
 Biträde fröken Maria Kings-Eriksson, 42
 Biträde fru Ingeborg Englén, 61
 Biträde fru Edit Frisk, 65

Administrations- och ekonomi-avdelningen

Kamrer civilekonom Sam Hegnell, 38
 Kassa och bokföring:
 Huvudkassör Henning Gustavsson, 52
 Kansliskrivare fru Inga-Lisa Kjell, 42
 Kansliskrivare fru Elsa Forsman, 54
 Kontorist fröken Karin Frisk, 56
 Expedition:
 Kansliskrivare fru Karin Hagelin, 27
 Avlöning och statistik:
 Kansliskrivare Arnold Zarén, 51
 Kansliskrivare Sune Berg, 36
 Årskortsexpedition:
 Kansliskrivare fru Lillemor Kihlskog, 44
 Inköp och förråd:
 Förrådsförvaltare Hans Nilsson, 31
 Förrådsman Nils Pettersson, 36
 Telefonväxel:
 Telefonist fröken Birgit Lindström, 39
 Telefonist fru Helny Vala, 50

Byggnadsavdelningen

Anläggningsarbeten:
 Byggmästare Elof Hagén, 34
 Snickare Anders Petters, 30
 Snickare Helge Sjöberg, 30
 Snickare Erik Gjers, 32
 Snickare John Gjers, 36
 Snickare Helge Hafström, 63

Murare John Ahlström, 37
 Park och trädgård:
 Trädgårdsmästare Edwin Arvidsson, 30
 Trädgårdsförman Birger Moreau, 31
 Trädgårdsförman Erik Eriksson, 33
 Trädgårdsarbetare Sigfrid Flodin, 37
 Trädgårdsarbetare Sven Hedlund, 44
 Trädgårdsarbetare Axel Lundström, 56
 Elverkstaden:
 Förste montör ingenjör Einar Levan-der, 29
 Montör Philip Lundin, 31
 Extra elektriker Börje L. Boman, 62
 Värme, vatten, avlopp- och pump-anläggning:
 Maskinist Bror Brickman, 32
 Hantverkare Gustaf Holmström, 3
 Målareverkstad:
 Målare Erik Gudmunds, 42
 Diverselaget:
 Parkarbetare Robert Bergqvist, 28
 Parkarbetare Harry Holmqvist, 29
 Parkarbetare Henning Sundén, 31
 Parkarbetare Karl Otto Kimbratt, 6
 Chaufför: Rune Kjellgren, 63

Skansens restauranger

Direktör Sture Håård, 51
 Sekreterare fru Karin Brand, 64
 Restaurangchef Carl-Gustaf Lind-bohm, 36
 Bitr. restaurangchef Lou Hagéus, 56
 Köksmästare Bo Spjuth, 48
 Chefskonditor Arnold Magnusson, 48
 Kamrer Gunnar Modin, 44
 Bokföringschef fröken Astrid Petters-son, 32
 Lagermästare Birger Berg, 32

Styrelseberättelse för år 1964

Styrelsen och verkställande direktören för Stiftelsen Skansen får härmed avgiva berättelse rörande stiftelsens förvaltning för år 1964.

Kalenderåret 1964 är Stiftelsen Skansens första hela verksamhetsår. Här- under ha åtskilliga större anläggningar avslutats eller igångsatts. Sålunda färdigställdes under försommaren rosengården, varvid ditflyttades Emanuel Swedenborgs lusthus. Likaså slutfördes återuppförandet av Folkets hus från Gersheden, Värmland. Arbetet med flyttningen av Väla skola från Västergöt-

land påbörjades, liksom en omläggning och utvidgning av örtagården. Flyttningen av Restaurang Gubbhyllan från sin gamla plats vid Hasselbacken till ett utrymme invid Skansens huvudingång har fortgått och beräknas vara avslutad 1965.

Till årets vårsäsong har färdigställts ombyggnad av Torslundens självservering samt ombyggnad av serveringen inom östra delen av Nedre Sollidenområdet — Galejan, vilket område även i övrigt omdanats. Hit har flyttats karusellen samt vissa spel, som tidigare legat insprängda bland djuranläggningarna, varjämte vissa parkarbeten utförts.

Sollidencenen har utrustats med nya belysnings- och högtalaranläggningar varjämte viss ombyggnad av åskådarplatserna skett. Parkbelysningen har utvidgats och nya elkablar utlagts, bl. a. en huvudkabel till Sollidens transformatorstation. Uppförande av en ny elmottagningsstation invid Bredablick har påbörjats. Vidare har reparation och utvidgning av de allmänna toaletterna vid Bredablick igångsatts, varigenom bl. a. åstadkommes en särskild avdelning för ammande mödrar. Reparations- och ombyggnadsarbeten i övrigt ha företagits i relativt stor utsträckning. Sålunda har verkställts ombyggnad av djurburar i fågelskogen, omläggning av vattenpumpstationer vid Skånska gruvan, omläggning och utvidgning av ledningar för el, gas, vatten och avlopp även- som vissa vägarbeten.

I övrigt har verksamheten i huvudsak fortgått efter samma linjer som tidigare med bl. a. regelbundet återkommande visningar av kulturhistoriska byggnader, s. k. hantverksdagar i Stadskvarteret, folkdansuppvisningar samt underhållningsprogram från Sollidencenen och kring Bollnästorget.

En ny skriftserie, kallad Skrifter från Skansen, har under året startats med utgivandet av Gershedens Folkets Hus, författad av Rut Liedgren. Gemensamt med Nordiska museet utgiver stiftelsen årsboken Fataburen.

Förarbeten ha under året utförts för planläggning av Skansens fortsatta utveckling, bl. a. avseende tropikhus, akvarium m. m.

Besöksantalet under året utgjorde 1 777 455, innebärande en ökning från föregående år med 37 335. Under året ha tillämpats fria entréer i portarna för barn upp till 8 år, varjämte borttagits tidigare utgående avgifter för begagnande av rulltrappan, fotolicensavgifterna samt entréavgifterna till Skogaholms Herrgård. Beslut har under året fattats om rabattering av årskortspriserna för folkpensionärer från Stockholms stad, innebärande att dessa kategorier erbjudas köpa årskort för 10:— mot ordinarie pris 20:—. Sistnämnda åtgärd har kunnat vidtagas genom särskilt stöd från Stockholms stad.

Liksom tidigare komma ytterligare uppgifter om verksamheten inom den kulturhistoriska och naturhistoriska avdelningen samt programavdelningen att lämnas i den årsberättelse, som tryckes i Fataburen 1966.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut hänvisas till nedanstående balans- samt vinst- och förlusträkningar.

Efter verkställda avskrivningar och reserveringar redovisas ett överskott av 6 589:78 kronor, som tillsammans med från föregående år balanserat överskott å kronor 2 063:05 eller sammanlagt kronor 8 652:83 balanserats till 1965.

I berättelsen ingår balansräkning för Stiftelsen Skansens fondförvaltning.

Balansräkning den 31/12 1964

<i>Tillgångar</i>		
<i>Kassa, postgiro, banker</i>		3 517 109: 06
<i>Diverse fordringar</i>		
Fordringar enl. reskontra	396 904: 85	
Fordran hos fondförvaltningen	146 852: 31	543 757: 16
<i>Förskotterat för vissa ändamål</i>		
Zoologisk fältforskning		23 244: 79
<i>Varulager</i>		472 934: 32
<i>Inventarier</i>		227 500: —
<i>Balanserade anläggningskostnader</i>		238 786: 37
<i>Kapitaltillgångar</i>		
Restaurangbyggnader	4 345 000: —	
Zoologiska anläggningar	405 000: —	
Cirkus	300 000: —	5 050 000: —
		<u>Kronor 10 073 331: 70</u>
<i>Skulder</i>		
<i>I förskott uppburna inkomster</i>		
Årskort 1965		38 628: —
<i>Diverse skulder</i>		
Leverantörer	920 635: 23	
Källskatt	287 757: —	
Upplupna skuldräntor	48 713: —	
Förskottsbet. inkomsthyror	44 970: —	
Pensionsavgifter	223 157: 15	
Övriga skulder	74 213: 68	1 599 446: 06
<i>Reserverat för olika ändamål</i>		
Anläggningar och byggnadsunderhåll	398 298: 56	
Zoologisk fältforskning	38 425: 61	
Övriga ändamål	32 669: 58	469 393: 75
<i>Intecknings- och reverslån</i>		
Lån hos försäkringsbolag	2 881 718: —	
» » Sandrew-Ateljéerna	22 000: —	2 903 718: —
<i>Pensionsstiftelsen</i>		248 657: 40
<i>Kapitalkonto</i>		4 804 835: 66
<i>Vinst- och förlustkonto</i>		
Balanserat överskott	2 063: 05	
Årets överskott	6 589: 78	8 652: 83
		<u>Kronor 10 073 331: 70</u>

Vinst- och förlusträkning för 1964

Intäkter

Inkomster å verksamheten

Skansen	2 435 687: 40	
Cirkus och Novilla	74 757: 41	2 510 444: 81
Räntor		161 669: 92
Fondavkastning		31 847: 16
Anslag från Stockholms stad		38 000: —
	Kronor	2 741 961: 89

Kostnader

Löner och arvoden	2 732 826: 50	
varav påförts underhålls- och anläggnings- konton	805 906: 29	1 926 920: 21
Pensioner		194 420: 20
Pensionsavgifter		311 388: 20
Räntor		143 415: 55
Skatter		14 476: —
Reserverat för byggnadsunderhåll Cirkus		60 014: 56
Avskrivning å anläggningar		84 665: 39
Överskott		6 589: 78
	Kronor	2 741 961: 89

Bil. 1 a

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1964

	Nom. värde	Bokf. värde	Dekl. värde
Aktier	216 800: —	262 588: —	607 942: —
Obligationer	211 376: 30	199 640: 15	187 840: —
Förlagslån	31 000: —	30 785: —	29 750: —
Inteckningslån	83 000: —	83 000: —	83 000: —
Kronor	542 176: 30	576 013: 15	908 532: —

Det bokförda värdet enl. ovan, Kr. 576 131: 15, efter avdrag av värderegleringsreserven, Kr. 1 962: 68, enl. bil. 2 uppgår till Kr. 574 168: 47. Deklarationsvärdet samma dag enl. ovan uppgår till Kr. 908 532: —.

Bil. 1 b

Stiftelsens värdepapper förvaltas på följande sätt

	Nom. värde	Bokf. värde	Dekl. värde
<i>Hos Stockholms stad</i>			
Aktier	87 450: —	118 258: —	249 504: —
Obligationer	110 000: —	105 775: —	97 900: —
Förlagslån	22 000: —	22 105: —	21 220: —
Inteckningslån	83 000: —	83 000: —	83 000: —
	302 450: —	329 138: —	451 624: —

Hos Stockholms Enskilda Bank

Aktier	7 800:—	11 750:—	19 677:—
Obligationer	36 376:30	28 865:15	28 840:—
Förlagslån	9 000:—	8 680:—	8 530:—
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	53 176:30	49 295:15	57 047:—

Hos Sundsvalls Enskilda Bank

Aktier	109 450:—	111 666:—	293 973:—
Obligationer	65 000:—	65 000:—	61 100:—
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	174 450:—	176 666:—	355 073:—

Hos Skandinaviska Banken

Aktier	11 600:—	20 909:—	44 288:—
--------------	----------	----------	----------

I eget förvar

Aktier	500:—	5:—	500:—
--------------	-------	-----	-------

Totalt enl. ovan	Kronor	<hr/>	<hr/>	<hr/>
		542 176:30	576 013:15	908 532:—

Bil. 2

Stiftelsen Skansens fonder den 31 december 1964

Henrik Krooks fond	21 401:30
Peter och Malin Beijers fond	25 800:—
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30 000:—
Oscar Hirschs fond	25 000:—
Ebba Lindaus fond	20 000:—
Hilda Kumlins fond	25 449:67
Byggmästare A. G. Jansons fond	112 419:47
Constance Anderssons fond	50 000:—
Grosshandlare Teodor Ericsons fond	52 197:01
Jenny Maria Dahlqvists donation	121 353:58
Östgötagårdens fond	14 960:29
Grillska förnyelsefonden	9 912:28
Fondförvaltningens värderegleringsreserv	1 962:68
	<hr/>
	Kronor
	<hr/>
	510 456:28

*Stiftelsen Skansens fondförvaltning
Balansräkning den 31 december 1964*

<i>Tillgångar</i>	
Värdepapper enl. bil. 1	576 013:15
Banker	79 438:66
Upplupna fondräntor	2 026:68
	<hr/>
	Kronor
	<hr/>
	657 478:49

Skulder

Banker	169: 90
Skuld till kassaförvaltningen	146 852: 31
Fonder enl. bil. 2	510 456: 28
	<u>Kronor 657 478: 49</u>

Stockholm den 22 mars 1965

STURE PETRÉN
GUNNAR DALGREN
SVEN B. F. JÄNSSON

CARL ALBERT ANDERSSON
WILH. FORSBERG
J. NORDENFALK
GÖSTA BERG

Ovanstående balansräkning och vinst- och förlusträkning överensstämmer med Stiftelsen Skansens räkenskaper, vilka granskats på sätt angives i revisionsberättelsen av den 18 juni 1965.

STURE ROMANUS

OLLE ERIKSSON

SVEN HAGSTRÖM

Revisionsberättelse för år 1964

I egenskap av revisorer i Stiftelsen Skansen får vi härmed lämna följande berättelse för år 1964.

Vi har tagit del av räkenskaper, protokoll och andra handlingar, som lämnar upplysning om Stiftelsens ekonomi, granskat årsredovisningen samt vidtagit de övriga granskningsåtgärder vi ansett erforderliga.

Räkenskaperna har detaljgranskats av Sven Hagströms Revisionsbyrå.

Räkenskaperna för Stiftelsens fria pensionsstiftelse har granskats utan anmärkning för tiden 1 juli 1963—31 december 1964.

Vi tillstyrker,

att den i årsredovisningen intagna av oss påtecknade balansräkningen per den 31 december 1964 fastställs samt

att ansvarsfrihet beviljas styrelseledamöterna och verkställande direktören för förvaltningen under den tid redovisningen omfattar.

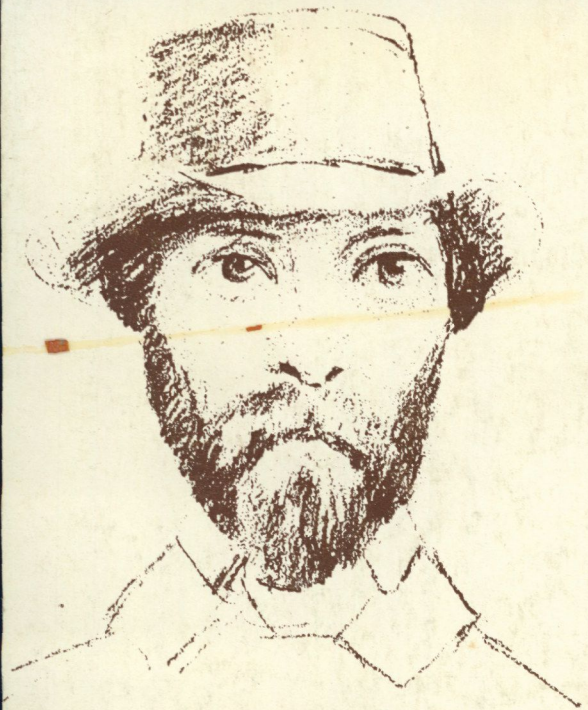
Stockholm den 18 juni 1965

STURE ROMANUS
Utsedd av Kungl. Maj:t

OLLE ERIKSSON
Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

SVEN HAGSTRÖM
Auktoriserad revisor

Inför hundraårsminnet av Gunnar Olof Hyltén-Cavallius klassiska verk *Wärend och wirdarne* har docent Bringéus framlagt en inträngande analys av Hyltén-Cavallius etnologiska gärning och satt in verket i dess miljö- och idéhistoriska sammanhang.

Nils Arvid Bringéus:

Gunnar Olof Hyltén-Cavallius

En studie kring *Wärend och wirdarne*

NORDISKA MUSEET

Pris 48:—

ÅRSBOKEN FATABUREN

utsändes till innehavare av 20-kronors
årskort mot en expeditonsavgift av 4 kronor.

Separat kostar boken 12 kronor.